

Петар Милосављевић / СРБИ И ГЕНОЦИД

Петар Милосављевић
СРБИ И ГЕНОЦИД
Прво издање

Издавачи

Матица српска у Дубровнику – Београд
Институт за политичке студије – Београд
Логос – Грачаница
Српски културни крајишки центар „Свети Сава“ – Бања Лука

Извршни издавач

Српски културни крајишки центар „Свети Сава“
За издавача Драган Крошњар

Уредници

Душко Певуља
Момчило Суботић

Рецензенти

Милорад Буха
Владимир Маричић
Душко Певуља
Момчило Суботић

Корице

Мирјана Исаков

Штампа

Комесграфика - Бања Лука
Тираж 500

Петар Милосављевић

СРБИ И ГЕНОЦИД

Матица српска у Дубровнику – Београд
Институт за политичке студије – Београд
Логос - Грачаница
Српски културни крајишки центар „Свети Сава“ – Бања Лука
2016.

САДРЖАЈ

Предговор (7)

ИДЕНТИФИКАЦИЈА ЗЛОЧИНА ГЕНОЦИДА

Оптужбе Срба за геноцид (11)

Оптужба Србије за геноцид (13)

Кореспонденција међу чињеницама (15)

Конвенција Уједињених нација о геноциду (18)

Коментар текста *Конвенције* (24)

ИДЕНТИФИКАЦИЈА КОРЕНА СРБОФОБИЈЕ

Специфичност геноцида над Србима (29)

Идеја о Музеју жргава геноцида (31)

Истраживања Смиље Аврамов о геноциду (35)

Василије Крстић о генези геноцида (49)

Марио Стреха о појму католичког хрватства (61) – Идентификовање идеје католичког хрватства (61) – Католичко хрватство и идеја југословенства (65) – Две националне интеграције: српска и хрватска (67) – Питање идентитета хрватског језика (70)

Идентификовање чворишта проблема (72)

КАКО И ЗАШТО

Срби у раљама историје (77) - Југославија – историјски промашај (77) - Први светски рат као кључни догађај (79) – Филолошке основе сукоба (82) – Сукоб империјалног и етничког начела (84) – Срби и етнички принцип (86) – Проблем са називима Илири и илирски (89) – Разлози за настанак Илирског покрета (93). – Операција Илирски покрет (97) – Реакције са становишта идеје југословенства (102) – Убацивање у игру југословенске идеје (104). – Убацивање у игру сербохрватистике (107) – Наметање аустро-хрватске идеје југословенства (109) – Идеја југословенства и светска катастрофа (113) – Српска Пирова победа (115) – Идеје и догађања (117) – Несрећно устројена држава Југославија

(125) – Стварни циљ обнове Југославије (127) – Титова улога у обнављању и разбијању Југославије (130) – Разбијање Југославије и сукоб цивилизација (132).

Срби у раљама етноцидних идеја (137) – 1. Повреда идентитета српске идеје југословенства (139) – 2. Повреда идентитета на верском плану (141) – 3. Повреда идентитета на регионалном плану (149) – 4. Повреда идентитета на језичком плану (156) – 5. Повреда идентитета на књижевном плану (161) – 6. Повреда идентитета српских писама (164) – 7. Повреда идентитета етнонима Срби (166).

Метанарације, предрасуде и кореспонденције (170) – Историја и састављање прича о прошлости (170) – Метанарације и њихова провера (172) – Метанарације о жртви илираца (174) – Злоупотреба Српске православне цркве (178) – О српском националном програму (181) – Злоупотреба идеје о заједништву Хрвата и Срба (185) – Први хрватски католички конгрес у Загребу (191) – Разлози за организовање Конгреса (198) – Злоупотреба Ватикана (201) – Кључ: Срби католици (205) – Југословенски период и хрватска парадигма (207) – Злоупотреба српског русофилства (212) – Упозорење на нову „олују“ из Хрватске (214) – Закључци (216).

ДОКЛЕ

Српски народ „без шансе“. Или са шансом (221)

Закључци (227)

Библиографска белешка (228)

ПРЕДГОВОР

Већина европских народа нема посебне потребе да се бави проблемом геноцида, јер га није извршила нити је над њима извршен. За Србе је, на жалост, то постала незаобилазна тема. Над српским народом у светским ратовима у 20. веку извршен геноцид. А током рата 90-тих година 20. века српски народ опет је био изложен сличним страдањима. Тада је етнички очишћен са многих простора на којима је дотле живео. А после овог прогона оптуживан је за геноцид.

Да се и ја, који сам филолог по струци, почнем бавити темом геноцида учинила су највише два човека: Милорад Буха и Лазар Лукајић.

Милорад Буха је председник Владе Републике Српске Крајине у избеглиштву од њеног формирања 2006. Ова Влада је, 2007. прихватила програм Покрета за обнову србистике. Господин Буха ме је замолио негде 2010-11. да за зборник о Јасеновцу, који се припрема, напишем неки текст. На моју примедбу да се проблемом геноцида никад нисам бавио, он ми је сугерирао да проблем осветлим са филолошког аспекта. Тако је настала студија која се зове *Владајуће метанарације и геноцид*. Студија је објављена у мојој књизи *Блок за српску идеју* (2012) коју је, као и више других мојих књига, штампала обновљена Матица српска у Дубровнику.

Са колегом из студентских дана Лазаром Лукајићем (1934-2013) скоро две деценије се нисам сретао. А да се поново сретнемо учинио је случај. Биљана Живковић, новинарка са којом доста сарађујем, замолила је да и мом суграђанину, Лукајићу, доставим један примерак њене књиге *Јасеновац и сребренички мит* (2011) у којој је и Лукајић представљен као један од њених саговорника. Из њеног интервјуа са овим значајним истраживачем геноцида сазнао сам да је он као дечак преживео масакр над српском децом у Босанској Крајини па да је о овој теми могао да говори не само као истраживач већ и као сведок. Написао је књигу *Усташе и фратри кољу* (2005) која се сматра релевантним делом о овој теми.

Лазо је прочитао мој текст у рукопису о метанарацијама и геноциду. Био је већ толико здравствено ослабио да сам, на његов предлог, текст штампао енормно крупним словима. Сусрет се десио неколико месеци пред његову смрт. Оценио је том приликом да се други истраживачи, па и он сам, углавном баве последицама, а да ја истражујем узроке. Здушно је подржао мој смер истраживања и на неки начин ме обавезао да се и даље бавим овом темом.

Кад је књига *Блок за српску идеју* била штампана, јавио ми се телефоном генерал Миле Новаковић. И он је осетио потребу да ми изнесе своје позитивне утиске о мом прилазу теми геноцида. Генерал Новаковић (1950-2015) био је командант Војске Републике Српске Крајине деведесетих година. Упознали смо се на симпозијуму *Фактори односа снага у српскохрватском сукобу* који је он организовао у новембру 2011. године у Бањи Јунаковић код Апатина. Мој реферат на том симпозијуму објављен је 2010. године као уводни текст у мојој књизи *Обнова српског националног програма*. То је била једна од првих књига у издању обновљене Матице српске у Дубровнику (суиздавач ИП „Мирослав“ у Београду).

Захвалан сам овим људима на подстицајима и подршци. Књига коју читалац има у рукама настала је из порива да се дају научни одговори на питање о пореклу и природи зла које је у 20. веку снашло српски народ, али се одразило и на судбину других народа у Европи и свету.

ИДЕНТИФИКАЦИЈА
ЗЛОЧИНА ГЕНОЦИДА

ОПТУЖБЕ СРБА ЗА ГЕНОЦИД

Да се опет упустим у сагледавање проблема геноцида, учинила је атмосфера поводом предлога британске резолуције Савета безбедности Уједињених нација са јасном оптужбом да су Срби из Босне и Херцеговине извршили геноцид над муслиманима у Сребреници у јулу 1995. године. Иако британски предлог није усвојен на седници Савета безбедности 7. јула 2015, јер је Русија ставила вето, проблем тиме није затворен. Врућ кромпир пребачен је у руке науци, научницима. А то значи да треба дати научно осветљење о ономе што се у јулу 1995. на овом подручју десило.

После предлога британске резолуције огласио сам се једним краћим текстом под насловом *Поводом резолуције о геноциду*. Он је објављен у часописма *Политичка ревија* (Београд, 2/2015) и *Крајина* (Бања Лука, 53-54/ 2014/2015) и у мојој књизи *Добрица Ћосић и преумњење* (2016).

Само неколико дана после поменуте седнице Савета безбедности, нашле су се у Београду две важне личности које су о овој теми имали различите ставове: Викторија Нуланд и Ефраим Зуроф.

Викторија Нуланд, високи службеник америчке администрације, отворено је заступала став да то што се десило у Сребреници треба назвати правим именом. А право име за то, и по њој и по земљи коју представља, био је геноцид. У подтексту је то значило: кад највећа сила на свету каже да је то био геноцид, онда о томе не може више да буде дискусије.

О истом догађају се, у исто време, изјаснио и др Ефраим Зуроф, директор центра „Симон Визентал“ у Бечу. Оно што се десило у Сребреници, по њему, био је злочин, али не и геноцид.

Ставови госпође Нуланд и господина Зурофа, иако изрицани одвојено, сучељавали су се у истим медијима, пред истом публиком. На исти догађај ове две стране гледале су различито, квалификовале су их различитим терминима. Иза њих су стајали и аргументи различите природе. Иза ставова госпође Нуланд стајала је велика држава. А иза ставова господина Зурофа стајао је само углед Института у којем је он први човек.

На питање: коме више веровати: Америци или више веровати Институту „Симон Визентал“ мој одговор је: да ипак више треба веровати Институту. Јер иза ставова државе могу стајати политичке воље и интереси, а иза Института, по правилу, треба да стоје научни налази и аргументи. А то практично значи – да више треба веровати аргументима, него интересима.

Да би се схватила разлика између онога што стоји између снаге Америке и снаге Института добро може да дође подсећање на схоластичке дискусије о моћи Бога која је вођена у средњем веку. Једно од питања у тим дискусијама било је: ако је Бог стварно свемогућ, да ли Бог може да створи четворострани троугао? Ако је Америка неспорно велика војна сила, да ли је оно што она прогласи геноцидом, стварно и био геноцид?

Ни за кога није спорно да се у Сребреници десио злочин, један од највећих какви су се десили на просторима ратом захваћене Босне и Херцеговине. Спорно је питање: да ли је то био злочин геноцида.

У одговору на то питање, стручњак из Института „Визентал“ био је конкретан. У Сребреници међу убијеним није било жена и деце. Према томе овај злочин не одговара дефиницији геноцида. Нико га није питао да ли би се геноцидом могло назвати оно што се десило у православним селима око Сребренице са око 3500 побијених становника. Јер, тамо је било и деце и жена. Питање осветљења природе овог злочина још није отворено.

Да ли ће и ова злочин бити препуштен само историји и науци као што је случај са геноцидом који је почињен у Независној Држави Хрватској у Другом светском рату?

ОПТУЖБА СРБИЈЕ ЗА ГЕНОЦИД

Како се десило да Србија може да буде позвана на одговорност за геноцид пред Мађународним судом правде у Хагу а да Хрватска то не може, објаснио је Тибор Варади у интервјуу чији текст преносим у целости.

Интервју: ТИБОР ВАРАДИ, професор међународног права

ХРВАТСКА НЕ МОЖЕ БИТИ ТУЖЕНА ЗА ГЕНОЦИД

Међународни суд правде у Хагу може да суди за геноцид само на основу Конвенције о геноциду након Другог светског рата, дакле након Јасеновца и након НДХ. Конвенција не може да се примењује ретроактивно, каже за „Политику“ професор међународног права Тибор Варади, коментаришући јучерашњи захтев Српске народне партије Ненада Поповића за хитно покретање тужбе пред међународним и домаћим правосуђем за геноцид против Хрватске као „неспорне наследнице НДХ и најмлађе чланице ЕУ“. Мало је срамота да се са људским патњама игра, али то није пут правде јер таква тужба није могућа. Конвенција је донета 1948. године, али је ступила на снагу 1951. године, пошто ју је ратификовао довољан број држава, и примењује се за дела почињена након јануара 1951. године“, објашњава Варади.

Зар то није било суђење нацистима?

Управо тако. Ни у Нирнбергу није суђено за геноцид. Тада то дело још није био део међународног права.

Дакле, овакве иницијативе су унапред осуђене за неуспех?

Да, због тога и Србија, када је поднела тужбу против Хрватске, није тужила за Јасеновац јер је то било правно немогуће.

Јасеновац се ипак спомињао у контраоптужби као историјски контекст како би се лакше разумели догађаји из деведесетих година.

Навођење историјског контекста је нешто друго од саме тужбе. Иначе, крајње је спорно и то да ли је Хрватска баш правна наследница НДХ.

Србија је једина земља која је била тужена по конвенцији о геноциду.

Тачно. Наравно, за дела која су наводно учињена током ступања на снагу конвенције. Али то је макар процедурално било могуће јер је тужена за дела која су наводно почињена током деведесетих година. После је утврђено да Србија није починила геноцид и то је једна добра одлука.

Ј. Церовина

Политика, Београд, субота 14. мај 2016, стр. 5.

КОРЕСПОНДЕНЦИЈА МЕЂУ ЧИЊЕНИЦАМА

Напред изнете чињенице неумитно сведоче следеће:

а. да су Срби једини народ у Европи који је доживео да буде оптужен за геноцид;

б. да је Србија једина европска држава која је била оптужена за геноцид.

Ове чињенице кореспондирају са до сада донетим пресудама међународног трибунала за геноцид у Хагу који је међу Србима нашао највише криваца за почињене злочине током 90-тих година 20. века. Али ове чињенице су у нескладу са другим чињеницама које су и познате и лако проверљиве. А то су: да Срби спадају међу европске народе који су у 20. веку имали највише људских жртава; да су Срби, као ниједан други европски народ, доживели да буду етнички очишћењени са простора на којима су вековима живели; да је Србија једна од ретких земаља којој је отет део територије (Косово и Метохија) и на њој проглашена друга држава.

Кад се и ове чињенице имају у виду није тешко схватити да се сусрећемо са појавама које сведоче о два важна пораза човека у наше време: са *поразом међународног права* и са *поразом разума*. Имам утисак да је већина грађана бивше Југославије доживела разбијање ове земље као победу повампиреног зла. А кад се тако нешто с разлогом може констатовати, то већ није нешто што се тиче само Срба. То се тиче и међународне заједнице и човека уопште.

Нисам стручњак за међународно и свако друго право, па са те тачке гледишта и не могу да судим о геноциду. Али сам ипак стручњак за нешто друго што је такође важно и што може да помогне да дубље схватимо појаве о којима је реч. Стручњак сам за методологију и за тумачење текстова и других догађаја. О томе могу да посведоче бар две моје књиге: *Методологија проучавања књижевности* (1985) и *Живот песме Лазе Костића „Santa Maria della Salute“* (1981). Обе су засноване на истом методу: на методу

кореспонденције међу чињеницама. А то је метод који се испоставио као битан за осветљење проблема из разних области, па и за осветљење теме о Србима и геноциду. Међународно право, у случају сагледавања ове теме, очигледно се није добро снашло у односу према чињеницама које је требало да има у виду. Али то несналажење појединаца на важним местима, још не значи да и разум треба да призна пораз, нити да човек треба да капитулира пред злом.

О томе сведочи и Ада Ушпис, ауторка документарца *Vita Актива: Дух Хане Арент*. Тумачећи ставове писца чувене књиге *Ајхман у Јерусалиму*, она појашњава однос Арентове према овом проблему:

Хана Арент тврди да је довољно да се одрекнеш размишљања и личне одговорности, и да дозволиш да те понесе позадинска бука, стереотипи, па да починиш најгори злочин. На злочин те наводи потреба да припадаш и сарађујеш са клишеима, идеологијама и конвенцијама. (...)

Ако човек искључи размишљање, он аутоматски искључује и поништава све друге појединце и групе. Они постају сувишни и непотребни, по речима Хане Арент. Размишљање увек подразумева и друге људе, отварање према другим контекстима реалности, рвање са другачијим гледиштима, стално преиспитивање и просуђивање без икаквих ограда. Да би се стварно разумео нечији угао виђења, морате обути његове ципеле, потребна је емпатија. Тек тада можете да разумете, можете да прихватите сопствену одговорност ако сте решили да судите.

Кључна реч у овом приказу идеја Хане Арент (које је Ада Ушпис изнела у разговору са Зораном Шуваковић за Политику од 14. маја 2016) јесте *размишљање*. Одсуство размишљања може да води у злочин; одсуство размишљања према злочину, па и према злочину геноцида, води и поразу права и поразу разума.

Многа размишљања, долична интелектуалном човеку, могу да буду и бесплодна. У мојим књигама, писаним са научним претензијама, по правилу се размишљања заснивају на основу метода утврђивања кореспонденције међу чињеницама. Такво размишљање је усмерено ка решавању проблема.

А кад је у питању геноцид, прави и најважнији проблем је-
сте: да ли је документ о геноциду, *Конвенција Уједињених нација*,
прочитан како треба, и да ли се тумачи како треба. Да бисмо се у
то уверили, прештампавам документ у целости, а не у изводима,
како се обично чини.

K O N V E N C I J A O SPREČAVANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA *)

STRANE UGOVORNICE

RAZMOTRIVŠI deklaraciju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija u njenoj rezoluciji 96 (I) od 11. decembra 1946. godine da je genocid zločin po međunarodnom pravu koji je u suprotnosti sa duhom i ciljevima Ujedinjenih nacija i koji civilizovani svet osuđuje;

PRIZNAJUĆI da je u svim periodima istorije genocid izazvao velike štete čovečanstvu, i

UBEĐENE da je za oslobođenje čovečanstva od tako užasne nedaće nužna međunarodna saradnja;

SPORAZUMELE SU SE u sledećem:

Član I

Strane ugovornice potvrđuju da je genocid, bez obzira da li je izvršen za vreme mira ili rata, zločin po međunarodnom pravu i da preuzimaju obavezu da ga spreče i kazne.

Član II

U smislu ove Konvencije kao genocid se smatra bilo koje od navedenih dela učinjenih u nameri potpunog ili delimičnog uništenja jedne nacionalne, etničke, rasne ili verske grupe kao takve:

- a) ubistvo članova grupe;
- b) teška povreda fizičkog ili mentalnog integriteta članova grupe;
- c) namerno podvrgavanje grupe životnim uslovima koji treba da dovedu do njenog potpunog ili delimičnog uništenja;
- d) mere uperene na sprečavanje rađanja u okviru grupe;
- e) prinudno premeštanje dece iz jedne grupe u drugu.

Član III

Kažnjiva su sledeća dela:

- a) genocid;
- b) planiranje izvršenja genocida;
- c) neposredno i javno podsticanje na vršenje genocida;
- d) pokušaj genocida;
- e) saučesništvo u genocidu.

Član IV

Lica koja učine delo genocida ili neko drugo delo navedeno u članu III, biće kažnjena bez obzira da li upravljaju državom, obavljaju funkcije ili su obični pojedinci.

Član V

Strane ugovornice preuzimaju obavezu da, u skladu sa svojim Ustavom, preduzmu neophodne zakonske mere kako bi se sprovele odredbe iz ove Konvencije, posebno u pogledu obezbeđenja kažnjavanja lica osuđenih za genocid ili neko od dela navedenih u članu III.

Svaka strana ugovornica može zahtevati od nadležnih organa Ujedinjenih nacija da preduzmu, saglasno Povelji Ujedinjenih nacija, mere koje budu smatrati za pogodne u cilju sprečavanja i kažnjavanja dela genocida ili nekog od dela navedenih u članu III.

Član VI

Lica osuđena za krivično delo genocida ili za neko drugo delo navedeno u članu III biće predana na suđenje nadležnim sudovima države na čijoj teritoriji je određeno delo izvršeno, ili Međunarodnom krivičnom sudu, koji će biti nadležan za one od članica ugovornica koje budu priznale njegovu nadležnost.

Član VII

Genocid i ostala dela navedena u članu III neće se smatrati, u pogledu ekstradicije, kao politička krivična dela. Strane ugovornice preuzimaju obavezu da će u ovakvim slučajevima dopustiti ekstradiciju, saglasno svom zakonodavstvu i postojećim međunarodnim ugovorima.

Član VIII

Svaka strana ugovornica može zahtevati od nadležnih organa Ujedinjenih nacija da preduzmu, saglasno Povelji Ujedinjenih nacija, mere koje budu smatrati za pogodne u cilju sprečavanja i kažnjavanja dela genocida ili nekog od dela navedenih u članu III.

Član IX

Sporovi između strana ugovornica u pogledu tumačenja, primene i izvršenja ove Konvencije, podrazumevajući tu i sporove koji se odnose na odgovornost neke države za genocid ili bilo koje drugo delo pobrojano u članu III, biće izneseni pred Međunarodni sud pravde, na traženje jedne od strana u sporu.

Član X

Ova Konvencija, čiji će tekstovi na kineskom, engleskom, francuskom, ruskom i španskom jeziku, biti podjednako verodostojni, nosiće datum 9. decembar 1948. godine.

Član XI

Ova će Konvencija biti otvorena za potpis do 31. decembra 1949. godine svakoj članici Organizacije ujedinjenih nacija i svakoj državi nečlanici, kojoj Generalna skupština bude uputila poziv u tu svrhu.

Ova konvencija biće ratifikovana i ratifikacioni instrumenti biće deponovani kod generalnog sekretara Organizacije ujedinjenih nacija.

Počev od 1. januara 1950. godine ovoj će Konvenciji moći da pristupi svaka članica Organizacije ujedinjenih nacija i svaka država nečlanica koja bude primila napred navedeni poziv. Instrumenti o pristupanju biće deponovani kod generalnog sekretara Organizacije ujedinjenih nacija.

Član XII

Svaka strana ugovornica moći će u svako doba, putem notifikacije, upućene generalnom sekretaru Organizacije ujedinjenih nacija, da proširi primenu ove Konvencije na sve teritorije ili bilo na koju teritoriju, čijim inostranim poslovima ona rukovodi.

Član XIII

Na dan kada je deponovan dvadeset prvi ratifikacioni instrument ili instrument o pristupanju, generalni sekretar će o tome sastaviti zapisnik. On će dostaviti kopiju tog zapisnika svim državama članicama Organizacije ujedinjenih nacija, kao i nečlanicama o kojima je reč u članu XI.

Ova će Konvencija stupiti na snagu devedesetog dana posle datuma deponovanja dvadesetog instrumenta o ratifikaciji ili pristupanju.

Svaka ratifikacija ili pristupanje izvršeni posle poslednjeg datuma važiće od devedesetog dana posle deponovanja instrumenata o ratifikaciji ili pristupanju.

Član XIV

Ova Konvencija će trajati deset godina počev od dana njenog stupanja na snagu.

Ona će posle toga ostati na snazi za novi period od pet godina, i tako redom, prema onim stranama ugovornicama koje je ne budu otkazale najmanje šest meseci pre isteka roka.

Otkaz će se vršiti pismenom notifikacijom upućenom generalnom sekretaru Organizacije ujedinjenih nacija.

Član X

1. Ova konvencija deponuje se kod generalnog sekretara Ujedinjenih nacija.
2. Generalni sekretar Ujedinjenih nacija dostavlja overene kopije ove konvencije svim državama pomenutim u članu V.
3. Generalni sekretar Ujedinjenih nacija dostavlja svim državama pomenutim u članu V podatke o:
 - (a) nazivima zemalja koje su potpisale ovu konvenciju, kao i o instrumentima o ratifikaciji ili o pristupanju, deponovanim shodno članovima V, VI i VII;
 - (b) datumu stupanja ove konvencije na snagu shodno članu VII;
 - (c) saopštenjima primljenim shodno članu IX.

Član XI

Ova konvencija, čiji su tekstovi na kineskom, engleskom, francuskom, ruskom i španskom jeziku podjednako verodostojni, nosi datum 26. novembar 1968. godine.

U potvrdu čega su niže potpisani, propisno ovlašćeni u tu svrhu, potpisali ovu konvenciju.

Član 3.

Ova uredba stupa na snagu osmog dana od dana objavljivanja u "Službenom listu SFRJ".

*) NAPOMENA INTERMEXA :

Konvencija je usvojena i otvorena za potpisivanje i ratifikaciju ili pristupanja Rezolucijom Generalne skupštine 260 A (III) od 9. decembra 1948. godine. Stupila na snagu 12. januara 1951. godine u skladu sa odredbama člana XIII.

Tekst Konvencije je preuzet (uz nužne ispravke štamparskih grešaka) iz publikacije "ZBIRKA MEĐUNARODNIH DOKUMENATA O LJUDSKIM PRAVIMA" u izdanju Beogradskog centra za ljudska prava, 1996. g.

(Dokument je ovde preuzet sa internet)

КОМЕНТАР ТЕКСТА *КОНВЕНЦИЈЕ*

Као што се из наведеног документа може видети, постоје само две тачке у којима се појам геноцида дефинише. То су тачке II и III. У њима се о геноциду говори као о злочину, али као о специфичном злочину. Овај злочин се од других врста злочина издваја по томе што то није злочин према појединцима, већ према групи.

Реч *група* је зато кључна реч за разумевање и правилно одређење и схватање суштине злочина геноцида. Мада се супротица ове речи, реч *појединац*, у тексту *Конвенције* не помиње, та реч се подразумева. (Без ње се, другим речима, појам геноцида не може стварно разумети).

Кад неко убије (уништи) појединце, то је злочин. Нека врста злочинења је и породично насиље: кад, рецимо, муж малтретира супругу, кад родитељи малтретирају децу и наносе им телесне и душевне повреде и слично. То јесу кривична дела, понекад и прави злочини. Али овакви злочини, чак и кад спадају у најтежа кривична дела, према *Конвенцији Уједињених нација*, не могу се квалификовати као злочини геноцида.

Геноцидом се, по овој *Конвенцији*, такође не може сматрати ни уништење сваке љуске групе. Групу људи, рецимо, чине и војне јединице разних величина (десетине, чете, пукови, дивизије, армије), које у ратним догађајима страдају. Ратови се и воде да би се ратни циљеви постигли, да би се уништиле или из строја избациле непријатељске формације. Зато се не сматра злочином кад се војни непријатељ убије у борби. Али јесте злочин кад се убије разоружани непријатељ и то не само појединац већ и група разоружаних непријатеља. Али се тај злочин ипак не може свести под категорију геноцид.

Да би се убиство групе људи могло подвести под категорију геноцид, потребно је схватити право значење израза *генос*. По Вујаклији, ова одредница се овако дефинише: „Генс (л. *gens*) род, колена, породица; врста, род, племе, народ“. О злочину геноцида не може се, дакле, говорити ако се уништава било која група, поготово војна формација, већ ако то уништавање има везе

са уништавањем геноса, дакле народа, или делова народа. У том смислу је израз геноцид однео превласт у Уједињеним нацијама над алтернативним изразом *етноцид*. Али ни овај други израз није сасвим изашао из употребе. Он је само инкорпориран у шири и обухватнији појам којим се бави документ Уједињених нација. А тиче се повреда које воде ка уништавању геноса.

Постаје отуда јасно зашто Ефраим Зуроф злочине почињене на терену Сребренице 1995. није оквалификовао као геноцид. Том приликом злочини су чињени над војним лицима и цивилима, али нису убијане жене и деца. Зато и нема аргумената да је тада и тамо уништаван генос. Другим речима: нису уништаване расне, етничке или религијске групе битне за опстанак неке популације, поготово неког народа.

Господин Зуроф, у разговору за медије, није помињао још две битне карактеристике злочина геноцида које се у *Конвенцији* јасно дефинишу у тачки III. То су *планирање* и *подстицање* на геноцид. Злочини геноцида постају посебно јасни ако су извршени са планираним циљем да се неки народ или нека етничка група искорене. До сада доступне чињенице о бици за Сребреницу о тако нечему не сведоче. Према томе, отпада и оптужба за квалификацију злочина тамо почињених као геноцидних.

Пошто предлог британске резолуције у Савету безбедности није прошао, на основу сличних аргумената усвојена је само неколико дана касније на седници Европског парламента једна правно необавезујућа резолуција о геноциду над Бошњацима. И ова се, као и она неусвојена британска, позивала на пресуде Међународног суда у Хагу. Тако је питање онога што се у Сребреници и околини десило 1995. остало отворено, што значи да је препуштено науци да га осветли. У овој фази сагледавања тога проблема, важно је да се укаже на два могућа огрешења. Једно огрешење може да буде у виду злоупотребе права. То ће се десити ако се за злочин геноцида неко осуди, а да то не буде стварно злочин геноцида. Друго огрешење може да буде на штету историјске истине. Већ сада знамо да оно што се у Сребреници десило на један начин приказују судије Хашког трибунала, а на други начин творци норвешког документарног филма *Издани град* и књиге више аутора на разним језицима.

Ова књига нема за предмет злочин о у Сребреници него сам појам геноцида дефинисан у *Конвенцији Уједињених нација*. Мој увид у литературу о геноциду показује да се под геноцидом имају у виду само убиства дефинисана у првој подтачки под а) члана II *Конвенције*, а не и менталне и друге повреде (дефинисане у подтачкама од в) до е). Последице таквог односа су велике. Ако повреде дефинисане у тачкама од а) до е) схватимо као целину, постаће јасно да оне не говоре о физичком уништењу етничких или религиозних група, већ о промени њиховог идентитета. Ове промене се дешавају по правилу у политичкој, духовној и културној сфери. Таквим променама пристаје у пуном смислу израз *етноцид*. Етноцидне повреде су, у крајној линији, такве да као крајњи резултат имају геноцид.

Прихвативши да се уопште бавим темом *геноцид и Срби*, трудио сам се да под геноцидом имам у виду свих пет аспеката или врста геноцида садржаних у II члану *Конвенције*. А пошто су све узете у обзир, тиме је нужно морало да буде умерено и тежиште испитивања са ратних злочина у другу врсту геноцидних злочинења. У први план је морало да дође истраживање узрока, а у други план истраживање последица. Много више пажње посвећивано је менталним повредама, којима се други истраживачи нису бавили, а знатно мање физичким повредама и убиствима, о којима постоји већ доста литературе. Овај смер истраживања учинио је и да се суочимо са питањем: колико су и сами Срби учествовали у процесима повреда властитог идентитета? Али и са питањем: шта они сами треба да учине се изборе за свој опстанак?

Књига *Срби и геноцид*, поред уводног дела, *Идентификација злочина геноцида*, има још три дела:

део који се зове *Идентификација корена србофобије* и који је посвећен стварним узроцима геноцида над Србима;

део који се зове *Како и зашто?* који је посвећен осветљавању процеса који су водили и воде ка геноциду;

и део који се зове *Докле?* а који одговара на питање шта треба предузети да се геноцид прекине и спречи.

ИДЕНТИФИКАЦИЈА
КОРЕНА СРБОФОБИЈЕ

СПЕЦИФИЧНОСТ ГЕНОЦИДА НАД СРБИМА

Оптужбе на рачун Срба као народа који је вршио злочин геноцида над другим народом, везују се само за догађаје са краја 20. века, за ратне сукобе у којима је разбијена Југославија. Све до овог времена у оптицају је била друга истина: током Другог светског рата на територији Југославије нацистичка творевина Независна Држава Хрватска, уз покровитељством сила Осовине, починила је геноцид над Србима, Јеврејима и Циганима (Ромима).

Различити су мотиви су довели до плана и чина геноцида над ова три народа: Србима, Јеврејима и Ромима. Уништење Јевреја и Цигана био је део плана нацистичке Немачке. За овај геноцид је утврђено да је био на расној и идеолошкој основи.

Срби, као и други словенски народи, нису били обухваћени овим програмом нацистичке Немачке. Они су били третирани као припадници ниже расе, и нису били одређени за потпуно уништење него за ропску потчињеност. Геноцид над Србима почињен у НДХ био је специфичан. Био је део усташке идеологије о хрватској државности без српског фактора. Најкраће је циљеве те идеологије изнео Миле Будак, доглавник Анте Павелића: Једну трећину Срба побити, једну дрећину прекрстити, једну протерати.

После пораза нацизма и Независне Државе Хрватске била је прилика да се у обновљеној држави Југославији истражи, осветли и прикаже злочин геноцида у НДХ над Србима, Јеврејима и Ромима. Али то није учињено. Под паролом братства и јединства, Јосип Броз Тито, који је у својим рукама држао све полуге власти, наметнуо је политику прећуткивања о почињеном геноциду и његовим жртвама. Сурова је истина да Тито никад није посетио Јасеновац, највећи логор смрти у земљи у којој је владао. По његовом силаску са историјске сцене дуго је вођена политика „и после Тита Тито“, а покушаји у јавности (књижевни, публицистички и други) да се питање геноцида отвори имали су инцидентални карактер.

Покушај да се 2015. године у Уједињеним нацијама Срби прогласе геноцидним народом, доживљен је у српском народу

као велика неправда. Али је побудио и oseћање сопствене кривице што су дозволили да дођу у тако апсурдну ситуацију. Сетили су се да ни сами нису учинили довољно да се заштите историјском истином о односима међу југословенским народима а нарочито према геноциду који је над њима извршен у Другом светском рату. Као пример одговорног односа према властитом народу и невиним жртвама послужио је музеј јеврејским жртвама Јад Вашем у Израелу. Обновљена је идеја да би сличан музеј и Срби требало да подигну.

Али, на плану научне спознаје о условима, току и последицама геноцида није дошло до битније промене. Истражују се позитивне чињенице о логорима и жртвама а недовољно се ради на осветљавању других видова геноцидног деловања који су дефинисани у Конвенцији о геноциду. Ова моја књига је скроман прилог тој великој обавези.

ИДЕЈА О МУЗЕЈУ ЖРТАВА ГЕНОЦИДА

Остваривање идеје о Музеју жртава геноцида је обавезан и велики подухват. Ипак, његови домети у утврђивању истине су ограничени природом такве институције. Попис жртава геноцида, опис места страдања, представљање починилаца злочина, све је то велики и важан посао. Али њиме се не исцрпљује потреба за промишљањем свих аспеката овог стравичног феномена, а посебно момената и услова који су га омогућили и довели до њега. А то је неопходно да би се спречило да се геноцид понови не само над Србима и Јеврејима него и над било којим другим народом. Отвара се питање: како открити зло док се приближава и спречити га. Вођен овим мислима, обраћао сам се литератури.

Године 2015. појавила се и једна значајна књига која није пропраћена одговарајућом пажњом у јавности: *Казивање о Србији кроз векове* Богдана М. Златара. Њен аутор, по струци лекар, пошао је од идеје да Србе као народ треба осветлити са много различитих страна, па је сачинио веома обимну књигу која садржи прилоге преко 140 аутора разних струка и има 1636 страна.

Говорећи о Златаревој књизи на промоцији у Новом Саду поредио сам је по обиму и садржају са књигом Виктора Новака *Антологија Југословенске мисли и народног јединства* (1930). Обратио сам пажњу да је за ову књигу карактеристично да историјски пут за Србе не тражи у смеру југословенства, као Новакова књига, већ у смеру неговања идентитета српског народа. Истом приликом помињао сам и још чувенију Новакову књигу *Magnum crimen* (1948).

Magnum crimen је још увек најзначајнија међу књигама која се баве геноцидом у Независној Држави Хрватској и која је навела мноштво чињеница који тај злочин осветљавају. За њу је карактеристично да је злочине осветљавала са исте тачке гледишта као Новакова *Антологија*: са становишта афирмације идеје југословенства. Она је прављена из потребе и да се злочин осуди, али и да се идеја југословенства не повреди. Новак је био један од најзначајнијих представника југословенске идеје и у првој и у другој Југославији. Његова књига о геноциду била је израз једног

стереотипа који је почео да се гради већ у књизи Јоже Хорвате и Зденка Штамбука *Документи о протународној раду и злочинима једног дела католичког клера* (1946). Злочин геноцида се у тој књизи сагледава као последица клерофашизма који је захватио делове Римокатоличке цркве на подручју Независне Државе Хрватске. Овај део католичког клера, накарадно индоктриниран, и по Новаковој књизи, сасвим опредељено, учествовао је у злочину геноцида над истојезичницима православне вере, над Србима. Историчар Новак ни у српској ни у хрватској историји није налазио и неке друге узроке геноцида. Осудити Римокатоличку цркву, значило је постићи и чист рачун и дугу љубав.

На трагу ове идеје о верском мотиву сукоба и геноцида, у хрестоматији Богдана Златара постоји и један прилог проф. др Србољуба Живановића под насловом *Римокатолички хрватски и муслимански геноцид против православног српског народа у 20. веку*. И за овај текст би се могло рећи да је израз истог смера истраживања. Али он доноси и једну новину. Већ из наслова текста се види да је за злочин геноцида над Србима оптужена још једна религијска група, муслимани. Није тешко схватити и зашто је тако учињено. Када је др Живановић почео своја истраживања геноцида 60-тих година 20. века на подручју Јасеновца, тада је за овај злочин била окривљавана само Римокатоличка црква. Рат који је вођен у годинама разбијања Југославије на простору двеју република: Републике Хрватске и Републике Босне и Херцеговине, имао је превасходно верски карактер. У њему су учествовали истојезичници, али припадници трију верских заједница: католичке, муслиманске и православне. Зато је било нормално да се обрати пажња и на злочина које је над православним Србима чинила и муслиманска страна.

Доктор Србољуб Живановић, чувени је форензичар; познат је и као организатор међународних и националних акција у осветљавању злочина геноцида. Из белешке која прати његов његов прилог, сазнајемо да је сам текст писао Златар (по казивању свог пријатеља и колеге са студија). А уз текст је наведена и литература коју, за ову прилику, прештампавам целу. Могла би да се схвати и као селективна литература о геноциду.

Литература:

- Алмули Јаша: *Јевреји и Срби у Јасеновцу*. Службени гласник, Београд 2009.
- Антонић Здравко: *Документа о злочинима над Србима у Босни и Херцеговини од априла до августа 1941*. Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука и Српско Сарајево, 2001.
- Ацковић Драгољуб: *Roma Genocide in Jasenovac Camp*. Стручна књига, Београд, 1997.
- Булајић Милан: *Јасеновац „Balcan Auschwitz“*. Стручна књига, Београд 2002.
- Булатовић Радомир: *Концентрациони логор Јасеновац*. Светлост, Сарајево, 1990.
- Бурсаћ Душан: *Хрватски геноцид над Србима 1941-1945*. Арт, Бања Лука, 2005.
- Ђурчић Милован: *Геноцид над Србима у XX веку*. ИДД Графопублик, Београд, 1992.
- Farell Monica: *„Ravelling wolves“*. Prostannts publications, Glebe, Sydney, 1949.
- Frieland Saul: *The years of extremination*. Weidenfeld and Nicolson, London, 2007.
- Хорват Јожа, Штамбук Зденко: *Документи о протународном раду и злочинима једног дела католичког клера*. Загреб 1946.
- Казимировић Васа. *НДХ у светлу немачких диокумената и дневника. Glez von Horstenu*. Нова књига - Народна књига, Београд, 1987.
- Кљакић Слободан: *A conspiracy of silence*. The Ministry of information of the Republic of Serbia, Belgrade, 1991.
- Лукајић Лазар: *Фратри и усташе кољу*. Фонд за истраживање геноцида, Београд, 2005.
- Николић Никола: *Јасеновачки логор*. Накладни завод Хрватске, Загреб 1948.
- Новак Виктор: *Magnum Crimen*. Нова књига, Београд 1948.

Paris Edmond: *Genocide in Satellite Croatia 1941-1945*. The American Institute for Balkan Affairs, Chicago, 1961.

Живановић Србољуб: *Јасеновац* (Друго издање). Пешић и синови. Београд, 2012.

Литература коју су овом приликом имали у виду лекари Живановић и Златар, чак и кад је замишљена као најпотпунија, усмерена је, колико видим, само ка једној врсти злочина: ка оној која се тиче убистава, односно физичког уништења делова њене популације. То је у *Конвенцији о геноциду Уједињених нација* само најдрастичнији и најнеспорнији облик геноцида. Он се у поменутом документу јасно квалификује изразом *убиство*.

Нужно је, међутим, водити рачуна о томе да истраживања феномена геноцида подразумевају и нешто више: не само физичко уништавање неке популације већ и менталне повреде о којима се говори у тачкама *b), c), d), e)* другог чана *Конвенције*. Тамо се говори, у ствари, о припремним радњама које трасирају пут остављања геноцида. Пут ка геноциду очигледно иде преко етницида.

У литератури која нам је доступна постоје и покушаји да се и на та питања одговори. Те литературе је мање, али је она тим драгоценија. У наредним поглављима обратићу пажњу на истраживања троје аутора: Смиље Аврамов, Василија Крестића и Марија Стрехе.

ИСТРАЖИВАЊА СМИЉЕ АВРАМОВ О ГЕНОЦИДУ

Смиља Аврамов (1918), професор Правног факултета у Београду, спада у најужи круг жена српског рода које су иза себе оставиле велико дело. То је онај круг у који убрајамо Надежду Петровић, Милеву Марић Ајнштајн, Исидору Секулић, Аницу Савић Ребац, Десанку Максимовић.

Смиља Гавриловић, имала је срећу да се роди као кћи богатих банкара у Пакрацу, па да се, још пре Другог светског рата, школује у Бечу и Лондону, да научи више светских језика и да се темељно припреми за улогу професора, стручњака за међународно право и за јавно деловање.

Књига *Геноцид у Југославији у светлости међународног права* (1992) само је једна у низу њених књига. Такву књигу могао је да напише само честит и веома обавештен стручњак. Књига је настала у оквиру пројекта на којем се, пред разбијање Југославије, почело радити у Српској академији наука и уметности. Импресивна је литература коју је ауторика консултовала, а импресиван је и попис институција са обе стране Атланског океана у којима је радила да би написала ову књигу. *Увод* књизи носи датум 15. мај 1991. а књига се појавила следеће године у издању Политике у едицији *Капитална издања*, када је Југославија већ престала да постоји. Била су то времена када се јавност мало бавила капиталним делима о проблемима од изузеног значаја за судбину српског народа.

Ова књига обимног је формата и има 524 стране. И по речима аутора у *Уводу*, и по садржају књиге, види се да она има два издвојена дела; теоријски и емпиријски. У првом делу књиге практично је саопштено све што се могло знати о историјату злочинстава које можемо сматрати геноцидним. У једном одељку књиге приказано је и како је појам геноцид ушао у историју права тек после Другог светског рата. Представљено је укратко и садржајно како су се представници разних земаља у Уједињеним нацијама борили и утицали за усвајање појединих формулација за

коначну дефиницију текста *Конвенције Уједињених нација о геноциду*. А дата су и тумачења појединих ставова. У другом, обимнијем делу књиге, говори се о геноциду у 20. веку а посебно о геноциду на тлу бивше Југославије, што практично значи о геноциду над Србима.

Садашњим и будућим истраживањима геноцида ова књига нуди сазнање да не стартују од почетка, већ да имају поуздане, широко постављене, и чврсто изграђене темеље. Чак и кад не би било других истраживања геноцида над Србима, из ове књиге могле би се стећи јасне представе о природи и размерама геноцида у бившој Југославији. Организатори и истраживачи који раде за Музеј геноцида треба да знају да им главни задатак није како да почну истраживања, већ како да их доврше и представе.

2.

Трећа глава првог дела књиге Смиље Аврамов зове се *Теорије о геноциду* (117-157). У њој је ауторика кратко и садржајно представила следеће теорије: социолошке, антрополошке и социобиолошке, психоаналитичке, виктимолошке и теолошке теорије и њихове најзначајније представнике. Верујем да ћу резултате овог дела истраживања најефикасније представити тако што ћу навести најкарактеристичније реченице из сваког пододељка:

Теорије о геноциду и Закључак

Једна од битних заједничких карактеристика представља уверење починиоца да масовно одузимање живота води ка остварењу датог политичког циља. (117)

Тежиште геноцида је на физичком уништењу групе као такве, што овај злочин одваја од осталих масовних уморстава. У рату и после рата, побеђена страна има могућност обнове заједнице; код геноцида намера извршиоца је тотално уништење групе. У свим облицима масовних уморстава, сем геноцида, постоји извесна селекција у односу на групу, нацију, или заједницу. Код геноцида група постаје објект истребљења, без икакве селекције. (141)

Социолошке теорије

Геноцид у модерној историји је производ мржње, следе ксенофобичне страсти и похлепе. (118)

Италијанска национална култура представљала је препреку да се развије геноцидни потенцијал. (119)

Геноцид се јавља као саставни део политичке формуле, да би се решило критично питање националне егзистенције. А да би се тај програм одржао, прибегава се оптуживању жртве и тврдњи да се не ради о злочину него о „кажњавању“. (122)

Идеологија има инструменталну функцију у мобилизацији, а потом служи као покриће за организоване групе убица. (124)

Геноцид је, по Колаковском, једна „разрађена филозофија која подразумева да жртва заслужује да буде уништена због метафизичких, историјских и моралних разлога. (125)

Антрополошке и социобиолошке теорије

Националносцијалистичка расна доктрина заснивала се на „социјалном дарвинизму“, „расној антропологији“ и „политичкој биологији“. Теоријски основ „социјалног дарвинизма“ није настао у Немачкој, него у Енглеској и његов творац је Херберт Спенсер... (126)

Етноцентризам се обично дефинише као у супериорност сопствене групе, нације, расе; он укључује убеђење да је друга група, нација, раса, морално и биолошки инфериорна, што служи за оправдање за њену експлоатацију или уништење. (127)

Једна од најраспрострањенијих теза међу антрополозима у објашњењу геноцида полази од порекла агресије. (128)

Психоаналитичке теорије

Геноцидне личности су људи без идентитета, неспособни да на људском плану успоставе везу са трагедијом која се одиграва пред њиховим очима. (131)

Човек као члан колектива, групе, масе, руље, може постати психопата, односно психопатска епидемија може захватити све чланове групе. (132)

Нацистички систем (...) Његова параноја и тотално обезвређивање појединца темељили су се на општедруштвеном и психолошком колапсу који је захватио Европу у време тешке економске кризе. (134)

Виктимолошке теорије

...виктимологија, као засебна грана криминологије ... покушава да осветли проблем кроз однос жртве и извршиоца дела (135)

Теолошке теорије

Један мали број католичких свештеника, на пример Павликовски, поставили су питање одговорности цркве и папе, не улазећи у теоријску расправу о односу према Богу, односно о месту Бога у људској историји. Највећи број католичких теолога прелази преко геноцида или га отворено негира, као што је случај са Католичком црквом у Хрватској, односно у Југославији. Ортодоксни јеврејски теолози прихватили су холокауст као акт Бога, као акт кажњавања јеврејског народа због грехова и кршења божјих запосвести. (138)

...то је једно апсолутно неприхватљиво становиште, јер своди проблем геноцида само над Јеврејима. Много бруталнији геноцид извршили су хришћани над хришћанима у доба верских ратова или у НД Хрватској, католици над православцима 1941-1945. С правом је указано да све три монотеистичке религије, хришћанство, ислам и јеврејство – садрже у себи велику дозу искључивости „једине истините вере“, апсолутно јединог „исправног“ тумачења прошлости. (139)

Овде, укратко представљене, неке од битних теза неколико кључних теорија из прегледа Смиље Аврамов указују на то колико је проблем сложен и колико обавезује на свестрано осветљавање. Следеће поглавље овог дела моје књиге, које је посвећено истраживањим академика Крестића, показује како је могуће да се проблем осветли још више, чак и у области права, у којој је госпођа Аврамов била неспорни стручњак.

3.

Да би се уопште могло прићи филолошким узроцима геноцида над Србима, нужно је помније обратити пажњу на специфичну појаву геноцида у бившој Југославији: на понашање католичког свештенства током Другог светског рата. При самом крају

књиге Смиље Аврамов, у подпоглављу *Моралнополитичка и метафизичка одговорност Ватикана*. то је посебно учињено.

Са тих страница постаје видљиво да су Ватикан и Римокатоличка црква у злочин геноцида били уплетени пре свега на подршку Независне Државе Хрватске. Та држава је имала подршку од врха Римокатоличке цркве, а и од самог папе Пија 12. Овде се није одступило од сазнања које нуди литература о геноциду оног смера чији је репрезентант књига Виктора Новака *Magnum crimen*.

За свестрани поглед Смиље Аврамов на злочин геноцида, међутим, карактеристично је да конкретизује понашање Римокатоличке цркве и њеног свештенства током рата. Примери понашања католичког свештенства у Пољској, Словачкој и Немачкој, који су наведени у њеној књизи, подсећање на реакције појединих католичких великодостојника (француски кардинал Тисеран, на пример) већ даје друге елементе за осветљење односа ове Цркве као целине према нацизму и геноциду. У српској литератури о геноциду такви приступи су ређи, али постоје. Наводим једно место из књиге Момчила Диклића „Светац“. То је књига која има поднаслов *Можели Алојзије Степинац бити светац?*:

Није спорна чињеница, да је улога католичке цркве и њеног свештенства током Другог свјетског рата била различита код одређених народа. Као што је видљиво, у неким земљама су здушно подржали нацизам и фашизам и сматрали њихове програме исправним а у неким државама је католичко свештенство носило отпор против нацизма. Тако је католичко свештенство у Пољској страдало као и у Словенији. У Холандији су били носиоци антинацизма. Дедијер констатује: „Али, као што смо видели, то није био случај у Хрватској, где је римокатоличка црква била исувише идентификована с хрватским шовинизмом. То ју је одвело на други пут, то јест на директну сарадњу с окупатором. Међутим, мора се истаћи да је било појединих католичких великодостојника, као што је на пример био мостарски бискуп А. Мишић, који је у лето 1941. дигао глас против усташких ратних злочина и злоупотреба око покатоличавања с масовним убиствима. Лепу успомену, у борби за хришћанску узајамну помоћ, како то Свето писмо учи на многим местима, оставио је београдски надбискуп др Јосип

Ујичић. Он је у више махова Степинцу указивао на усташке злочине, као и на чињеницу да жртве геноцида приписују и самом Ватикану одговорност за то. Као што је Алојзије Степинац био представник екстремног хрватског национализма, не презајућући да даје иницијативе за ратне злочине (...) (2016:228)

Оваква сведочанства показују да цела Римокатоличка црква није стала иза ратних злочина, нити се она у целини може оптуживати за геноцидне намере. Највећи део те Цркве у свету није био упућен у суштину злочина почињених у делу Југославије, у Хрватској. Кад све то имамо у виду, онда се на злочин геноцида почињен над Србима може јасније и објективније гледати. У прилог таквом сагледавању геноцида над Србима вреди имати у виду и ове чињенице. У окупацији Краљевине Југославије (1941-45), поред нацистичке Немачке, учествовале су још три земље савезнице: Италија, Мађарска и Бугарска. Највише је злочина било у бугарској окупационој зони. А њих су вршили православни бугарски војници ради стварања Велике Бугарске. Злочине су вршили и мађарски и италијански војници ради остваривања сличних политичких циљева. Али, иза тих злочина није стајао католички клер ни у Мађарској ни у Италији. У спасавању српске православне деце у Независној Држави Хрватској највише је учинила једна Аустријанка, Немица и католикиња Дијана Будисављевић. Те чињенице се морају имати у виду ако нам је стало до истине. Настојање да се цела Римокатоличка црква прикаже као геноцидна, какво је то у нас било у Титовој Југославији, стереотип је који не води ни излазу нити добру. Треба се сетити да је у Београду, на улазу у Калемегдан подигнут велики Споменик захвалности Француској ка којем пише: *Волимо Француску као што је она волела нас*. Француска, која је помогла Србима кад им је било најтеже, католичка је земља.

Одговор на питање зашто је дошло до злочина геноцида над Србима практично само у Независној Држави Хрватској треба тражити на другој страни. У том смислу је размишљала и истраживала и Смиља Аврамов. Обраћам пажњу на део текста на крају овог поглавља о улози Римокатоличке цркве под насловом *Закључак*:

Резултати до којих је дошла наука драгоцени су и за анализу геноцида почињеног у Југославији, али ваља указати на особености овог последњег. Геноцид над Србима произашао је из србофобије, само за разлику од антисемитизма који представља једну кохерентну категорију са јединственим идејним основама, на формирање србофобије утицали су многобројни диспаратни чиниоци. Србофобија у Хрватској не може се редуцирати само на један једини елемент, на усташки покрет и његову идеологију; она је произашла како из старчевићевско-усташких идеја, толико и из коминтерновских. У првом случају, психодинамички елементи били су верски фанатизам и једна нестварна представа о сопственој прошлости; у другом случају, била је једна нова визија будућности у којој Срби „хегемони“ представљају баријеру за представљање те визије у стварност. (509)

Ово, другим речима, значи да за почињене злочине на подручју Независне државе Хрватске, односно на подручју бивше Југославије, главну моторну снагу представља појава која је јасно именована: *србофобија*, тј. мржња према Србима. А разлози те мржње не могу се сводити само на једно подручје, на верску припадност.

4.

Ставивши себи у задатак да се бавим узроцима, а не последицама, обраћам пажњу на онај део ове књиге који је посвећен Анти Старчевићу. Са Старчевићем (1823-1896) србофобија је међу Хрватима стварно и почела. О ставовима овог претече усташког покрета и „оца хрватске нације“, како су га називали његови следбеници, знало се доста и пре књиге Смиље Аврамов, посебно о његовој улози у настанку Странке права. Али се у контексту ове књиге Старчевићев ставови свакако могу потпуније схватити и протумачити.

Старчевићев следбеници у односу према Србима, „српској пасмини“ и „србежу“, с поносом су, како наводи Смиља Аврамов, истицали да је он „претеча“ и саме Хитлерове расне теорије (427). Зато за негативан однос према Србима овог човека (чија је мајка Милица рођена као Српкиња православне вере) не треба

тражити у неким заснованим расним разликама Срба и Хрвата, већ на некој другој страни. Порекло ове појаве је Смиља Аврамов идентификовала овим подсећањем: „Темеље свог политичког програма Старчевић је поставио у другој половини 19. века, у једном критичном тренутку хрватске историје, када је нација почела губити свој национални идентитет, а германизација снажно захватала племство и средње слојеве“ (427). Другим речима, психосоцијални услови овог кризног тренутка хрватске историје су били такви да су предодређивали појаву личности која ће донети објаву да је излаз из кризе наша. Тај се излаз је виђен у бесомучној негацији српства и свега српског. Кроз наглашену негацију српства, овај идеолог је привидно добијао потврде да помно ради на афирмацији хрватства.

Да би се овај смер његовог деловања још дубље схватио, потребно је сетити и неких биографских података из Старчевићеве најраније младости, које, на жалост, не срећемо у овој књизи, али их можемо наћи другде.

Старчевић се, у раној младости, почео ангажовати као присталица идеја Илирског покрета. О томе најбоље сведочи Виктор Новак у књизи *Вук и Хрвати* (1967) у поглављу *Први хрватски антивуковац и отпор хрватских вуковаца* (297-336). У том поглављу објављен је и податак о томе како млади Старчевић 1851. године конкурише за место професора Лицеја у Београду. Новак доноси и факсимил пријаве на конкурс писане ћирилицом. У пријави је најважнија реченица у којој он за себе каже да је „родом Личанин и да сам у Југославенском књижевном језику у год. 1849. за учитеља мудрословља на загребачкој академији тако начинио испит“. Али Старчевић није био примљен.

Старчевићев неуспех на конурсу у Београду Новак је овако коментарисао:

У свему овоме треба тражити, и наћи, објашњење Старчевићевог изненадног заокрета, са стаза по којима је досада ходао и надао се да ће наћи задовољства у свом животном позиву. Са линије југословенства, у ком је он један од првака који су српскохрватски, или хрваткосрпски, или само хрватски, назвао *југославенским* језиком, прелази одједном на пут панкroatске искључивости, са мржњом на то југословенство, на словенство, на мајку

Славију, као и на све оне који ће остати верни илиризму и у новим видовима с којим је до недавна најприсније сарађивао и пошто-вао те старије претече, прародитељске, југословенске (307).

Новаков коментар „заокрета“ Анте Старчевића открива да је ипак у питању нешто дубље од личне повређености због неуспелог покушаја у Београду. То дубље тиче се идентитета језика који он назива *Југославенским*. Сам Новак у својој књизи даје доволно елемената да тај језик нико од водећих филолога међу Србима у 19. веку није идентификовао онако како пише у Старчевићевој пријави на конкурс. Сам Вук Караџић никад није српски језик идентификовао ни као југословенски, ни као српскохрватски, ни као хрваткосрпски, а најмање као хрватски. То су све називи на којима је већ од Илирског покрета инсистирала хрватска страна, ако под том страном подразумевамо такозване „хрватске вуковце“, тј. филологе који су користили Вуково име да би потурлили тезу о језичком јединству Срба и Хрвата што Вук никада није прихватио. Треба зато разликовати конкретан језик који је српски, од имена која се овом језику дају, и теоријских ставова путем којих се пласирају посебне политичке опције. Називајући 1851. године српски језик југословенским, Старчевић је овом језику укидао идентитет, слично ономе како су чинили илирци и како је у исто време већ чинио Штросмајер. После такве деконструкције идентитета српског језика, овај се језик могао проглашавати и српскохрватским, и хрваткосрпским и само хрватским. Старчевић је само пошао од већ темељно обављене деконструкције идентитета српског језика користећи један од могућих смерова интерпретације тог чина.

Пословица каже: ко једном уђе у погрешан воз, све су следеће станице погрешне. Старчевић је био један младић који се на почетку своје каријере укачио на воз илирства и југословенства. На правцу тог пута су односи Хрвата и Срба били унапред трасирани у погрешном правцу. Ево реченице са 343. стране Новакове књиге *Вук и Хрвати*: „... у разговорима које је Гај имао са Старчевићем, могао се тај увјерити да су им погледи били истоветни...“ А то стварно значи следеће: ако су погледи ове двојице идеолога на односе Хрвата и Срба били истоветни, различита им је

била само реторика. Гај је инсистирао на братству и јединству са Србима; Старчевић на ниподаштавању „србежа“. Тако се нешто може констатовати и кад је у питању политичка оријентација Старчевића, с једне стране, и Штросмајера и његових следбеника, с друге стране, такође баштиника илирске идеје. Слично је било и у 20. веку када су биле на делу две тоталитарне идеологије које су имале негативан однос према Србима: Павелићев нацизам и Титов комунизам. И корени те појаве су у Илирском покрету, мада је двојство у понашању илираца било тешко приметити. Чињенице, међутим, сведоче да су водећи људи међу Србима ипак нису прихватили програм Илирског покрета у време његове појаве.

Да лош пријем на конкурс у Београду није могао да буде и главни разлог Старчевићевих антисрпских ставова, то може да посведочи и један други пример. Две године пре Старчевића, 1849, у Београду је боравио Бранко Радичевића и из овог града се вратио разочаран. Али се он није вратио антисрпски расположен. Бранко се задовољио да буде и остане оно што јесте: један од младих људи из круга око Вука Карацића, који је мишљу и делом припадао српском културном покрету.

Смиља Аврамов је у својој књизи доста пажње посветила двојици Старчевићевих сународника који делатност овог идеолога осветљавају свако са своје стране: сећањима Антиног синовца Мила Старчевића и критичким рефлексцијама једног његовог значајног савременика: Фрање Ивековића.

Ево дела текста у којем се говори о ставовима Мила Старчевића:

...Он наиме сматра да др Анте Старчевић, са својим учењем, представља пандан учењу Вука Карацића, да су у питању „два екстрема која воде жилаву, али неједнаку борбу: Старчевић је још млад човек (има му тада 28 година) и мора тек освајати Хрвате за своју великохрватску тезу, а Вук има иза себе у свом велико-српском раду цијело тадашње српство, а Хрвати гледају у њему необорив научни ауторитет. „И у тој борби Старчевић је необично оштар на ријечи, „безобзиран и жучљив“. Полемика са Србима, сматра др Миле Старчевић, довела је А. Старчевића најпре до

презира према словенству уопште, а затим је тај презир проширио и претворио у мржњу према Србима. (434)

Ово поређење чињено је на основу већ изграђеног става да Срби и Хрвати имају један те исти језик. Зато је могуће да се на језичке проблеме ова два народа гледа на основу симетрије: ви имате за заступника великосрпске тезе Вука Караџића, ми имамо заступника великохрватске тезе Анту Старчевића. Пошто је у питању исти језик, и њихове су тезе једнако вредне. Зато се, према тим тезама, по закону симетрије, као према једнаковредним, и мо-
рамо односити.

Ово поређење подсећа на једно слично којим се послужио Антун Густав Матош у тексту *Око Лобора* (1910). И то поређење је направљено по симетрији: Ви имате Вука, ми имамо Гаја. Пошто је у питању исти језик, колач се мора делити по пола.

Према оваквим врстама поређења, у мом родном селу Сварчи, у Топлици, односило се као бесмисленим. Сећам се израза: *То је као Бог и шеширџија*. (Што је значило: то је као кад бисте поредили Бога и шеширџију!). Чим се прихвати логика симетрије, каква је она кад се пореде Вук и Старчевић, као равноправни заступници два једнаковредна национална програма, битка за истину је изгубљена. Другачији резултати ће се добити ако та два програма упоредите независно од језика који проглашен заједничким за два народа. Тада ће постати јасно да иза Вука стоје принципијелна филолошка решења којих се држе сви европски народи, а иза програма Старчевића стоје само неке патолошке амбиције и србофобија.

Више зато има смисла поредити Вука и Гаја. Гај је заиста у књижици *Кратка основа хрватско-славенског правописања* (1830), писаном на хрватском језику (како је називао свој кајкавски) покушао да уради нешто за Хрвате слично ономе што је Вук урадио за Србе. Али млади Гај, као следбеник слависта и Вука, то је једно. А друго је Гај после 1835, као вођа Илирског покрета. Од тада он наступа као менаџер сасвим јасно профилисаних политичких пројеката. Од тада ће он све што је Вук идентификовао као српско, представљати као заједничко за Србе и Хрвате. Све је то чинио са образложењем да ће тако Хрвати бити ближи браћи

Србима. Гај је својом менаџерском вештином учинио да се Срби и Хрвати посматрају као нераздвојни народи који су титулари истог књижевног језика; да на њихов однос треба гледати као на симетричан однос. Извесну предност, коју је у том представљању давао Србима, његови седбеници, као што су били Штросмајер и Старчевић, лако су могли прескочити. За њих је језик Хрвата и Срба један те исти.

Младоилирац Старчевић, очигледно је већ баштинио резултате Илирског покрета. Он се више није двоумио око тога да ли је језик Срба и језик Хрвата заједнички и исти. Па је зато могао да иде и даље. Пошто, по неписаним правилима, која се у Европи поштују, два народа не могу да створе исти језик, а да остану посебни народи, онда ни Хрвати и Срби не могу да се схвате као посебни народи. Што значи да један од тих народа треба да нестане, односно да се и не помиње као народ. „Признавао је на истоку Европе осам малих народа: Румуне, Мађаре, Словаке, Русине, Грке, Бугаре, Шиптаре и Хрвате, али не и Србе“, каже Смиља Аврамов (428). Са формалнологодичке тачке гледишта, на основу датих премиса, мора се признати да Старчевић закључује сасвим исправно. И он полази од Гајевог става да је језик Хрвата и Срба исти, па из тога става извлачи закључке стратешког катрактера. Разлика је само у томе што је Гај стратегију своје политике, логику својих потеза, увијао у обланде братства и јединства са Србима, а Старчевић их је износио у огољеном виду. По Гајевој реторици не види се куда води стратегија Илирског покрета, односно политичка стратегије која стоји иза ње, а иза Старчевића се то јасно види. Младоилирац Старчевић само је јасно извлачио закључке из онога што проистиче из стратегије Илирског покрета. Слабу страну те стратегије покушаће у наредним деценијама да отклони Ватрослав Јагић ставом да су Хрвати и Срби један народ под два имена, односно да су они, у ствари, Хрвато-Срби. На основу таквог става и заступао је тезу да се тај језик може звати хрватски или српски, односно српскохрватски. Такав став биће наметан све док Југославија не постане стварност. Од тада, па све до њеног разбијања, наметаће се теза да су Срби и Хрвати два народа који су створили исти језик.

Све ово што говорим о Илирском покрету и његовим последицама налази се мимо аналитичког промишљања Смиље Аврамов. Она се не бави филолошким проблемима; прихвата важеће филолошке ставове времена у којем је живела као да су ови ставови посве ваљани. Није јој сметао став да два народа, Срби и Хрвати, баштине исти језик, а остају посебни народи. Она у такве проблеме не улази, јер у њих не улазе ни њени савременици, лингвисти, који стоје на становишту да Срби и Хрвати имају исти језик: српскохрватски/хрваткосрпски, како гласи дефиниција Новосадског договора (1954). У филолошке проблеме не улази ни обилна литература коју је консултовала.

Границе њеног разумавања јасно се могу видети на једном посебном случају који она помиње у својој књизи, у поглављу *Узроци и мотиви геноцида* (потпоглавље *Идејни корени*). У том делу она у позитивном контексту, релативно безначајним поводом, помиње и теолога Фрању Ивековића. А кад је у питању Фрањо Ивековић, постоји једна крупна чињеница коју госпођа Аврамов није имала у виду. То је *Рјечник хрватског језика* (1901) на којем је почео да ради Ивековићев сестрић Иван Броз (1852-1894), а који је Ивековић довршио после Брозове преране смрти. У преговору том *Рјечнику*, у тачки десет, каже се како је овај Рјечник настао на материјалу дела Вука, Даничића, Његоша и Милана Ђ. Милићевића. У нормалној науци, заснованој на нормалној логици, било би природно да се сматра да је то дело речник српског језика. Српско име језика, међутим, нестало је у овом речнику по истој оној логици по којој је закључивао и Старчевић. По тој логици је и Иван Броз је, пре тога, на основу одлуке Хрватског сабора, године 1892, саставио *Хрватски правопис* на материјалу корпуса дела Вука и Даничића, уз поштовање Вуковог текста *Главна правила за јужно наречје* који је писан као анекс Бечког договора. Иван Броз је остао знаменит и као оснивач едиције *Хрватске народне пјесме* у којој је од 1894. до 1941. у 13 томова, на српском језику, објављен материјал сличан ономе у Вуковим збиркама *Српске народне пјесме*. Без обзира у које обланде ти поетези били увијани, иза њих стоји Старчевићева логика по којој српско име треба да нестане. Корени те логике воде порекло од

Илирског покрета. Иста та логика била је успостављена у време доминације југословенске идеје. И она је у обландама реторике илираца протурала стратегију и политику Старчевића.

Смиља Аврамов је највећи део живота провела у време постојања Југославије, државе створене на Штросмајеровим идејама југословенства. А ова идеја је имала битну филолошку компоненту у виду сербокroatистике, дисциплине која почивала на ставу да Срби и Хрвати имају исти језик. Разумем њене савременике, међу које спадам и сам, што су се позитивно односили према Југославији, па нису хтели да отварају питање филолошких основа те творевине. Сада, пошто је та држава уништена, пошто ни међународно право није могло да је спасе, то питање се више не може ни скривати ни одлагати.

Истражујући узроке геноцида Смиља Аврамов је јасно означила појаву која је идеје геноцида продуковала. Та појава је србофобија. Њеним истраживањима, међутим, само је практично идентификован проблем. Остало је да се одговори на питање: откуда србофобија? Где су корени србофобије?

ВАСИЛИЈЕ КРЕСТИЋ О ГЕНЕЗИ ГЕНОЦИДА

Није ми позната ни сва селективна литература дата уз чланак Србољуба Живановића, а камо ли и друга. Али сам, на основу познате ми литературе, долазио до закључка да се стварно мало ко бавио истраживањем узрока геноцида над Србима. Да је тако, упућује и књига Василија Крестића *Геноцидом до Велике Хрватске* (1998). Већ на другој страници ове књиге каже се: „О генези геноцидних радњи над Србима у Хрватској до данас није написан ниједан озбиљнији научни чланак“ (2015:14). Још више у том смеру уверава аутор на почетку новодописаног *Поговора* који се појављује у четвртном издању ове књиге (2015) и који има поднаслов: *Један осврт на моје писање о геноциду над Србима у НДХ*. :

Моја намера је била да тим текстом попуним празнину у нашој науци која се односила на геноцид. Постојала је читава библиотека о геноцидном уништавању Срба, о броју жртава, технологији сатирања, логорима, јамама, убицама, усташама и њиховим злочинима, улози католичке цркве у тим злочинима и другим питањима. Нико није покушао да објасни како је, када, зашто и с којим циљевима настала монструозна идеја и исто таква политика о геноцидном уништавању Срба у Хрватској, Славонији и Далмацији. (153-154)

У овом поговору Крестић се позива на свој чланак *О генези геноцида над Србима у НДХ у периоду до Другог светског рата*, објављен 1986. Аутор и после 30 година остаје уверен да је у свом истраживању геноцида „дошао не само до логичних, већ и научно необоривих закључака“ (154). Закључке до којих је дошао изложио је и посебно у поглављу своје књиге која се зове *Државно и историјско право Хрватске – основ сукоба са Србима* (23-632). Већ у првом пасусу он каже да је то „питање државног и историјског права Хрватске, које је у основи свих хрватских и српских неспоразума, сукоба, геноцидних страдања Срба, па и рата до којег је дошло између њих 1991.“ (23). Ову тезу је обилато поткрепљивао аргументима током целе књиге. Најкраће га је изнео негде при њеном крају, у следећем пасусу:

Не треба ни трошити речи да би се доказало да су усташе Анте Павелића читаву своју политику заснивали на хрватском државном и историјском праву. Лице и наличје те политике, засниване на државном и историјском праву, исказало се у ратним гоинама од 1941. до 1945. на најкрволочнији начин, пред читавом светском јавношћу. (146).

У мојој студији *Владајуће метанарације и геноцид* овој Крестићевој књизи посвећена су три кратка пасуса. Основне замјерке истраживачу само су рефлекси ставова изнетих у претходно објављеној студији *Историчар Крестић и српске перспективе* из књиге *Идеје југословенства и српска мисао* (2007). И сада сам трам да је мој критички однос према Крестићевом осветљавању српскохрватских односа био исправан; да је основна Крестићева грешка у томе што се повео за метанарацијом идеје југословенства какву је заступао његов ментор Виктор Новак. Уприште за такав критички однос налазио сам у открићу да, поред хрватске идеје југословенства, чији су репрезентанти Штросмајер и Новак, постоји и српско виђење Југо-Славјанских народа и њихових односа чији су репрезентанти у 19. веку били Теодор Павловић и Јован Суботић, а у 20. веку Надежда Петровић. Та истраживања сам сопштио у уводном тексту поменуто моје књиге који се зове: *Две идеје југословенства: српска и хрватска*. Са становишта моје интерпретације Крестићева метанарација је говорила о последицама, а не и о узроцима геноцида.

Иако се Крестић и у овој својој књизи држи идеје југословенства као исправне идеје водиле, аргументи које наводи доводе у питање и саму ову идеју. То се нарочито може видети у његовом односу према Штросмајеру. „Глорификовано југословенство Штросмајеровог типа, које и није било југословенство, већ хрватство и великохрватство, завијено у југословенску обланду“, каже он (49). Крестић је, међу следбеницима идеје југословенства и међу самим Хрватима, видео две врсте људи: искрене и неискрене, добре и лоше, истински југословенски опредељене и притворно југословенски опредељене. То се посебно види у његовој карактеризацији антисрпских демонстрација у Загребу 1902. године:

Супротно Франку, који је у уличним батинашким обрачуни-ма налазио решење за нагомилана питања хрватског и српског грађанског друштва, које оно није било кадро да савлада, Франко Поточњак, Михаило Полит-Десанчић и други трезвени политичари југословенског опредељења видели су иза кулиса загребачких септембарских демонстрација Аустроугарску и њену тежњу да уз помоћ одређених друштвених и политичких кругова Хрватске, и са ослањањем на Ватикан и католичку цркву, припреми терен за анексију Босне и Херцеговине и даље прошири своје границе на Балкану. (116-117).

И наведени пасус сведочи да за Крестића проблем није била идеја, већ однос према њој. Све би очигледно са идејом било у реду да иза ње стоје трезвени политичари. Колико видим из примера које Крестић наводи, међу Хрватима таквих је политичара било мало: Ткалац, Брлић, Шеноа, Поточњак и још понеко. Оних других је и по њему много више.

Крестић се и у овој књизи понаша тако као да све може да буде спорно, али не и сама идеја југословенства.

Главни проблем је била хрватска идеја државног права. На овој идеји сједињавали су се и Штросмајерови и Старчевићеви следбеници; народњаци и обзораши, с једне стране, праваши и франко-фуртумашаи с друге. То показује анализа.

Треба, по њему, зато посебно обратити пажњу на саму идеју хрватског државног права. Бит те идеје је у томе да у Хрватској само Хрвати могу да буду „политички народ“. Сам Крестић је у књизи дао довољно података да се та идеја боље сагледа у ширем историјском контексту, у контексту Аустрије, односно Аустро-Угарске монархије. Наводим следеће његово објашњење:

(...) Добро је знано да су многи Хабсбурзи, посебно Марија Терезија и Јосиф II, утрошили силну енергију да од вишејезичне, вишнационалне и вишедржавне заједнице, разним реформама, милом и силом, створе велику и јединствену аустријску државу којом би господарили Немци и у којој би сви говорили немачки.

Такви покушаји Хабсбурга и Немаца и Аустрије наишли су и на жестоко противљење свих ненемачких народа. У отпору су предњачили добро организовани и национално свесни Мађари. Супротстављајући се Хабсбурзима и Немцима Аустрије, Мађари

су створили читав покрет са јасним државним и национално-политичким идејама. Одупирући се германизацији и борећи се против утапања Угарске у јединствену немачку царевину, Мађари су истакли као главни циљ своје државне и националне политике изграђивање велике и јединствене мађарске државе, која би се протезала од Карпата до Јадрана. Тако се догодило да је оно што су смерали да постигну Хабсбурзи и Немци Аустрије испровоцирало мађарски покрет, који је у оквирима угарске имао исте циљеве какви су они били у оквирима Монархије, само што су први били подређени интересима Немаца и германизације а други интересима Мађара и мађаризације. (21-22).

Логика овог објашњења је јасна: Аустријска царевина, на чијем је челу династија немачког порекла, на основу аустријског државног права, настојала је да германизује популацију своје вишенационалне и вишеконфесионалне државе. Исто је то чинила и Мађарска позивајући се на своје државно право, поготово откад је цела земља претворена у двојну монархију, Аустро-Угарску (1867). А тако нешто је настојала да чини и хрватска политичка елита на подручју своје надлежности, нарочито после Револуције 1848. године када је дошло до извесног преуређења Аустрије, када су Хрватска и Славонија биле административно повезане у једну целину са седиштем у Загребу, тј. када је створена тзв. Банска Хрватска.

У наведеном делу Крестићевог текста употребљавају се два израза политичког садржаја: *германизација* и *мађаризација*. А они отварају место и трећем изразу у овом низу, изразу *кroatизација*. Процесима, на које се тај израз буде односио, биће посвећено и цело наредно поглавље: *Отпор кроатизацији* (63-72).

У демократској јавности се углавном гледа негативно на процесе које ти изрази означавају. Јер они воде ка промени идентитета неке популације; самим тиме имају и неке везе са геноцидом. Па ипак, у сагледавању ових процеса постоје извесне нијансе. Оцене зависе од тога колико се ти просеци одвијају природним а колико насилним путем. Зна се, на пример, шта се десило после сеобе српског живља из Паноније у Русију. Сви Срби, који су тамо отишли, временом су русифицирани, тј. асимиловани у

руски народ. Та асимилиција није учињена насилним већ природним путем. Сличне појаве се и данас дешавају. Стотине хиљада Срба отишло је после Другог светског рата трбухом за крухом изван своје земље, највише у Немачку. Свесни смо шта ће са овим нашим сународницима временом догодити. Наши иселјеници ће временом бити однарођени, германизовани, американизовани, асимилорани у друге народе.

Слични процеси одвијали су се и у прошлости на просторима где је над Србима успостављана туђинска власт. Тамо где је била успостављена турска власт, наступио је процес потурчивања. Део Срба је примио ислам, а они који су остали у хришћанској вери, нису третирани равноправно са припадницима државне вере. Језик српске раје, и језик потурчењака, односно исламизованих Срба, остао је ипак исти, српски, и он је чувао идентитет те популације. Слично је било и на подручјима Угарске и Аустрије, дакле држава под чијом ће се влашћу Срби наћи. Живећи на подручју на којем су више векова владали Мађари, а затим и Хабсбурзи, немачка династија на челу Аустрије, Срби су били изложени и процесима германизације и мађаризације, а то значи разним врстама угрожавања њиховог националног идентитета. Упркос неповољним условима, ови процеси у нарушавању етничког идентитета заустављали су се на неким границама. Чак и кад кажемо да су Срби третирани као грађани другог реда, не можемо да кажемо да је поништавано и оно основно што чини њихов идентитет: није негирано постојање њиховог посебног језика, ма како да су и језик и популација која га је створила били третирани. Своју посебност у односу на владајуће Турке, Мађаре или Немце, Срби су и у Аустрији и Мађарској могли да бране на основу стварне и нескривене посебности свог језика, као основне етничке карактеристике српског народа.

Процес кроатизације је, међутим, за Србе имао битно другачији карактер. Овај процес је, у ствари, донео и нови вид распрљивања. Прекорачене су извесне границе својствене процесима потурчивања, мађаризације, германизације. Новина је у томе што је процес кроатизације био усмерен ка поништавању српског националног идентитета. То је чињено на подручју језика.

Да би се природа кроатизације разумела, њу треба разликовати од процеса покатоличавања. Покатоличавања разних народа, па и српског, било је увек током историје. Промена вере ни у једном народу није истовремено значила и промену националног идентитета. О томе сведочи вековно постојање Срба католичке вероисповести пре него што су у периоду наметања југословенске идеје покатоличавање и кроатизација почели програмски и свесно да се мешају и да се тумаче као део истог процеса. Кроатизација Срба постала је стварна опасност тек и другој половини 19. века када су Хрвати, путем Банске Хрватске, стекли стварну могућност да се користе логиком државног права која је владала у Хабсбуршкој монархији као целини, и Мађарској као њеном делу. Тачно је учовање академика Крестића да су се и сами Хрвати научили да се користе вештином надгорњавања са својим политичким противницима и супарницима. У подручју своје надлежности, они су сада имали поред себе Србе као народ. У односу према њима, хрватска врхушка, служећи се логиком историјског права, понашала се слично као аустријска и мађарска власт: односила се према Србима као према неполитичком народу. Самим тиме Срби су се били стављени у подређени положај. Кроатизацији Срба на тај начин била су отворена врата. Идеја југословенства, која је подразумевала етничко јединство Срба и Хрвата, служила је да се што успешније остварује политика тзв. хрватског државног права.

Докле год су Срби, изложени процесима мађаризације и германизације, имали властити језик као главни аргумент у одбрани свог идентитета, они су могли да негују своју посебност. На ту своју основну карактеристику, на територији Хрватске и Славоније, као и на територији потом пројектоване Троједне краљевине (која је подразумевала још и Далмацију) више нису могли да рачунају. У току је било наметање идеје да популација која се зове Срби, и популација која се зове Хрвати, има исти језик. А управо на тези да је српски језик исто што и хрватски и изграђена је логика на којој заступници хрватског државног права градили свој однос према Србима као делу хрватског политичког народа. Ако су српски и хрватски језик исто, тј. ако је овај језик *хрватски*

или српски, како је он дефинисан у Југославенској академији знаности и умјетности, Србима у Хрватској остављено је само да бране име, православну веру, и, евентуално, своју ћирилицу, као последњи елеменат свог идентитета.

Крестићева књига о геноциду драгоцен је по томе што наводи пуно детаља који илуструју стварност популације за коју се сматра да је истојезична а представља два народа. У тој и таквој стварности он идентификује две појаве, које су карактеристичне за понашање истакнутих хрватских посленика на јавној сцени: *грандоманију* у *геоманију*. И једна и друга од ових појава непосредно се тичу Срба.

Грандоманија је појава која се највише тичала религијске сфере. Попут других присталица владајуће идеје југословенства, и Крестић је, имплицитно, прихватио став да Срби и Хрвати имају исти језик, али се деле по вери. Тај став је без икакве основе представљан као да иза њега стоји Вук Караџић. Ником другом него баш Вуку је подметан став да је творац зајдничког књижевног језика Хрвата и Срба. На основи те лажне тврдње и оствариван је главни добитак за хрватску страну. Истина је потпуно другачија. Вук Караџић је сматрао да Срби и Хрвати *немају* исти народни језик, већ да Срби имају свој, а Хрвати свој језик. У корпус српског језика Вук је укључивао само штокавски којим говоре православци, католици и муслимани. У тај језик он никад није урачунавао хрватски кајкавски и чакавски; за њега је српски био идентичан само са штокавским. Супротно од тога, хрватски филолози (предвођени Јагићем) прихватили су српски језик у целини и проглашавали га хрватским или српским; сами тиме нарушавали су идентитет српског језика. То су највише чинили тзв. „хрватски вуковци“, који су се представљали као Хрвати југословенског опредељења.

Није спорно да српским језиком, поред православца говоре и римокатолици и муслимани. Такође није спорно ни да на етничком језику Хрвата, оном који се стварно разликује од српског језика, у принципу може да буде припадника разних вера, па може да буде и православца и муслимана. Али ако се српски је-

зик прогласи за хрватски, то је већ грандоманија. Из овако утемељене грандоманије све потиче, па и геноцидне пројекције. Ако не могу да постоје Срби католици, ни Срби муслимани, добро се не пише ни православним Србима. Та чињеница није схваћена.

Геоманија. Академик Крестић је, такође, више пута у књижи негативно реаговао на појаву посесивности неких истакнутих Хрвата, који су хрватско државно право проширивали и на подручја које се по традицији сматрају српским земљама. Реагујући емотивно на такву врсту посесивности, Крестић је превиђао и логичке основе таквог понашања. Ако Хрвати и Срби стварно имају исти језик, онда је природно да се мисли да све што је српско јесте истовремено и хрватско. Тада и геоманија, као и грандоманија, имају реалне основе. Посесивност у виду геоманије само је логична последица великог хрватског добитка: добитка на језичком плану. А какав је то добитак, најбоље се може видети у пракси, на питању службене употребе језика:

Да се по називу службеног језика не би видело да у Хрватској има Срба, да се тиме званично и јавно не би нарушила теорија о постојању само једног, и то само хрватског „политичког“ народа, народњаци, и касније обзораши, нису хтели да назову језик хрватско-српски, хрватски или српски, већ су, из разлога који сам објаснио на другом месту, определили за име *југославенски*. Радије су пристајали да кажу и *језик народни и наши језик*, само да не употребе реч српски. (52)

Хрватски идеолози и политичари, по Крестићу, понашају се неетички: неће Србима да оставе бар пола имена језика! Све би, изгледа, било у реду да је хрватска страна показала мало више такта, да је Србима оставила бар нешто. У цепању српског националног корпуса она ни толико није хтела да учини! Хрвати су ишли и корак даље: тврдили су да постоје и Хрвати православне вере!

А да је језик главни проблем који Крестић не може ни да сагледа ни да реши, показује његово читање Ива Пилара, односно његове брошуре *Покус оријентације хрватског народа још прије свршетка рата* која је, како Крестић каже, доживела четири издања; „два на хрватском и два на немачком“ (1915. и 1917). Из

ове брошуре Крестић наводи део текста на око пола стране (138) и са Пиларовим ставовима полемише. Чини то на двапут већем простору. Текст с којим полемише он не наводи на немачком језику, него на српском. Да је текст на српском, у то се можемо уверити на основу цитираних реченица. Али Крестић тај језик, попут Пилара, назива хрватским. Што, другим речима, значи да он улази у битку коју је унапред изгубио.

Феноменом Пилар далеко шире се бавио Петар Џацић у вредној студији *О сатанизацији Срба*, једном од десетак у књизи *Нова усташка држава?* (1990:55-76). Иво Пилар (1874-1933), не само по Џацићу, већ и по другима, најугледнији је хрватски геополитички теоретичар после Анте Старчевића. Његове национално-политичке идеје остваривале су се и у Независној Држави Хрватској и у Туђмановој Хрватској; у овој другој у Загребу је основан и Институт „Иво Пилар“ који и данас ради. О судбини оних Пиларових књига објављених најпре за време Првог светског рата Џацић даје подробније информације. Али и он каже да су оне у Загребу у периоду између два рата и током Другог светског рата објављиване на хрватском језику. И Петар Џацић (1929-1996) био је члан Српске академије наука и уметности као и Крестић; обојица су израсли из исте идејне матрице југословенства. Оваквим квалификацијама језика на којем су Пиларови текстови објављивани на подручју Југославије, они посредно откривају најбољније место институције чији су истакнути чланови. Ова институција је преко академика Белића још од Првог светског рата почела да прихвата ставове хрватске филологије, а у Титовом периоду их је у потпуности прихватила. Прихвата их и данас. Овакав однос према српском језику има и своју страшну цену. Ако је Српска академија наука олако могла да прихвати деконструисану истину о идентитету српског језика, у овој институцији била су отворена врата и за деконструкцију других вредности, па и етичких.

Да су Џацић и Крестић смели да пређу Рубикон и да идентификују онај не-немачки језик на којем су објављивани Пиларови текстови, показало би се да је цела Пиларова геополитичка стратегија без икаквих стварних основа. Прихвативши да је језик

од којег Пилар полази хрватски (што значи да није српски), они су практично заобишли науку, у овом случају филологију, па су своје примедбе и критике Пиларових ставова свели на етичку ризину. Ако се у Хрватској и у Босни и Херцеговини стварно говори хрватским језиком, онда стварно у тим покрајинама има и Хрвата католика, и Хрвата муслимана и Хрвата православаца. Срби су само привид или грешка. Пиларова геоманија и грандоманија могу да буду само блага српска интерпретација уништења Срба свих и свуда.

Крестић је, међутим, својим истраживањима учинио помак од великог значаја тиме што показао да су и геноцидне идеје и геноцидна пракса над Србима ухватили корена далеко пре настанка Југославије. Позивајући се на свој први текст о генези геноцида он каже:

Својим текстом показао сам да је идеја о геноцидном уништавању Срба, настала на темељу хрватског државног и историјског права, сасвим јасно уобличена још у оквирима Аустроугарске, пре 1918. године, да за њу нису били потребни великосрпска хегемонистичка и шовинистичка политика, наводно угњетавање Хрвата и Хрватске од стране Срба и династије Карађорђевића (157)

Академику Крестићу, очито, ни у овој књизи није недостајало храбрости да отвори многа питања. „Изрећи такву оцену о народу за који су у време прве и друге Југославије били резервисане само похвале због илиризма, Шпросмајеровог југославизма и коалиционог југословенства, била је права јерес.“ (158). Тако он говори с правом. Али, упркос томе, Крестић је остао да се креће у границама свести српске интелигенције однеговане у Титовој Југославији да Срби и Хрвати имају једнака права да језик који користе сматрају подједнако својим. Рубикон који су они имали да пређу а нису, прешао је још раније југословенски опредељени Србин католик Милан Решетар у својој академској беседи у Српској краљевској академији пред сам почетак Другог светског рата кад је говорио о језику Дубровника. Тада је изрекао чувени став: „Али ко дијели српско од хрватскога мора признати да је Дубровник по језику увек био српски“. (Види у мојој хрестоматији *Срби*

и њихов језик, 1997, 2002). Та формула се у постјугословенском периоду мора конкретно примењивати на целом подручје језика којем наметнуто да је српскохрватски, односно хрватски или српски.

Ако се академику Крестићу може одати признање за храброст у отварању једне велике теме, могу му се ипак ставити и две крупне примедбе методолошког карактера. Прва се тиче осветљења почетка компликовања односа Хрвата и Срба, а друга сукоба два начела: државноравног (империјалног) и етничког.

Крестић и у овој књизи, као и у више ранијих књига, односе Хрвата и Срба почиње да прати тек од 1848. године. У мојој поменутој студији *Историчар Крестић и српске перспективе* замера се аутору што те односе не прати кроз целу историју, а посебно од Илирског покрета (1835-1843). Пре тога покрета, и у науди и у животу, српски и хрватски језик били су јасно раздвојени, па није било ни лоших односа ова два народа. Тек од тога Покрета на делу је теза да ова два народа имају исти језик. Тачније: тек од тада се намеће теза да је српски језик заједнички (не само књижевни већ и народни) и за народ Срба и за народ Хрвата.

Крестић је у овој књизи о геноциду регистровао, али не и осветлио, сукоб два начела: начела државног права и начела етничког идентитета. Негде на почетку књиге он је некако узгред навео да се већ 60-тих година 19. века могло уочити „да је већина хрватских јавних радника своју политику заснивала на државном праву, а да је само мали број био спреман да у политику угради савременија начела природног и националног права“ (30). Овај сукоб је, при крају књиге, још више конкретизовао:

У спору око припадности Срема сукобила су се два принципа, два права. Срби су истицали савременије – природно и етничко право, доказујући да је Срем њихов. Хрвати су томе супростављали времену мање сходно, у феудалном друштву настало – историјско право. Колико су та два права међу собно била супростављена – толико су и односи Срба и Хрвата, кад је реч о Срему, у прошлости били и остали спорни и тешко решиви. (133)

Право је право, и историјско и природно. Не улазећи у то да би историјски тешко било доказати хрватско историјско право

над Сремом, и да српска наука на том питању треба да се докаже, за нашу тему је природно право од већег значаја,

После свега реченог, постаје јасно у чему се разликују Крестићев и мој одговор на питање зашто је дошло до геноцида над Србима.

Крестићев је одговор да је до геноцида дошло због настојања да се хрватско државно право примени на територији Банске Хрватске, односно замишљених хрватских земаља.

Мој одговор је да су клице геноцида носиле и илирска идеја и аустријско-хрватска идеја југословенства. Те идеје су и настале зато да се Србима наруши њихов језички, етнички, национални идентитет. Оно што је у идејама било пројектовано, то се у историјској стварности остваривало. Државно право је било само инструмент, додуше лабав и непоуздан, у спровођењу ове идеје. Главна снага геноцидне идеје потиче од негирања и нарушавања српског етничког и језичког идентитета и злоупотребе разлика у вероисповести.

МАРИО СТРЕХА О ПОЈМУ КАТОЛИЧКОГ ХРВАТСВА

Највише доказа о учешћу католичког свештенства у геноциду над Србима током Другог светског рата сакупљено је и показано у књизи *Magnum crimen* Виктора Новака. Али у тој књизи нису објашњени узроци таквог понашања. Ови узроци нису показани ни у књизи *Геноцидом до Велике Хратске* Василија Крестића. Као и Новак, тако и Смиља Аврамов и Василије Крестић, нису ни покушавали да геноцид доведу у било какву везу са идејом југословенства. У југословенском периоду био је наметнут стереотип да је ова идеја по себи неспорна. По тумачењима у складу са овим стереотипом, несреће су долазиле када је та идеја идеја изневеравана.

Идентификовање идеје католичког хрватства

Да се према тој идеји може односити другачије, показао је један млади историчар из Загреба, Марио Стреха. Он је то учинио у својој првој књизи *Католичко хрватство* (1997). Идеја југословенства овом историчару није била опсесивна идеја, већ једна друга, примарнија: идеја католичког хрватства. На новину и важност његовог истраживачког доприноса показао је већ у првој рецензији предговора књизи њен рецензент Никша Станчић:

„Политички католицизам“ и „католичко хрватство“ нови су термини које је мр Марио Стреха (Mario Strecha) увео у расправу о друштвеној и политичкој улози Католичке цркве у Хрвата у њеним сусрету с друштвеним и политичким променама у 19. и на почетку 20. столећа.

Књига Марија Стрехе има поднаслов: *Почеци политичког католицизма у банској Хрватској (1897-1904)*. Из овог поднаслова се може схватити да су истраживања у њој била и просторно и временски ограничена. Централно место тога простора био је Загреб; централни догађај који се у приказаном временском раздобљу збио био је Први хрватски католички конгрес у Загребу

(1900), а централна личност укупног збивања био је Ђаковачки бискуп Јосип Јурај Штросмајер (1817-1905).

Да би се појам католичког хрватства могао разумети, сам Стреха се потрудио да га стави у много шири контекст. Али ширина тога контекста могла је бити још већа да би се догађања потпуније схватила. У ширем контексту могло би се још више водити рачуна о етничкој и религиозној ситуацији на подручју Аустро-Угарске, али и Европе онога доба.

Сви Хрвати у тадашњој Банској Хрватској (а она је обухватала Хрватску, Славонију и Срем) нису били католици, мада су били у изразитој већини. Католици нису били ни сви становници Аустро-Угарске. Припадници ове вероисповести су превађавали само у немачком делу Монархије, и међу словенским народима: Пољацима, Чесима, Словацима, Словенцима. Али је и међу њима било и припадника других конфесија. Међу оним Србима који су живели у Аустрији, на пример, било је највише православаца. У верском погледу најсложенија је била ситуација код Мађара. Мађари су у били мултиконфесионалан народ; међу њима је било и католика, и протестаната, и калвиниста. Слично је било и код Немаца на подручју Немачке. Срби као целина, на простору Балкана и Средње Европе, могли су се, по својој мултиконфесионалности највише поредити са Немцима и Мађарима.

Све верске заједнице, на подручју Аустро-Угарске, развиле су се у складу са политичко-верском ситуацијом целе Монархије. Па ипак су разни њени делови имали и неке специфичности. Мађарски део двојне монархије, на пример, посебно је водио рачуна о свим трима верским конфесијама мађарске популације: о протестантима, католицима, калвинистима. Хабсбуршка династија, различито од тога, морала је да води рачуна и о католичким интересима разних народа у Монархији, али и о интересима мултиконфесионалне мађарске популације.

Сложена ситуација у Монархији постајала је све сложенија и из других разлога. Нације које су крајем 18. и почетком 19. века стицале свест о својој посебности, по правилу су се интегрисале као етничко-језичке заједнице. Идеје о потреби либерализовања односа у држави још више су компликовале односе у Монархији.

Оне су биле последица борбе за грађанске слободе које су дошле са француском револуцијом, са америчком Декларацијом о правима човека и грађанина, али и са идејама научне револуције које су биле све присутније у животу Европљана 19. века.

У таквом контексту треба сагледати и појаву коју је Стреха идентификовао као католичко хрватство. Оно је једна од идеја хрватске националне мисли. Ополитну варијанту те идеје нуде Старчевићеви следбеници из Странке права, али и други политички субјекти који такође вуку корене из Гајевог илиризма. Проблеми којим је хрватска политичка сцена била преокупирана могу да илуструју следеће реченице из Стрехине књиге:

За разлику од Супила, који је унаточ опрезу прихватао католицизам као један од чимбеника на којем се може мобилизирати хрватство, али који није прихватао концепт католичког хрватства, франковци су се томе жестоко противили, упорно покушавајући доказати да је ослонац хрватске националне политике на католицизам односно на католичко хрватство голема опасност јер редуцира хрватску нацију, свдећи је на њезин католички дио. (166)

Мада родоначелнику идеје католичког хрватства и идеје југословенства, Јосипу Јурају Шпросмајеру, Стреха у књизи не посвећује ни особити простор, ни наглашену пажњу, ипак даје довољно елемената да се схвати да је његова улога у том процесу кључна и незаобилазна. Једно од четири поглавља Стрехине књиге има наслов „Све за вјеру и домовину!“ На такву улогу упућује и поднаслов књизи *Идејна струјања у католицизму у банској Хрватској на пријелому столећа*.

„Све за вјеру и домовину!“ гесло је под којим је деловао Шпросмајер, ваљда од почетка своје активности. У том геслу је и кључ за разумевање његове политичке стратегије. Из саме формулације ове девизе могуће је приметити да овај високи свештеник као свој идеал не истиче да човек на свом путу треба да следи Бога, односно да следи Христа као свој идеал. Он истиче нешто друго, истиче веру. И то не било коју веру, већ веру католичку. По овом католичком бискупу, ова вера има предност над свим другим верама, пре свега над двома хришћанским „иначицама“,

протестантском и православном вером. Суштина борбе католичке цркве јесте да се припадници ове вероисповести врате у крило једине истините вере, католичке. А за постизање таквог циља мора се употребити и много енергије и пуно различитих средстава. Тако пројектовани однос у држави привилеговане католичке цркве према другим верама носи са собом и последице. Јер је овај однос у суштини другачији од оног који је пројектован у Патенту о верској толеранцији од 1781. године који прокламовао цар Јосиф Други, велики реформатор Аустријске монархије. Српска историја је запамтила како се, после тога Патента, положај Српске православне цркве у Монархији променио. Доситеј Обрадовић је тим поводом написао и своју чувену оду Јосифу Втором. Марио Стреха помиње и овај Патент и помиње да је државни став о верским заједницама на основу овог Патента поштован у Монархији све до близу половине 19. века. У време поштовања тога става и израсла је свест о посебним нацијама у овом делу Европе и то као о једнојезичним а мултиконфесионалним заједницама. Патент о верској толеранцији настао је у време када је национално избило у први план у односу на верско. У тој атмосфери и деловали су многи духови па и Доситеј и Вук. Штросмајер се укључује у јавни живот са својим идејама тек око половине 19. века када су идеје овог Патента биле потиснуте; верско је опет избијало у први план. Од тада је на делу друга опција: да је само једна вера истинска, и да све треба чинити да се друге вере потчине оној главној. У том контексту јавља се и идеја католичког хрватства бискупа Штросмајера.

Штросмајер у Стрехиној књизи ипак неће бити окарактерисан као представник оне тврде, „ултрамонтанске линије“, већ ће важити за представника либералног католицизма. То значи да ће бити приказан као представник линије која ће се прагматично односити и према историјским реалностима али и према свом главном пројекту садржаном у девизи: „Све за вјеру и Домовину“. Том девизом је своју католичку веру нераскидиво повезао са интересом Домовине. Самим тиме је његово јавно ангажовање било више политичко него духовно.

Шпросмајерова девиза открива да је нешто битно поремећено у односу на хришћанску веру. Главни је циљ ове девизе да се вера стави у службу национално-политичких циљева. Домовина über alles! А шта то за католицизам значи, схватићемо ако имамо у виду свет као целину. У готово свим државама има католика. Шта би било од католицизма уколико би се сви католици на свету понашали попут Шпросмајера? Тј. ако би сви католичку веру стављали у службу национално-политичких циљева!

Идентификујући главну Шпросмајерову идеју као католичко хрватство, Стреха је омогућио да се осветле још нека питања која су везана за Шпросмајера и за његову политичку мисију. То су: 1. однос идеје католичког хришћанства и идеје југословенства, 2. однос народа и вере, 3. питање српске националне интеграције и хрватске националне интеграција, 4. однос помесних православних цркава и Римокатоличке цркве према националном питању, 5. идеја илирства и проблем идентитета националног језика Хрвата.

Католичко хрватство и идеја југословенства

У књизи посвећеној католичком хрватству, Марио Стреха се готово није бавио идејом југословенства, или је то чинио само узгред. Тако је, на посредан начин, увео ново осветљење у ову тему. Бискуп Шпросмајер, који је близу век и по био представљан као главни идеолог југословенства, у овој књизи се представља без овог дуго и брижљиво негованог имиџа. После такве интерпретације много је лакше схватити да се идејом југословенства Шпросмајер послужио да би спровео свој главни циљ и циљ хрватског католицизма: а то је стварање Велике Хрватске.

Овај циљ, у датим историјским околностима, никако се не би могао остваривати без Срба као незаобилазног чиниоца. Да је Србима оваква Шпросмајерова политичка стратегија јасно предочена, они се, сигурно, не би непосредно ангажовали за остваривање (његове) идеје о стварању Велике Хрватске. Али су се могли укључити у оставаривање ове стратегије ако би се иста идеја представљала у другом облику: у виду идеје југословенства. Та

идеја је стављала ван обзора сепаратне интересе Хрвата, а истичала у први план потребу да Срби и Хрвати делују у духу заједничких интереса и циљева. Василије Крестић, пројугословенски оријентисани српски историчар, са разлогом је откривао да је Шпросмајерова идеја југословенства била лажна и притворна. Поред књиге *Геноцидом до Велике Хрватске*, то је посебно чинио у збирци текстова скупљених у књизи *Бискуп Шпросмајер у светлу нових извора* (2002).

Више од других Хрвата и више од других високих представника Римокатоличке цркве, Шпросмајер је, током друге половине 19. века, инсистирао на неговању идеје југословенства. А шта се иза те идеје крило може да покаже његов главни резултат: формирање Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу (1867). Та институција је два пута у 20. веку добијала друго, адекватније, име: Хрватска академија знаности и умјетности. То је први пут било у Павелићево време, други пут у Туђманово. Што значи да је она увек, у ствари, била хрватска, а из интереса се представљала другачије, као југословеска.

Као заступник идеје југословенства Шпросмајер је обично деловао и на међународном плану. Једна од његових важних акција био је и рад на повезивању не само јужнословенских, већ и свих словенских народа. У том смислу посебно ће бити важна његова акција која је вођена у знаку подсећања на општесловенске просветитеље Ћирила и Методија, „Солунску браћу“. Пошто су ови мисионари деловали у 9. веку, дакле пре поделе хришћанства на источну и западну цркву, позивање на њихов ауторитет требало је да подсети на јединствене основе двеју хришћанских цркава. Показаће се, међутим, да ово подсећање није водило ка томе да се проблеми међу хришћанима превазиђу, већ да се православље подреди католицизму. Марио Стрежа, који благонаклоно гледа на ову акцију, не помиње реакцију Шпросмајерових савременика, међу њима и владике далматинског Никодима Милаша, који је баш тим поводом написао једну драгоцену књигу из области православне херменеутике *Словенски апостоли Кирил и Методије и истина православља* (1881).

Шпросмајерово ангажовање на повезивању источног и западног хришћанства преко Ћирила и Методија дошло је крајем 70-тих година 19. века када већ више од деценије Вук није био међу живима. Али је и за време Вуковог живота идеја југословенства била на делу и баш Вук је према овој идеји имао негативан однос. О томе стичемо јасно сазнање на основу књиге Виктора Новака *Вук и Хрвати* (1967). У овој књизи се и посебно говори о покушајима из 1861. да се и Вук наведе да прихвати ову идеју. Мноштво страница Новакове књиге јасно показује и како се Вук овој идеји није приклонио, већ како јој се упорно и вешто одупирао. Чинио је тако, зато што је аустро-хрватска идеја југословенства била у супротности са филолошким програмом за који се читавог живота залагао.

Тек кад се ова идеја југословенства развила до краја, кад је и друга Југославија, Титова, доживела неславан крај, многи пројугословенски оријентисани српски интелектуалци (као што је био и писац ових редова) схватили су да је идеја југословенства била, у ствари, преобучена идеја католичког хрватства. Показаће се ипак да је Шпросмајеров главни циљ постигнут: самостална Хрватска је створена. А у стварању те државе послужили су и Ватикан, и Срби, и идеја југословенства, као и други чиниоци. Учињено је то уз много непотребних жртава. А резултат је такав да и Римокатоличка црква и Срби морају да схвате у какав су подухват били укључени. А ако тако нешто схвате, схватиће и да би, почињену грешку могли и да исправе.

Две националне интеграције: српска и хрватска

Двоје аутора, чијим смо се схатањима непосредно бавили у претходним деловима ове књиге, Смиља Аврамов и Василије Крстић, и сами су били присталице идеје југословенства уз коју су одрастали. Марио Стреха, иако нема позитиван однос према овој идеји, и сам, имплицитно, стоји на становишту да су Срби и Хрвати два народа који имају исти језик а разликују се по вери.

Ниједан од ова три истраживача непосредно не отвара питање идентитета језика којим се служе и Срби и Хрвати. Али и

ту, у нијансама, има разлике. За Смиљу Аврамови Василија Крестића тај језик је несумњиво срскохрватски језик (како су то тврдиле српске националне институције у време Титове Југославије). За Стреху је то несумњиво хрватски језик, како су потврдиле хрватске националне институције у постјугословенско време, када је већ идеја југословенства била одбачена и то са хрватске стране, а он пристигао да се бави науком.

Проблем језика, који они сматрају заједничким, показаће се у посве другом виду ако се обрати пажња на програме националних интеграција Срба и Хрвата.

Национална интеграција Срба у 19. веку обављана је највише кроз делатност Доситеја Обрадовића, Вука Караџића и њихових слебеника на истим принципима на којима је то чињено и код других европских народа. Основе ових процеса чиниле су спознаје идентитета националних језика. Вера је, у том систему ставова, потиснута у други план. Вреди се зато подсетити Вукових ставова из 1863. у чланчићу *Очитовање* саопштених следећим речима: „јер ја сам казао, да су Срби само они који говоре српскијем језиком без разлике вјерозакона и мјеста становања, а за Чакавце и Кекавце нијесам казао да су Срби“ (Видети у мојој хрестоматији *Срби и њихив језик*, 1997,2002:150)

Вук је својим радом показао да су Срби као народ имали свој посебан језик и националну културу на том језику, посебно велику усмену књижевност. Српску усмену књижевност, показује Вук, стварали су, на српском језику, верници све три велике религије. На истом језику су стварали и Срби и у слободном Дубровнику и свугде другде где су живели. И то без обзира на своју верску припадност. Управо то заједничко национално благо свих истојезичника било је за Вука и слависте његовог доба, основ српске националне интеграције. У том процесу и Српска православна црква у основи је играла веома позитивну улогу: уз нешто усетења око чувања старог правописа, она је ипак помогла да се процеси националне интеграције Срба одвијају на истим основама као и код других европских народа. Доситеј и Вук су свој велики подухват на интеграцији српског народа на језичко-етничким основама почели још пре него што се Штротсмајер родио. То

се десило у процесима рађања словенске филологије, славистике.

Појам *национална интеграција*, који употребљава Марио Стреха, може да нам помогне са схватимо суштину проблема који ће пратити односе Срба и Хрвата. Вуковска интеграција Срба на основу језика и штросмајертовска интеграција Хрвата на истом језику а на основу вере, која ће наступити касније, принципијелно се не само разликују, већ се и искључују. Са наметањем идеја илирства и југословенства морала је на удару да се нађе и сама идеја српске интеграције, односно језички принцип чији је стуб био Вук Караџић. Са прихватањем идеје југословенства морала се прихватити и формула по којој су Срби и Хрвати два народа који су створили исти језик, али се деле по вери па су Хрвати католици, а Срби православци. По тој идеји очигледно није могло да буде ни Срба католика ни Срба муслимана. Из основа је негиган и Вуков и српски филолошки програм. Другим речима, он је био изложен темељној деконструкцији.

Идеја хрватске националне интеграције на основу вере могла је у пуном обиму да се оствари само у југословенском периоду, поготово у првој Југославији. Ову идеју подупирала је и сербокроатистика ставом да се Срби и Хрвати разликују по вери, а не по језику, а да говоре језиком чије је право име српскохрватски. Већ у другој Југославији, Титовој, у којој су се као народи појавили још и Црногорци и Муслимани, двонациоално име језика који говоре четири народа почело се доводити у питање. Јер су два новопроглашена народа изостала у именовању заједничког језика, па су се јављала мишљења да тај недостак треба исправити. Неку врсту разрешења донела је разградња и Југославије и сербокроатистике, али уз много жртава. Новонастале државе на тлу бивше Југославије имале су као један од резултата свог осамостаљивања легализовање четири национална имена за исти језик. Тиме су нарушени принципи европске филологије који важе за друге националне језике. Не треба очекивати да ће такво стање моћи трајно да опстане. Треба очекивати да систем европских националних филологија и на овом терену стање учинити нормалним.

Питање идентитета хрватског језика

Са питањем идентитета хрватског језика већ су се били суочили носиоци идеје католичког хрватства као основе хрватске националне интеграције. То је било након успешно одржаног Првог хрватског католичког конгреса у Загребу 1900. када је требало учинити још један корак да би се ставови овог скупа финализовали. По замисли организатора Конгреса, тај корак је требало учинити у самом Ватикану: учинити да се *Илирски завод светог Јеронима* преименује у *Хрватски завод светог Јеронима*. Технички је то било посве лако учинити: заменити једну реч другом реч: реч *илирски* заменити речју *хрватски* (као и много пута пре тога). О тој намери сведочи и Стреха:

У интерпретацији „Католичког листа“ упораба хрватског уместо илирског имена била је, наиме, поглавито увјетована своједобним настојањем Хрвата да око себе окупе и оне који се нису сматрали припадницима хрватске нације. Но, будући да се то показало илузорним, нема више никакве разлике за настанак упорабе илирског имена. „Идеји илирској од године 1835. одговара данас идеја хрватска, пак је зато дужност наша, да назовемо ствари својим именом. Нека се дакле и нашем новом заводу у Риму промени име, нека се зове хрватским заводом светог Јеронима“ (178).

И *Католички лист*, који је стајао иза организовања Првог хрватског католичког конгреса, и иза ове иницијативе, полазио је од предрасуде да је израз илирски нормално замењивати изразом хрватски. Историјске чињенице, којих се треба подсетити, међутим, говоре да то није било могуће. Пре појаве Илирског покрета и званична Аустрија је кајавски језик називала хрватским, а тако су га називали и сами Хрвати. У исто време Аустрија је српски језик називала илирским, као што је и Србе називала Илирима а патријархе Српске православне цркве илирским патријарсима.

По Стрехиној причи види се да су се ствари баш око те иницијативе почеле компликовати. Ватикан је иницијативу за преименовање оног Завода у први мах подржао, што значи да је подржао замену речи *илирски* речју *хрватски*. Али, кад су уследиле примедбе, па и конкретне акције италијанске и црногорске државе, али и делова католичке јавности, и папа и Ватикан су се

тргли и заводу вратили старо име. Тако је настао случај познат под именом Светојеронимска афера. То је случај о којем Стреха у својој књизи обавештава коректно, на основу литературе која му је позната. На жалост, ова афера је током југословенског периода била прећуткивана; на њу ни српски ни хрватски историчари по правилу нису подсећали. Чинили су тако с разлогом. Озбиљно разматрање ове афере уздрмало би и саму штросмајеровску концепцију југословенства, на којој је и почивала Југославија. А ни Стреха, у својој књизи, није био ни спреман да се тим питањем бави.

Мора се признати да је Стреха то питање, ипак, регистровао. А то значи да је регистровао чињеницу да постоји проблем идентитета језика који се назива хрватским, тачније: и хрватским. Самим тиме је означио и проблем и хронотоп кад је он настао.

Тим проблемом као кључним превасходно ће се бавити ова моја књига.

ИДЕНТИФИКОВАЊЕ ЧВОРИШТА ПРОБЛЕМА

У свим релевантним увидима у геноцидне радње на тлу Независне Државе Хрватске, каже се да да су оне вршене над Србима, Јеврејима и Ромима. Не истиче се довољно јасно да уништавање Срба у тој држави није било део програма нацистичке Немачке већ само део програма усташког покрета, и да је у основи тога програма *србофобија*. Овај израз се помиње и у књигама Смиље Аврамов и Василија Крестића. На жалост, ни у овим истраживањима нису идентификовани прави мотиви толико велике србофобије која је довела до геноцида.

а. У књизи Смиље Аврамов, на пример, вреди обратити пажњу на следећу реченицу:

Кад се српско-хрватски сукоб очисти од пренаглашавања верских разлика, кад се елиминише инострани фактор и уђе дубље у проблем, долази се до закључка да је суштина сукоба дубоко психолошке природе. (450)

Сличан став има и Санда Рашковић Ивић, ћерка академика Јована Рашковића, вође Срба из Хрватске. Ова политичарка такође често истиче да су су у питању мале и незнатне разлике између два народа. Значи ли то да и она имплицитно полази од става да ова два народа имају исти народни језик и културу?

б. Од истог става, видели смо, имплицитно полази и академик Крестић. Све би, по њему, било другачије да се ова два народа не разликују по карактеру. За илустрацију оваквог става наводим следеће реченице:

...од средине 19. века до наших дана Хрвати су се служили, као што се и данас служе, демонизацијом Срба. По њима Срби су хајдучки и разбојнички народ, византијски препредени и лукави. Они су шумадијски бандити и четници. Хрвати су културни, хумани и миротворни, њима по разним основама, припадају територије које желе, а Срби хоће да их се домогну без основа, зато што су грабежљивци, што су реметилачки чинилац, извор криза,

немира и рата. На тај начин, задивљујућом упорношћу, добро разрађеном тактиком, ничим неометани, а често помогнуги кратковидом и малоумном политиком Београда, уздигли су своје великохрватске захтеве на степен оправданих и легитимних тежњи. Кад су то постигли, нису крили да су спремни своје националне и државне захтеве да остаре по сваку цену, па и најбруталнијом силом. (130)

Мноштво мојих књига сведочи да овим проблемима приступам другачије. Заправо да полазим од става да сви народи имају право да постоје, па то универзално право имају и Срби и Хрвати, свеједно какви су. Са становишта увида у злочин геноцида, прави проблем је у томе што је једном од та два народа, Србима, порекнуто право постоје. То се десило са појавом Илирског покрета. Овај покрет на Србе није гледао као на посебан народ, па им је одузимао право да имају свој властити језик, на начин на који језике имају други народи. Учињено је то, додуше, на компликован начин, посредно, и уз примамљиве реторске обланде. После свега што се Србима десило, ако се тражи одговор на питање о коренима србофобије, онда сви путеви воде ка оном чвору који је завезан са појавом Илирског покрета. Тада је све почело.

в. Господин Стреха се својом истраживачком темом није обавезао да се бави проблемом геноцида. Зато је и могао да заобилази питање порекла овог зла. Али је и он, још јасније него његови претхоници, разлике између ова два истојезична народа свео на разлике у вери: на Хрвате који су римокатолици и на Србе који су православци. А кад се тако изнета виђења ставе у европски контекст, јасно се показује да је оно фалично.

Тек кад се напред изнете тезе прикажу у огољеном виду, постаје јасно да корене србофобије не треба тражити у верској, психолошкој, менталној или правној сфери. Јер исте појаве постоје и код других европских народа, па ипак нису довеле до толико драстичних последица као у Независној Држави Хрватској.

Србофобија однегована међу Хрватима је специфична. Ако њену суштину идентификујемо са идејама које воде деконструкцији (односно деструктуризацији) српског националног

бића, онда ћемо доћи до одговора да се тако нешто први пут јавља са пројектом Илирски покрет (1835-1843). Супротно од идеја које је заступао, овај покрет је успевао зато што се служио и *србофилном* реториком. Ова реторика чинила је и обележје политике братства и јединства Јосипа Броза Тита. Показаће се, приликом разбијања Југославије, да је србофилна реторика само прикривала *србофобну* стратегију. Тактика је и у овом случају чинила оно што се од ње очекује: да служи стратегији.

Један од задатака науке је да скида велове предрасуда. А кад се велови предрасуда скину, показаће се да и србофобија и србофилија имају почетак у оној пројекцији за који су се у историји усталила два имена: Илирски покрет и Хрватски национални препород.

КАКО И ЗАШТО

СРБИ У РАЉАМА ИСТОРИЈЕ

Југославија – историјски промашај

Ставови: да је злочин геноцида над Србима специфичан, да је он израз србофобије, да су корени ове појаве у филолошкој сфери; да имају почетак у Илирском покрету, да су у темељу аустријско–хрватске идеје југословенства, не изричу се овде први пут. Али су за потребе овог научног рада свестрано проверени, тако да су израсли у једну целовиту концепцију. Ова концепција је у пуној супротности са још увек владајућим уверењем да је идеологија југословенства била добра, да су Срби и Хрвати истојезичници, и да корене геноцида над Србима треба тражити пре свега у религијској сфери. Она је, практично, у пуној супротности са ставовима Виктора Новака, најизразитијег представника идеологије југословенства и у првој и у другој Југославији. А то значи да је у супротности са концепцијом која је садржана и низу Новакових књига, па и у књизи *Magnum crimen* (1948). Ова концепција има негативан однос према Новаковим ставовима и ставовима његових присталица и следбеника који и даље, у разним варијантама, заступају тезе да су Срби и Хрвати два народа који имају исти језик; да су Хрвати католици а Срби православци; да све зло које су Срби претрпели у 20. веку долази од католицизма.

Разбијање Југославије 1991-92. године, и све оно што се после тога десило, практично је порушило Новакову концепцију, односно концепцију југословенства и сербохрватистике чији је он био експонент и заговорник. Српски филолози, а посебно српски историчари, треба да се замисле над чињеницама које се тичу српског народа и његовог опстанка. Обраћам пажњу на ове чињенице:

1. У стварање прве Југославије, у Првом светском рату, уложено је око 1.300.000 српских живота. За обнову друге Југославије, Титове, уложено је још око 1.700. 000 хиљада живота од којих је већина била српска. А много живота је дато да се Југославија очува почетком 90-тих година 20. века. Док је Југославија

постојала, Срби су још могли веровати да су ове жртве имале некаквог смисла.

2. Хрватска страна, приликом разбијања Југославије 1992. одбацила је став да Хрвати и Срби имају исти језик, одбацила је и сербокroatистику; сада се отворено залаже за кроатистику као научну дисциплину о Хрватима. А на територији сада осамосталене Републике Хрватске говори се и пише језиком Срба који су на терену те садашње државе вековима живели. А то значи да се говори језиком Вука Караџића и српских народних песама. Али се овај језик сада и званично зове хрватски језик. Тако се нешто не би могло десити да није постојала Југославија. Држава Југославија је и створена да би се оствариле неке раније смишљене идеје и програми. Међу њима и план по којем једну трећину Срба треба побити, једну трећину протерати, а једну покатоличити (тј. похрватити).

3. Док српски научници, следбеници идеја Виктора Новака, и даље граде свест да све зло српског народа потиче од католицизма, дотле се скоро једна трећина српског народа са простора бивше Југославије разбежала по свету, махом по католичким и протестантским земљама, а у Београду на Калемегдану и даље стоји споменик захвалности Француској, католичкој земљи, која је Србима била најважнији савезник током Првог светског рата.

Подсећање на ове чињенице обавезују да се на збивања у новој српској историји гледа мимо стереотипа. У складу са другачијим ишчитавањем српске и новије светске историје морају се пружити и другачија осветљења. Погрешно би било да се на ова објашњења гледа као на још једно истеривање правде за српски народ. Бесмислени светски ратови, који су вођени у 20. веку када је стварана и обнављана Југославија, не тичу се само Срба. У овим ратовима страдали су и војници и цивили на свим зараћеним странама. По неким проценама се да је у Првом светском рату било око 10 до 20 милиона погинулих, 20 до 50 милиона рањених. Исправно је поставити питање: какви су разлози толиким многим страдањима? Страдања у Другом светском рату била су још већа. Овај рат је, по проценама, однео око 50. милиона људских живота

на сукобљеним странама, да рањене и друге врсте несрећа не помињемо.

Природно је што се од историчара, и других научника, очекује да дају одговоре на питање зашто је до толиких страдања дошло. Српски историчари све до пре две-три деценије, налазили су смисао ових тих страдања у резултату, а резултат је био стварање Југославије. Али после разарања те државе, овај одговор постао је бесмислен. Са нове тачке гледишта, који је приредила историја, Срби се морају суочити са чињеницом да су страдали да би се створила држава која им није била потребна, а затим су страдали да се обнови та држава која такође није била потребна. А то значи да су били само објект, увучен у раље историјских збивања, објект који је служио да се остваре туђи пројекти, туђе идеје. Истини за вољу, у тим процесима нису страдали само Срби. У раљама истих процеса нашли су се и многи други бројнији и снажнији народи. И они су постали објект остваривања неких идеја чијом се суштином нису бавили. А ови процеси чине бит нововековне и светске и српске историје.

Први светски рат као кључни догађај

У овим процесима Први светски рат је за Србе био несумњиво кључни догађај. До тог догађаја они су ишли у правцу српске националне интеграције, отприлике онако како су ишли и други европски народи. Од тога догађаја Срби су углавном ишли у правцу југословенске интеграције, све док је Југославија постојала. У постјугословенском периоду опет су доведени у ситуацију да иду у правцу српске националне интеграције. Али сада се осећају као рањеник коме је потребно време и пуно труда да би повратио здравље и снагу. Опет су доведени у стање из којег треба да нађу историјски излаз.

Сличних заокрета није било у историјама других европских народа. Али су се промене која се десиле у историји Срба тичала и других; остављале су последице и на њихове судбине. Јер је Први светски рат био кључни догађај не само у српској већ

и у нововековној европској и светској историји. Са пуном озбиљношћу се зато морају схватати и тезе да је Други светски рат био наставак Првог, да је то, у ствари, други чин исте драме. Мада је тешко одговорити на питање о стварним узроцима толиких многих страдања, ове тешкоће научници морају увек изнова савладавати.

Уистину, лакше је одговорити на питање зашто је почео Други светски рат. Историчари разних народа сагласни су у ставу да је стварни узрочник овог рата била нацистичка Немачка, њена идеологија и њен фирер Адолф Хитлер. Идеје иза којих је стајао вођа Трећег Рајха биле су јасно дефинисане и спознате. Основна од тих идеја јесте: прављење новог светског поретка. У том поретку немачком народу био је одређен положај владајућег народа; другим народима додељене су разне улоге, а Јеврејима и Циганима било је одређено да нестану. Покретачку снагу за такве промене Хитлер је хранио потребом за реваншом над победничким силама у првом Првом светском рату. Скупа узев, јасно је да разлоге за Други светски рат треба видети у идејама, и то пре свега политичким.

Ни близу такве сагласности нема у ставовима о узроцима Првог светског рата. Историчарска и политичка осветљења овог догађаја одувек су се битно разилазила, па се разилазе и данас. До ових разлика у тумачењима долазило је због тога што главне идеје за отпочињање овог великог историјског догађаја нису идентификоване.

Још увек се нуде објашњења по којима су главни узрочник рата били Срби. Сасвим је тачно да је један малолетни Србин, Гаврило Принцип, у Сарајеву 28. јуна 1914, извршио атентат на аустро-угарског престолонаследника и надвојводу Франца Фердинанда. Ова ни за кога спорна чињеница, међутим, могла је само да укаже на недвосмислен *повод* за рат. Али та неспорна чињеница не даје прихватљив одговор на питање о *узроку* Великог рата. Показало се да је за историјска објашњења ипак важно да се одвоје *мотиви* за рат и *повод* за рат. Инсистирање да међу тим чињеницама нема разлике, може да задовољи нечије пропагандне

прохтеве. Али не може да задовољи науку која тражи истину. Зато се за мотивима и узроцима за рат мора и даље трагати све док се не дође до утемељених и прихватљивих одговора.

Показаће се, већ током Великог рата, да је прича по којој за рат крива Србија била само алиби намењен аустро-угарској и светској јавности за напад на слабог суседа. Што се рат више разбуктавао, и добијао светске размере, постајало је све јасније да су оваква објашњења неодржива. Све бесмисленија је у ратном хаосу, а поготово касније, могла да изгледа оцена да би Србија, после балканских ратова, желела да ступи у још један рат и то са вишеструко надмоћнијим суседом.

Историчари су у протеклих стотинак година настојали зато да нађу убедљивије мотиве за Велики рат. Обично су се задовољавали одговором да узроке ратних сукоба треба видети у сукобу политичких, економских и војних интереса супротстављених сила какви су постојали у годинама пред рат. Било је и објашњења да је за изазивање рата одговорна војна индустрија: јер је сам рат повећао потребе за стварањем оружја. И такви одговори били извесни помаци у тражењу истине. Они су, практично, у други план стављали однос мале Србије и велике Аустро-Угарске, као могуће узрочнике светског рата. По таквим одговорима очигледно је да би до рата дошло и да није било сарајевског атентата. Историчари овог догађаја су пронашли и објавили у архивама бројне доказе који су те претпоставке потврдили. Смер тих размишљања водио је ка раздвајању повода за рат од мотива који су до рата довели. Самим тиме се оснажују и тезе да је посве могуће да је сарајевски атентат био и планиран или испровоциран са аустро-угарске стране. Сарајевски атентатори могли су да буду само средство укалкулисано у плановима закулисних политичких игара стварног агресора.

Мада ово објашњење делује убедљивије од оног по којем су за Велики рат криви младобосанци и Србија, ни оно није довољно убедљиво да би се могла одржати на њему изграђена историјска прича о стварним узроцима рата. Слабост ове аргументације је у томе што је супротстављене интересе великих сила сагледавала у веома кратком периоду.

Мој одговор на питање о узроцима Првог светског рата у значајној мери се разликује од других одговора. Наводим део из текста *Историја и филологија* из истоимене књиге (2014).

Зашто је избио Први светски рат?

Кад се, поводом 100-годишњице Првог светског рата, интензивније почело говорити о несрећама које је овај рат проузроковао, чула су се и оваква мишљења: „Е, Гавро, шта учини!“ Сасвим је тачна чињеница да је Гаврило Принцип, 18-годишњи Србин, извршио атентат на аустро-угарског надвојводу. Тако јесте ако се гледа само површински.

Ако се, међутим, на овај догађај гледа дубински, ако се тражи логос тога чина, онда се добијају другачији резултати. Показује се да овај догађај има везе са укључивањем Аустрије у решавање српског питања. То уплитање сеже бар до Илирског покрета и аустро-хрватске идеје југословенства. Велики део Срба који су живели у Аустро-Угарској већ је био део пројектоване Југославије као једне од федералних јединица у Монархији. Да би се опасност од уједињења Срба отклонила, требало је да се таквој Југославији, која је постојала само у идеји, прикључе још само Срби из Србије. То се сигурно не би могло учинити мирним путем, већ само путем рата. А за рат је требало наћи и повод и одабрати повољан тренутак. Најповољнији тренутак наступио је када је Србија била у стању исцрпености, после два балканска рата (1912. и 1913). Требало је за покретање механизма рата још само наћи повод. За Аустрију је, природно, свеједно било да ли ће повод за рат дати Чабриновић или Принцип; или неко трећи; важно је да то буде Србин. То казује логика. Документи се могу подешавати. (2014:29-30)

Објашњење главних разлога за почетак Првог светског рата, по овом виђењу, превасходно је у филолошкој сфери. А идеје које ће до овог рата довести јавиле су се 7-8 деценија раније. Зато је и објашњење за збивања која су до рата довела другачије од оног које је доминантно у историјским реконструкцијама.

Филолошке основе сукоба

Кад је у питању почетак Првог светског рата лако је наћи потврде да је баш филолошка сфера релевантна. Зна се да је

аустро-угарски цар Франц Јозеф, пре напада на Србију, консултовао свог рођака, немачког цара Вилхелма Другог и од њега добио безрезервну подршку. Такође се зна и да је нападнутој Србији, поред Црне Горе, прва у помоћ притекла Русија, односно њен цар Николај Други Романов. Тако на самом почетку рата имамо блок супротстављених страна: на једној страни две немачке државе, а на другој три словенске. У том сукобу главну улогу нису имали интереси, већ етничко порекло, традиција, разуме се и емоције. О интересима и циљевима сукобљених сила, посебно оних које су се нашле на српској страни, моћи ће да се говори тек касније, кад се рат буде разбуктао. Тада ће се на истој страни са Србијом наћи Француска, Енглеска, Италија и Америка, дакле земље за које се не може рећи исто што и за Русију - да им је мотив за ступање у рат против Аустро-Угарске и Немачке био етничке природе. Осветљавање улоге ових земаља у рату може само да одвлачи пажњу од главног: од осветљавања *мотива* за рат. Тако да прави мотив за почетак рата остаје скривен.

Али мотив се ипак може открити. Мотив за рат у овом случају не треба тражити у словенским земљама, Русији и Србији, које рат нису ни желеле ни отпочеле. Треба га тражити у оним двома немачким државама, Аустро-Угарској и Немачкој. Оне су и изазвале рат и у њега ушле из потребе да реше један свој велики проблем. А проблем који су оне имале да реше јесте супротност између етничког и империјалног начела која је у бићу ове две државе постојала. Та супротност је била јача и од ових двеју моћних држава. Она је водила ка променама.

У деценијама непосредно пред Велики рат, и Аустро-Угарска и Немачка, биле су царевине, монархије. Тиме се, по свом друштвеном уређењу, и нису битно разликовале од других великих европских држава – својих будућих противника. Али је ипак, у устројству ових држава, које називамо немачким, било битних разлика, пре свега у њиховом етничком саставу. Аустрија је по националном саставу била мултиетничка, а Немачка моноетничка. Једна је, другим речима, била држава у којој је немачки народ имао владајући положај над другим народима, а друга је била етничка држава само једног народа, најбројнијег, немачког. Иако су

владајуће династије у њима биле немачке, ове царевине су се разликовале по природи свог порекла. Аустрија је била утемељена на империјалном начелу, а новообразована царевина Немачка, била је заснована на етничком (језичко-етничком) начелу. На империјалном начелу градиле су се државе све до 18. века. У новом веку, по правилу, градиће се на етничком. Та два начела најоштрије ће се испољити баш на простору оног дела Европе где су етнички Немци доминантан чинилац.

Сукоб империјалног и етничког начела

Аустрија је и у средњем веку била империја, а то значи држава знатно шира од етничких граница владајућег народа. Називајући себе вековима „Свето римско царство“ (све до 1805), ова држава, са римокатоличком династијом Хабсбурговаца на власти, потврђивала је и свој континуитет и легитимитет, чак и своју изузетност међу слично устројеним државама. После победе ове империје над другом империјом, Турском, код Беча 1683. године, територија Светог римског царства се знатно проширила ка истоку, на подручје Средње Европе и Балкана на којима Немци нису живели. Аустрија ће под својом влашћу имати и Мађаре, делом Румуне и више словенских народа: Чехе, Словаке, Хрвате, Словенце, а делом Пољаци и Србе. Право да над њима влада, Аустрија је заснивала онако како су државе у средњем веку чиниле: на империјалном праву, односно на праву мача као легалном државном праву. Од истих правних основа полазили су и њој подређени народи, поименце Мађари и Хрвати. И они су тежили да свој статус одређују са ослонцем на државно, тј. империјално право.

Ни после скоро два века од победе Аустрије над Турском код Беча, Немачка као велика царевина није постојала. На њеном простору постојао је само немачки народ, уз неколико националних мањина, међу којима је било и Сорба. Немачки народ је чинила популација која говори немачким језиком, са развијеном националном културом, али државно организована у четрдесетак државица разне величине и статуса. Да би дошло до свести да ова

популација треба да се нађе на окупу у једној држави, морало је нешто крупно у историји да се деси што ће као резултат имати потребу за њеним политичким уједињавањем.

Та потреба ће се најпре артикулисати у свету идеја, и то оних идеја којима је родно место филологија. Родоначелник ових идеја у западном свету био је један велики Немац, филолог и филозоф Јохан Готфрид Хердер (1744-1803). За неколико деценија свога рада, током последњих деценија 18. века, Хердер је, са својим присталицама, учинио да се обрати пажња на постојање посебних људских заједница које се интегришу на употреби истог језика. Језик, као средство које су оне створиле, по његовом схватању, био је главни чинилац њиховог карактера (етноса). Заједнице популације које су створиле један језик Хердер је идентификовао као етничке заједнице. На основу језика, као главне карактеристике етноса, популације се међусобно идентификују и раздвајају. Да је таква идентификација народа природна показује и словенска средњовековна традицијаија. Реч језици и на старословенском и старосрпском значи исто што и народи. Од конца 18. века, добрим делом и заслугом Хердера и његових следбеника, све више је побеђивала свест да су језичке заједнице исто што и националне заједнице. Овако појмљене националне заједнице имале су за последицу јачање свести о потреби њихових интеграција. А такве интеграције водиле су ка њиховом прерастању у државне заједнице. Крајни циљ оваквих интеграција био је стварање националних држава, као облика организовања људских заједница ради реализације посебних али и заједничких (превасходно етничких) интереса.

Овај процес, који је почео на тлу немачког језика, утицаће и на мењање политичке слике Европе. За илустрацију можемо поменути стварање двеју великих европских националних држава у 19. веку: Италије (под Гарибалдијем 1870) и Немачке (под Бизмарком исте 1870). Основни принцип који је стајао у основи ових процеса био је *етнички*, тачније *језичко-етнички*. Процеси језичко-етничких интеграција убрзо ће се проширити и мимо немачког језичког подручја.

Обраћање пажње на ове чињенице отвара могућност да се састави другачија историјска прича од оне која је уграђена у представљање узрока Првог светског рата, али и геноцидних радњи које су затим дошле. Сукоб она два принципа, који се почео одвијати најпре на простору популације немачког језика, тицаће се посебно Срба, народа чија ће судбина бити посебно везана за судбину ојачале и увећане Аустрије.

Срби и етнички принцип

Све до турског пораза код Беча 1683. године Аустрија није имала неку значајну улогу у српској историји. Значајнији удео у овој историји имали су Византија, Угарска, Бугарска, Русија, Ватикан, Венеција, разуме се и Турска. Тек од оног историјског преокрета под Бечом, Аустрија ће избити у ред најзначајнијих чинилаца у српској историји. Тако ће бити све до окончања Првог светског рата.

Аустрија се уплела у судбину српског народа самим тиме што је, после своје победе под Бечом, проширила своју власт и на подручја која су и дотле, али и касније, насељавали Срби. У надирању на исток, у току својих освајања у Панонској низији и на Балкану, аустријска војска освојила је и Косово и Метохију и стигла до Скопља. Српско становништво, које се овој војсци прикључило, после њених пораза, у страху од репресија, повлачило се на север. Тако је дошло до оне познате Велике сеобе Срба под патријархом Арсенијем Чарнојевићем 1690. Судбина овог дела српског народа у великој мери зависиће од владајућих снага у Аустрији. Главни проблеми са којим ће се Срби носити није у томе што су постали аустријски поданици. (То су били и други становници ове државе). Главни српски проблеми потицаће од тога што се Аустрија на разне начине мешала у њихов идентитет као народа. Већ самим тиме чинила је огрешења о процесе који ће у Европи водити ка афирмацији језичких и националних посебности. Проблеми са нарушавањем српског идентитета испољиће се, такође, већ на првом политичком сусрету Царевине и српског народа. Када је ова царевина стигла у српске земље, она

је ту затекла народ који је себе називао Србима а свој језик српским. Царевина је, међутим, овај народ називала Илирима а њихов језик илирским. До оваквог раскорака није дошло случајно. Популацију на припојеним земљама Аустрија је појмовно везивала са популацијом древне Илирије, а не са српским краљевинама из средњег века које су носиле јасан етнички и језички садржај. Остављала је тако простор за манипулације. На овом раскораку између политике Аустрије и природних очекивања српског народа, стварно и дугорочно ће се одвијати сукоб двају начела: империјалног и етничког.

Устанцима против турске владавине на почетку 19. века, Срби су се вратили као незаобилазан политички чинилац на европској мапи. Не само зато што су били смештени на простору где се преплићу територијално и политички две највеће империје тога времена, Турска и Аустрија, већ и зато што су, у историјском смислу, доносили нешто ново. То ново је било борба за ослобођење и уједињење покрајина са српском етничком популацијом. Ова борба је вођена на изразито етничкој основи и у суштини је била у супротности са империјалном логиком и једне и друге империје. Али то ново није било у супротности са процесима који ће се одвијати на простору популације на којем ће се касније уздићи Немачко царство. Не треба губити из вида да је књигу *Српска револуција* (1829) написао Леополд Ранке у сарадњи са Вуком Караџићем. Овај највећи немачки историчар 19. века том књигом је и почео своју богату научну каријеру. Овакво разумевање великог Немца и вликог Србина није било случајно, већ посве природно, јер је почивала на истим идејним основама.

До спознаје да постоји и нешто заједничко између Срба и Немаца, убедићемо се ако поменемо само имена двојице савременика: Хердера, међу Немцима, и Доситеја Обрадовића међу Србима. Ова два велика човека, независно један од другог, износили су ставове по којима се идентитети народа заснивају на основама језика који су створили.

Доситеј и Хердер спадају и међу велике људе Европе 18. века. Обојица су својим чињењем везана за препоруде и Срба и Немаца. Али се њих двојица, по правилу, не доводе у везу. То је

зато што историчари обично дају предност носиоцима власти над носиоцима идеја. Није нетачно везивати Доситеја за просветитељске идеје 18. века, чије је средиште Француска. Али то није пуна истина о Доситеју. Овај утицајан писац је и израз предромантичарских идеја у литератури које се најпре јављају у Немаца. Зато Доситејеву сложену стваралачку личност не треба ограничавати само на идеје просветитељства. Њега треба, макар посредно, доводити у везу са Хердером, схватити да та два ума на посве сличан начин размишљају о националном језику, о идентитету народа. А то је већ смер размишљања који ће бити карактеристичан за романтизам. Да је та веза неслучајна и дубока показаће се и на деловању Вука Караџића, који је био и Доситејев настављач, а исто тако и један од најзначајнијих реализатора Хердерових идеја међу европским народима. Са идејама адекватним хердеровским, Вук Караџић се могао упознати и у Београду где је био један од првих ђака Велике школе коју је Доситеј основао.

Стално треба имати на уму чињенице да је Вук највећи део свог живота провео у Бечу (1813-1864), да је био ожењен Немцем, Бечлијком, Аном Краус, да је у културном свету тадашње Европе имао доста пријатеља. А да би се, у пуном смислу, схватила природа његовог деловања, и значај његових дела, нужно је имати у виду и шири историјски контекст. Деловање Вука Караџића не треба тражити у сагласју са аустријском империјалном политиком, већ у контексту филолошких идеја Немаца, преваходно оних са простора будуће Немачке царевине, као и у контексту деловања слависта његовог времена, који су у већини били поданици Аустрије. Ови слависти су били везани за ону матрицу у чијем је средишту био Хердер. А овај Немац био је рођен далеко од Аустрије, у Кенингсбергу, на Балтичком мору, где су живели и Немци и Словени. Хердерове идеје тичале су се највише Немаца, али су се тичале и других европских народа, нарочито Словена. Кључ за разумавање Хердера је његова чувена антологија *Гласови народа у песмама* (1778-9) у којој је, преко песама, представио језичке посебности низа европских народа, па и Срба. Целокупна делатност Вука Караџића учиниће да се српски глас наглашено чује међу другим гласовима европских народа. Али да

се чује под српским именом, а не под илирским. То је једна од битних чињеница везаних за његову битку за идентитет српског народа.

Пуно је историографских докумената који сведоче о привилегијама које су аустријски цареви давали Илирима (Србима), као и о томе како су Србе и њихов језик стварно именовали. Показаће се, међутим, да се Царевина није либила ни од злоупотреба када је мислила да јој оне иду у корист. У тим злоупотребама треба видети и њен историјски крах.

Проблем са називима Илири и илирски

Илирско име за Србе може да има и своје историјско оправдање. „Најстарији, мени познат, пример спомињања имена илирског којим је означавао наш народ, сачуван је у Житијима краља Стефана Дечанског (1321-1231), који је написао почетком XV стољећа монах Григорије Цамблак“ каже у предговору својој књизи *Антологија југословенске мисли и народног јединства* Виктор Новак (1930: VII). Ово име свакако се односило и на Србе и на народе сличне Србима, дакле преваходно на словенске народе на простору бившег Илирика. Новаку и другим заступницима идеје југословенства овакав податак ишао је наруку као потпора њиховој идеји.

Будућност ће, међутим, показати да употреба неадекватног имена може да створи и озбиљне проблеме. Аустријски цар Леополд Први дао је Србима привилегије први пут 26. августа 1690. Тада је у овом документу Србе називао Илирима. Само на први поглед може да изгледа да у таквој употреби имена има нешто неуобичајено. Ни словенски, ни други европски народи. не називају Немце онако како они сами себе називају, Дојчерима. За словенске народе они су Немци; Енгелези их називају Германима, Французи Алеманима, Италијани Тедескима. Различита имена у побројаним случајевима нису правила проблеме, јер су се увек односила на исти појам. Испоставиће се, да ће у случају израза Илири, такви проблеми ипак настати, чак и да ће се ће се

смишљено отворити. Ево, ради илустрације, три значења које је ова царевина пласирала.

а) Непобитна је истина да је Аустрија од 1690. давала привилегије народу који је себе називао Србима и да их је давала и самим патријарсима Српске православне цркве. Али је тачно и да су ове привилегије, и на латинском и на немачком, упућене Илирима, илирском народу и илирским патријарсима. Ове привилегије су до сада више пута фототипски објављиване, па се ове тврђе могу проверити. Последњи пут их је све на једном месту, у оригиналу, објавио Динко Давидов (1994). Сем привилегија, постоје и други докази о томе да се илирско име у Аустрији употребљавало за Србе свих вера, а превасходно за оне православне вероисповести. За овако схваћену популацију, Царевина је стварала Илирску дворску канцеларију (1745), Дворску депутацију за ердељске, банатске и илирске послове (1747), Илирску дворску депутацију (1753-1877) и Илирску дворску канцеларију (1791-92). Језик овако схваћених Илира се у свим релевантним документима називао се илирским. А да је то тачно, може да посведочи аналитички инвентар докумената Илирске дворске канцеларије, које има Историјски архив Војводине, а који је у два тома објавио архивиста Јован Валрабенштајн (1997).

И на основу ове богате грађе може се видети да је Аустрија јасно разликовала Србе од Хрвата. Хрвати су третирани као народ који говори хрватски, а Срби као Илири, као народ који говори илирски. У оваквом односу према Србима Аустрија се углавном држала језичко-етничког принципа. Што значи, да је под именом Илири имала у виду једну вишеконфесионалну, али једнојезичку популацију.

Аустрија је имала разлога да се овако понаша према Србима. Војнички способни Срби били су значајан чинилац аустријске војне моћи приликом њених ратних операција у Европи. А за саму Аустријску царевину, Срби су били посебно значајан чинилац јер су насељавали Војну границу према Турској која се простирала од Далмације, преко Крајине, Славоније и Срема све до Баната. Да је таква граница постојала и да је захватала сасвим одређене

територије, може се видети на бројним картама који су истраживачи више пута објављивали.

О једнојезичком и мултиконфесионалном идентитету српског народа, и о сложености употребе њиховог имена, и о значењу имена Илири, посебно сведочи један важан документ: писмо Саве Текелије Наполеону, адресирано на почетку Првог српског устанка, 11. јуна 1804. године. Био је то, у ствари, Текелијин позив за разумевање и помоћ. За име Илири које се односи на Србе он каже:

Ово име су прихватили сви католици те нације у свим земљама, а и онима који су источне вере оно није баш мрско. Они су имали и једну Илирску канцеларију Бечу, и сви који су под владавином Аустрије, говорећи о нацији, називају се још Илирима. (*Описаније живота*, 180)

б) А да су изрази Илири и илирски могли да буду и другачије употребљавани, показује однос аустријског двора према двојици истакнутих историјских личности: Ђорђу Бранковићу и Павлу Ритеру Витезовићу.

Империјалној политици Аустрије очигледно је засметао позив грофа Ђорђа Бранковића (1645-1711) који је 1688. упутио Србима да се дигну на оружје против турске царевине. Аустрија је у том позиву могла да открије идеју о обнови старе српске државе. Зато је овог свог доскорашњег дипломату, без суда у осуде, држала у затвору 22 године све до његове смрти 1711. године у Хебу, у Чешкој. Хебски заточеник, гроф Бранковић, написаће и своје утицајне и чувене *Словенсрпске хронике*. Ово дело је већ носило клицу реализације етничког начела. Идеја грофа Бранковића о потреби дизања устанка против Турака показаће се у пуној мoћи почетком 19. века када су ови устанци постали стварност.

Аустријски двор ће убрзо после овог хапшења наручити од Павла Ритера Витезовића (1652-1713) један пројект у складу са својим империјалним циљевима. Смисао овог пројекта је био да будућу освајачку политику Царевине и оправда и легитимизује. Витезовић, похрваћени Немац, Загрепчанин, кајкавац, објавиће на латинском језику 1700. године књигу под насловом *Croatia rediviva*. Ова књига прештампана је, у оригиналу и у преводу Златка

Плешеа, под именом *Оживјела Хрватска* (1997). Витезовићева књига за данашње историчаре треба да буде интересантна највише по природи метанарације којом се послужила. По жељи наручиоца, Витезовић је пласирао метанарацију о оживљавању Хрватске каква никад у прошлости није постојала: од Јадранског до Црног мора. А да би постојање такве Хрватске учинио што уверљивијим, он је пласирао и другу причу која већ има језичко-етнички садржај. По тој причи на том простору живи популација која говори једним језиком, илирским. На основу ове чињенице требало је прогласити да су Илири били у ствари Хрвати и да су Хрвати најраспрострањенији становници Балкана. Логика овог пројекта је лако схватљива. Да би Аустрија избила на Црно море и на Босфор, она треба да „обнови“ Хрватску која је тада била саставни део њене царевине. У складу са овим пројекцијама будућа своја проширења Аустрија легитимизује позивањем на империјално право, а ово право поткрепљује језичко-етничком сликом актуелне ситуације. И једна и друга аргументација биле су без подлоге у стварности.

Актуелна историјска збивања, међутим, показала су да Аустрија на овом пројекту није могла трајно да инсистира. Њене границе са Турском су се временом стабилизовале, а нове границе су пресецале српски језичко-етнички простор. Срби, који су највећим делом сачињавали становнике Војне Границе, чињеницом свог постојања давали су доказа Царевини да са њима мора да рачуна. Зато је Витезовићев пројект, који се ослањао на Хрвате, једно време изостављен из политичког програма Аустрије. А сам Ритер Витезовић, као што је написао књигу *Croatia rediviva*, написаће затим и књигу *Serbia illustrata* (објављена у Београду 2010. у преводу Мирјане Крстуловић под насловом *Откривена Србија*). Радио је по наруџби.

в) Истом империјалном логиком, којој је у основи арбитрарно понашање, послужиће се Аустро-Угарска крајем 19. века када буде потпомагала афирмисању става да су Шиптари потомци Илира. Опет је Империја ишла за логиком својих актуелних интереса по којој је овога пута требало јачати шиптарски чинилац

на Балкану. Понашала се тако из посве разумљивих разлога: да би се ослабила Србија која је већ стајала на ноге и да би се умањивао значај српског народа на Балкану. И то је био део њених вишедеценијских припрема да се Срби учине што безбеднијим чиниоцем по опстанак Монархије. Исход овог политичког пројекта постао је видљив кад је након Првог Балканског рата проглашена Краљевина Албанија (1912). То је био први случај када је на Балкану створена једна шиптарска држава, са перспективом да јача и да добија на значају.

Разлози за настанак Илирског покрета

Популација која говори немачким језиком и данас заузима више од четвртине простора целе Европе. Она је на почетку новог доба у 18. и 19. веку доживела велики успон нарочито у музици, филозофији и књижевности. О томе успону најбоље сведоче имена Баха, Моцарта, Бетовена; Канта, Хегела, Шопенхауера; Гетеа, Шилера, Хелдерлина.

У сенци ових великих домета обично су збивања у области филологије. А баш у тој области десиле се много тога што ће довести до крупних промена у Европи и свету. Велики допринос Немци ће дати у процесима конституисања класичне филологије а још већи у конституисања националних филологија. Уз учешће немачких филолога, или на њихов подстицај, јављају се дисциплине које се и данас негују: германистика, англистика, романистика, хунгарологија, славистика и друге сличне. Главна функција тих дисциплина била је изградња свести о језичко-етничком идентитету појединих народа. А главна последица развоја ових дисциплина јесте изградња и неговање националне свести европских народа. Свет у којем живимо и данас се баштини на дешавањима у области филологије тога преломног доба.

Несагласност између два принципа: империјалног и етничког, испољиће се у ово време нарочито на терену на којем се простирала популација немачког језика. Развијање националне свести водиће ову популацију ка националној интеграцији Немаца. На темељу тако изграђене националне свести Немаца, пруски

канцелар Бизмарк, успео је, током неколико деценија, да од 40-так држава и државица на простору немачког језика направи моћну царевину Немачку.

Процес државне интеграције немачког народа који је изводила Бизмаркова Пруска ипак није био доведен до краја. Њиме није био обухваћен цео европски простор насељен Немцима (рецимо део Швајцарске), а није био обухваћен ни део Аустро-Угрске насељен Немцима. Тако је учињено из политичких, а не из филолошких разлога. Ако би се доследно поштовао етнички принцип, који је већ био на делу, интеграција народа који живе у оквиру Аустро-Угарске морала би да угрози њен опстанак. А то значи да би Аустрија морала да се распадне на неколико држава.

Зато су прагматични интереси учинили да се процес државне интеграције Немаца у одређеној тачки заустави. Тако се десило да при крају 19. века постоје две немачке државе: једна изграђена на империјалном принципу (Аустрија) и друге на етничком (Немачка). Са тачке гледишта немачких политичких интереса такво решење је било пожељно. Али оно није могло да буде и трајно, јер се сукобљавало са другим интересима, а сукобљавало с и са историјским процесима који су подривали и сам опстанак Аустрије.

Развој филолошке мисли, којем су највише допринели баш Немци, тако је учинио да се и Беч нађе у раљама противречних интереса. Беч је имао интереса да подржи процесе који су водили ка немачкој интеграцији, а то значи да подржи германистику. Из принципијелних и научних разлога, Беч је толерисао и успон других националних филологија, укључујући ту и хунгарологију и славистику. Али то не значи да у владајућим круговима у Бечу није било и свести о опасностима које су могле да дођу од стране националних филологија народа који су се нашли у оквирима Царевине, поготово словенских народа. На то указују и неки примери реговања власти на одржавање Словенског конгреса у Прагу 1848. и на учешће поданика Аустрије на Свесловнском конгресу у Москви 1867. Први скуп није могао да доврши свој рад, а због учешћа на другом скупу Јован Суботић је изгубио високо место судије Касационог суда у Загребу.

Међу овим опасностима о којима је Аустрија водила рачуна, једна се посебно издвајала. То је она која је долазила од Срба и од србистике. Национална интеграција Срба, која је већ почела са устанцима против Турака, није претила само интегритету Турске, већ је претила и интегритету Аустрије. Не само зато што би Срби, евентуално, могли отцепити један део Аустрије, као што су већ отцепили један део Турске, већ и зато што би могли да послуже као заразни пример за понашање других народа у оквиру Монархије. Зато је ту опасност требало отклонити.

Срби Аустрију нису угржавали ни војно, ни економски, ни политички; угрожавали су је само на плану идеја које су проистицале из развоја националне филологије. Конкретно, угрожавали су је пре свега идејама о српској интеграцији на основама истих етничких принципа које су поштовале све европске филологије, и које је доследно заговарао водећи српски филолог и слаvista Вук Караџић.

Требало је, зато, наћи слабу тачку у филолошкој сфери која ће неутралисати моћ српске филологије; потрети ту моћ новим филолошким решењима. Реконструкција догађаја показује да је оруђе за ту промену нађено у поимању израза Илири и илирски који су били у оптицају још од краја 17. века.

Успех ове акције зависиће у великој мери од ситуације у словенском свету, и од дисциплине која се бавила Словенима, славистике. Процеси индивидуализације словенских народа су већ били одмакли тако да славистика није успела да нађе заједнички књижевни језик за све Словене. Зато је морала поћи путем разгранавана ове тек рођене дисциплине. О овом процесу најбоље сведоче зборници *Slawin* и *Slowanka* које је 1814. приредио „патријарх славистике“ Јожеф Добровски. У другом, обимнијем зборнику, материјал је био тематски раздељен на подручја која носе латинска имена: *russica, serbica, glagolitica, illirica, croatica, carniolica, bohémica, lufatica, polonica*. Из ових назива се јасно види да је већ тада почео да се успоставља филолошки систем који је углавном опстао до данас. Већину тих назива и данас употребљавамо: и русистика, и полонистика, и бохемистика.

Али тако није било у свим случајевима. Проблеми ће у будућности посебно настати на подручјима означеним именима *serbica*, *illirica*, *croatica*. Под именом *serbica* Добровски је обрађивао теме о Србима православцима који су говорили штокавски, под *glagolitica* – текстове писане глагољицом и чакавски, а под именом *croatica* обрађивао је теме на хрватском језику који је идентификован са кајкавским. Али шта је са тематским подручјем *illirica*?

Под именом *illirica* Добровски је груписао текстове који су се тикале популације која је имала исти језик као и Срби православне вере, а који се нису идентификовали као Срби, већ радије као Илири, Словини, или су се називали именима својих покрајина. Тиме је систем био донекле нарушен; Добровски се определио за прагматично а не теоријски доследно решење. До нарушавања система је дошло зато што је у језичко-етнички систем унета религијска компонента. Под Илирима се подразумевала популација која је говорила истим језиком као Срби православне вере, али католичке вероисповести. Настављачи Добровског, поименце: Копитар, Вук и Шафарик, учиниће да се тај недостатак отклони на принципијелним основама. Они су се држали принципа, већ прихваћеног у националним филологијама, па су све што је писано илирским језиком, односно штокавским наречјем, идентификовали са српским, без обзира на верску припадност. О томе најбоље сведоче Копитарев текстове. У његовим ранијим текстовима се исти језик назива илирским, а у каснијим све последније се назива српским. Вук, а за њим и Шафарик, у том погледу су већ потпуно доследни. Они су популацију која се називала Илирима, код Добровског, а који су говорили као и православни Срби, а који су били римокатоличке вероисповести, идентификовали као Србе, а илирски са српским језиком. Та решења се могу окарактерисати као принципијелна.

У одбрани својих империјалних интереса, Аустрија је морала да допусти себи да крши принципе, да уводи двојне стандарде. Примена двојних стандарда је, по правилу, била резервисана за Србе.

Операција Илирски покрет

Суштину операције познате под именима Илирски покрет или Хрватски препород лакше ћемо схватити ако обратимо пажњу на резултате које је овај покрет постигао.

Пре појаве Илирског покрета, Срби и Хрвати, два словенска народа, имали су одвојене народне и књижевне језике који су се називали српски језик и хрватски језик. После ове операције испало је да Срби и Хрвати имају исти језик, али са два назива: српски и хрватски. Практично српски је проглашен за заједнички језик Срба и Хрвата. То је учињено помоћу растегливог значења илирског имена.

Илирски покрет настао је из потребе да се за Хрвате нађе што примамљивије решење у словенском свету од оног решења које је нудила постојећа *croatica* и Гајева књижица *Кратка основа хорватско-славенског правописања* (1830). Хрвати су до тада користили два књижевна језика: чакавски (који је изворни хрватски) и кајкавски (изворно словињски) на који су већ били обикли, како је Вук казао. Та два наречја већ су била идентификована као посебна међу словенским дијалектима. Питање је било како их повезати. До решења за тај проблем дошао је млади адвокат Павле Деркос у књижици *Genius Patriae (Геније домовине)*, која је објављена 1831, дакле годину дана после књиге у којој се Гај огласио као творац правописа за хрватски (односно кајкавски) језик. Деркос је нашао решење по којем се два дијалекта хрватског језика могу ујединити помоћу трећег наречја, српског, тј. штокавског. По логици: кад могу да се уједине два наречја, што не би могла да се уједине и три. Што другим речима значи да је српско наречје, односно српски језик, требало да послужи остваривању хрватских националних циљева. Као и о Гајевој књижици, и о овој Деркосовој књижици, са више детаља се говори у мојој књизи *Увод у србистику* (2002, 2003).

Аустроја је имала пуно разлога да овој идеји младог загребачког адвоката поклони пуну пажњу. А да је она нешто предузимала у области филологиј сведочи овај податак: буквално истовремено (1835) јавила два покрета са посве различитим усмерењима. То су били Илирски покрет, превасходно међу Хрватима,

али и неким Србима у западним крајевима, и Покрет Људевита Штура међу Словацима. На ову везу указао је новосадски словациста Јан Кмећ у књизи *Југословенско-словачке књижевне везе* (1987). Оба ова покрета, по Кмећу, јавила су се истовремено и трајала су по седам година: 1835-1843. Илирски покрет довео је до наметања става да Срби и Хрвати имају исти књижевни језик. Покрету Људевита Штура било је намењено посве другачије решење. Словаци, који су дотле писали чешким књижевним језиком, убудуће ће свој словачки књижевни језик изграђивати на словачком народном језику.

Шта је победа Људевита Штура значила, може се видети на примерима његових сународника Јана Колара и Павла Јозефа Шафарика. Њих двојица тих година спадали су међу најзначајније слависте. Иако по рођењу и матерњем језику Словаци, они су писали чешким језиком у складу са тада важећом идејом да веома блиски Чеси и Словаци треба да пишу старијим и развијенијим књижевним језиком, чешким. После победе Штуровог покрета, Колар је доживео да му се књиге спаљују. Али то је била само једна немила историјска епизода. Од појаве покрета Људевита Штура па до данас, практично нема спорних питања између Чеха и Словака. Ова два народа су и данас језички и етнички блиска, али су и јасно раздвојена. Јер је још у првој половини 19. века нађено решење по којем Чеси и Словаци могу да негују своју блискост и своју посебност.

Посве су у другом правцу кренули односи Срба и Хрвата, два јужнословенска народа који су пре појаве Илирског покрета били језички сасвим јасно разграничени. Та компликација њихових односа ни до данас није превазиђена. Овој компликацији допринео је и сам Колар идејом о литерарној узајамности изнетој у чланку који се први пут појавио 1835. у Српском народном листу (уредник Теодор Павловић) у преводу са оригинала на немачком језику. Кад Колар међу словенским језицима види четири главна (руски, илирски, пољски, чешки) око којих треба да се окупљају остали национални дијалекти, онда је јасно како је израз илирски са немачког на српски требало превести. Павловић је то коректно

учинио тако што је немачком изразу илирски нашао адекват у изразу српски, као што се и дотле чинило.

У преводу истог Коларевог текста који је објављен у Гајевој *Даници илирској* у лето 1836, формуација је нешто другачија. Израз илирски се не изједначава са изразом српски, већ се јавља као обухватно име за четири јужнословенска језика: за српски, хрватски, словеначки и бугарски дијалекат. Самим тиме израз илирски је променио значење. Тај израз више није друго име за српски језик, већ је српски језик постао један од дијалеката илирског језика. Ова језичка финеса показаће се као веома значајна. Та промена је неприметна, тако да је ни најзначајнији филолози онога времена, као што је, на пример, Шафарик нису до краја схватили. И Шафарик је прихватио израз илирски као ознаку за скуп јужнословенских језика. Али он је, баш као и Колар, српском језику давао најзначајније место међу овим језицима/дијалектима. Из Шафариковог текста *Илирски језик* (прештампан је у мојој хрестоматији *Срби и њихов језик* као и Коларов текст) јасно је да је Гај напустио свој хрватски језик и узео српски језик за књижевни језик Хрвата. Шафарик је према тог гесту имао позитиван и јасан однос. Гај је, по њему, писао на српском, и постао је српски писац.

Хрватски илирци се, међутим, нису тако односили према језику који је назван илирским. Они су се понашали као да илирски више није само српски, већ да је заједнички језик Срба и Хрвата. А да бих показао да та разлике постоји, цитираћу једну реченицу из мог коментара потеза Јана Колара у књизи *Срби и њихов језик* (1997:429):

(...) на основу идеје о илирском народу и илирском језику, коју је промовисао Колар, десило се тако да Хрват Гај није преузео језик Србина Карацића, већ је Илир Гај преузео језик Илира Вука, што практично значи да је само писао на свом језику.

Зато на Илирски покрет треба гледати као на политичку операцију која је обављена помоћу филологије. За разлику од политике Аустрије, која је тежила раздвајању и индивидуализацији Чеха и Словака, на простору где живе Јужни Словени вођена је друга политика; политика стварања привидног јединства Срба и

Хрвата. Бар накнадно можемо видети да је ова политика водила ка расколу, ка етноциду, односно ка геноциду.

Операцију стварања Илирског покрета Аустрија је обавила преко једног доброг менаџера, Људевита Гаја. Гајеву менаџерску вештину најбоље ћемо схватити на увиду у *Danicu ilirsku* коју је он уређивао, а која се на почетку свог излажења (1835) звала *Danicza Horvatska, Slavonzka y Dalmatinzka*. У прво време, готово сви текстови у њој били су писани кајкавски, другим речима на хрватском језику и правопису. На крају излажења *Данице илирске*, после седам година, готово сви текстови у њој били су писани на штокавском, дакле на српском језику. Такоређи неприметно променио се језик подлистка: уместо једног националног језика дошао је други национални језик. Али се овај језик у илирским гласилима није називао српски, већ се називао илирски. Ову промену су Гај и лирци образлагали жељом да се сједине са браћом Србима. Та реторика, упркос отпорима, била је делотворна. Куда је она водила видећемо по њеним резултатима: циљ операције стварно није био припајање једног народа другоме, већ нешто друго: нарушавање идентитета српског језика, подела титулара српског језика. То се могло чинити помоћу тумачења израза Илир и илирски.

А да је то био главни циљ види се по једном потезу Аустрије. Ова царевина је 1843. забранила помињање илирског имена а самим тиме и деловање Илирског покрета. Тај чин се у историографији југословенског периода обично тумачио као непријатељски чин велике царевине према политици приближавања и уједињавања Срба и Хрвата коју је водио Илирски покрет.

А куда је та операција стварно водила схватићемо по њеним последицама. Пошто су били забрањени изрази Илири и илирски, они су се почели замењивати изразима Хрвати и хрватски. Тако је испало да су српски језик равноправно стварила два народа, Срби и Хрвати. Ове промене могу се видети на примеру стварања десетак институција у словенском свету којима је име било *матица*. Прва од њих, Матица српска, основана је 1826. у Пешти. Затим су, у 19. веку, основане: Матица чешка (1831), Ма-

тица илирска (1842). Матица лужичкосрпска (1847), Матица моравска (1852), Матица далматинска (1862), Матица словачка (1863), Матица словеначка (1864), Матица пољска (1882).

Шафарик је 1842. поздравио оснивање Матице илирске, која је, по њему, окупљала популацију српског језика католичке вероисповести. Тридесет две година касније, 1874, ова институција је променила име; од тада она се зове Матица хрватска. То је био израз победе става да Срби и Хрвати имају исти језик, а да се деле по вери. На тој конструкцији дугорочно су грађени односи Хрвата и Срба. На тој основи су Матица српска и Матица хрватска у Титово време 1954. направиле Новосадски договор који се тичао заједничког књижевног језика два народа, Срба и Хрвата. И тиме је показано чему је дугорочно имао да послужи Илирски покрет, односно Хрватски препород: да се српски језик прогласи заједничким језиком два народа, Срба и Хрвата. А касније и да се српско име језика потисне са највећег дела подручја на којем се српски језик говори. А то је подручје данашње Хрватске, Босне и Херцеговине, дела Србије који се зове Рашка или Санџак

Илирска идеја успевала је зато што је нашла реторичку и метанаративну форму (и формулу) да буде прихватљива. Позитивно су се према њој односили у разним словенским срединама; позитивно је на њу гледала и већина слависта. Благоданом су се према њој испочетка односили и српски прваци. Па ипак је међу Србима нису прихватили они најзначајнији: Вук, Текелија, Сарајлија, Стерија. А нису је прихватили с разлогом. Схватили су да је у појави те идеје нешто нездраво; да иза ње стоји нека скривена рачуница. А да је нека рачуница постојала, то је открио један познати хрватски писац, Славко Жежић, аутор *Илирске антологије* (1934). Наводим део из те књиге према наведеном цитату у мојој књизи *Увод у србистику* (2003:232)

Име илирско није у први мах изгледало ни противницима хрватских народних идеала опасно, јер је имало иза себе дуготрајну и неопасну употребу, изгледало је неутрално, а осим тога је, барем пролазно, уклонило и хрватско име из јавног живота. Али илирско име је имало и једну неслућену предност: од 650.000 Хрвата под банском влашћу, а свега 1.300.000 житеља Хрватске

и Славоније, *постало је готово преко ноћи око дванаест милијуна Илира* што је био импозантан број према Маџарима, којих се број тада рачунао на три до три и по милијуна!

Та рачуница открива да је Аустријски двор имао разлога да подржи Илирски покрет а потом забрани илирско име. Својим деловањем он је ишао на штету два народа ове царевине који су могли да буду њени потенцијални противници: Мађара који су се стално позивали и на своје државно право али и на етничко начело, иза којег је стајала хунгарологија, али првенствено на штету Срба који у се позивали на своје етничко начело а нису се одрицали ни државног права.

Реакција са становишта јужнословенства

Да Србима права опасност прети баш од Илирског покрета, то су осетили српски политички и књижевни прваци. Најзравитије су такав став изнели двојица младих људи из врха Матице српске, Теодор Павловић и Јован Суботић. Они су заузели становиште супротно од идеја Илирског покрета да су четири балканска словенска народа: Бугари, Срби, Хрвати и Словенци један народ, који треба звати Илири и који говоре једним језиком, који треба звати илирски. Павловић и Суботић заступали су став да поменути народи нису никакви Илири, већ да су Југо-Славјани, и да говоре посебним, али блиским језицима, па да треба и да се развијају као посебни али блиски народи. О овом њиховом чину и концепцији писао сам у студији *Две идеје југословенства: српска и хрватска* (2001, прештампана у књизи *Идеје југословенства и српска мисао*, 2007) Тамо сам ову идеју идентификовао као српску. По мојим аргументима, ова српска идеја била је заснована на начелима славистике и европске филологије, па и у духу владајућих доктрина на простору будуће Немачке која је, као држава, тада постојала само потенцијално. Истовремено, ова идеја је била против гажења принципа етничких начела од стране империјалне политике. А била је и против једне идеје која је пројектовала нелегитимне аустријске државне и хрватске националне интересе, а

која ће се од средине 19. века појавити под именом идеје југословенства на чијој основи је и настала Југославија.

Пошто је пројекат Југославија, заснован на овим идејама, био и остварен и порушен, нужно је одговорити на питање: којој снази је таква творевина била потребна? И чему је она требало да послужи? Још конкретније: одговорити на питање: чији је Југославија била пројект: српски или хрватски? А то практично значи и одговорити и питање: да ли се може сматрати да је Први светски рат требало да се догоди да би настала Југославија?

Одговор на то питање је једноставан. Србима ни идеја илирства ни идеја југословенства нису биле потребне. Решење српског питања у оквиру некакве Југославије која се из идеје југословенства назирала није видео главни српски филолог, Караџић; а он од својих почетних начела никад није одступио. Главне српске националне институције, Матица српска (1826), Друштво српске словесности (1844), Српско учено друштво (1864), Српска краљевска академија (1886), Српска књижевна задруга (1892), Српски књижевни гласник (1901), Матица српска у Дубровнику (1909), које су настајале до Првог светског рата, темељиле су свој рад на основама етничког начела. То значи да никако језичко-етничко заједништво са Хрватима ове установе нису имале у виду. Супротно од тога, ове институције су и настајале ради утемељења и одбране српског идентитета. Приликом стварања и функционисања ових институција поштовани су и принципи и пракса других европских народа. Повремене изјаве о јединству са Хрватима ретко када су прелазиле границе декларативног.

А да се на српској страни однос према балканским словенским народима заснивао у духу српске идеје југословенства, то могу да потврде и две манифестације на самом почетку 20. века. Поводом прославе стоте годишњице Првог српског устанка у Београду је био организован Конгрес југословенских књижевника, а други конгрес истог имена одржан је у Софији 1905. године. На првом су били присутни представници књижевника сва четири југословенска (тј. јужнословенска) народа: Срба, Хрвата, Словенаца и Бугара, а на другом већ Хрвата није било. А није их било

зато што конгрес није био у складу са њиховом идејом југословенства. Другачије је било са изложбама југословенских ликовних уметника. Ове изложбе је почело да организује удружење ликовних уметника Лада. Прва изложба је била организована у Софији (1904), а остале је, све до 1912, организовала сликарка Надежда Петровић у Београду. Изложбе су биле одржаване у складу са српском идејом југословенства. То закључујемо по томе што су на њима, поред словеначких, хрватских и српских уметника, учествовали и бугарски ликови уметници. На овим изложбама је поштовано етничко начело. Изложбе су биле заједничке, али су заступљени уметници јужнословенских народа излагали у посебним салонима. Представљали су се, дакле, и заједно и посебно. То најбоље илуструје посета краља Петра Првог овој изложби 1912. године. Том приликом у сваком од четири салона интонирани су националне химне сваког од четири балканска словенска народа.

Оваква примена етничког принципа организовања није угрожавала ниједан јужнословенски нити европски народ; најмање је угрожавала немачки народ. Али је његова примена ипак претила опстанку мултиетничке Аустрије на чијем је челу вековима већ била немачка династија Хабсбурга. Ако Аустро-Угарској није сметала Србија као држава, сметао је принцип на којем је постојала и хтела да опстане.

Убацивање у игру југословенске идеје

Пошто се формула илирства показала плодном за Хрвате, снаге које су заговарале политичку опцију те идеје, прихватиле су да исту политику остваре на темељу исте формуле о етничком јединству посебних народа, али под новим именом и у нешто другачијем аранжману: под именом југословенства. То се десило око средине 19. века, али не више са Људевитом Гајем као менаџером, него са ђаковачким бискупом Јосипом Јурајем Шпросмајером. Тада је напуштено већ забрањено илирско име за популацију Јужних Словена, а прихваћено друго: оно по којој су словенски народи на Балкану Југо-Славјани, Југославени. Али је и овога пута

стратегија још нескривеније била подређена државним интересима Аустрије и националним интересима Хрвата. То се види по томе што су појмом Југославени обухваћена само три словенска народа на Балкану: Словенци, Хрвати и Срби, дакле народи који су у целини или делимично живели у оквиру Аустрије. Бугари, који су живели у Турској, изостављени су из тако схваћене заједнице.

Најстарији текст Јосипа Јураја Шпросмајера, у којем се идеја југословенства износи, а која је заступљен у књизи Виктора Новака *Антологије југословенске мисли и народног јединства*, потиче из 1848. године. Илирска идеја која се приписује Људевиту Гају, и Шпросмајерова идеја југословенства, у основи имају исту стратегију: да српски језик прогласе заједничким језиком Јужних Словена, или, прецизније, да га прогласе и српским и хрватским, а то значи да му промене идентитет. Да би тај циљ остварили, носиоци идеје југословенства служиле су се разрађеном реториком која је наглашавала језичко-етничку блискост два народа.

Ове две идеје имају и нешто битно заједничко, али и нешто различито. Заједничко им је што инсистирају на брисању језичко-етничких посебности између јужнословенских народа, односно што инсистирају на њиховом јединству, посебно средишњих народа, Хрвата и Срба. Илирски покрет остајао је углавном само у границама филологије, тј. у границама језичко-етничке пројекција сједињавања балканских словенских народа. Слично се чини и у процесу наметања идеје југословенства. У првом случају се инсистира на ставу да ови народи говоре језиком који се идентификује као илирски, а у другом као народи који говоре југословенски.

Идеја југословенства доноси и нешто ново: она у политичке пројекције уноси религијску компоненту. Али отвара и питање државности југословенске заједнице. Она се замишља као једна од федералних јединица реформисане Аустрије. Самим тиме се битно ремети принцип језичко-етничких интеграција.

Име Југославија се зато више не може односити на неку пројектовану заједницу која би обухватала све Југо-Славјане већ само на оне који живе у Аустрији. Смисао ове идеје се може ра-

зумети само ако се доведе у везу са будућом државом Југославијом. Ова држава ће у основи одговарати овим пројекцијама.

И инсистирање на религијским разликама биће окренуто будућности. Ове пројекције тичу се превасходно два народа: Срба и Хрвата. Оне треба да потврде да Срби и Хрвати имају, тобоже, исти језик, али се, ипак, као народи, по нечему морају разликовати. По овој пројекцији Срби се третирају као православци а Хрвати као католици.

Не треба превиђати да је у настајању и развоју ове идеје могла бити укључна и Аустрија. Јер је Шпросмајерова идеја била прилагођена њеним великодржавним интересима. Југославени (а то значи у Југославене преобработени Словенци, Хрвати и Срби) у Шпросмајеровим пројекцијама федерализоване Аустрије чинили би једну федералну јединицу, тј. Југославију, у којој би се говорио један језик југословенски, дакле опет српски језик, само другачије именован, можда баш онако како је називан у Југославенској академији знаности и умјетности: хрватски или српски. Кад буде направљена Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, која је 1929. преименована у Краљевина Југославија, званичан назив језика у њој гласиће српскохрваткословеначки.

Да се у Аустрији морало озбиљно размишљати о потреби да се два начела: империјално и етничко, на неки начин усагласе, показала је Аустријско-Мађарска нагодба 1867. На ту нагодбу се може гледати као на договор о суживоту (коезистенцији) империјалног и етничког начела. Зато је она могла да буде само привремено решење, јер је коначно одгађала. Па ипак је и оваква нагодба била израз стратешких промена: до тада *унитарна* држава, кроз ову нагодбу постала је *двојна* монархија. То је био процес који се могао ширити и даље, на словенске народе, али и на друге. Нема сумње да је Аустро-Угарска објективно била угрожена, угрожена од самих принципа на којима су се заснивале две суседне државе: Царевина Немачка и Краљевина Србија. Из прагматичних разлога лакше је било признати да је Аустро-Угарску угрожавало постојање државе малог суседа. Могуће неповољне процесе зато је требало предухитрити пре свега на плану теоријских решења.

Нужно је, ради разјашњења, имати у виду да је Шпросмајер своју богату каријеру почео као дворски каноник у Бечу. Нема знакова да је икад радио против Аустрије. Али има довољно аргумената да се трудио да изгледа као да ради за добро југо-славенских народа, па и Срба. Без таквог односа, његова идеја југословенства била би осуђена на неуспех.

Али баш ово укључивање Срба у овај пројект показује и како је ова идеја носила и скривене опасности. У темељно урађеној књизи Косте Милутиновића *Шпросмајер и југословенско питање* (1976) бискупово деловање је осветљено са више страна. У овој књизи постоји и поглавље које се зове *Два југословенска програма*. У њему се највише говори о једном скупу представника сва три југословенска народа у Љубљани 1. децембра 1870. којем Шпросмајер није присуствовао, али је његова идеја била присутна. Тада је била истакнута дилема како да се Југославија оствари: у оквиру Аустро-Угарске или као самостална држава. И у једном и у другом случају подразумевало се да ће Срби, односно Србија, бити део Југославије, пројектоване државноправне целине која би окупљала Србе, Хрвате и Словенце. Ова идеја искључивала је образовање Србије као државе српског народа у његовим језичко-етничким границама. Искључивала је, дакле, могућност постојања идеје некакве Природне Србије.

Убацивање у игру сербокroatистике

У време деловања Илирског покрета био је жив и у пуној снази Вук Караџић, а деловали су и слависти других народа. Иако њихово деловање, по правилу, није прелазило научне оквире, оно је, у крајњој линији, водило ка дезинтеграцији Аустрије. Аустријски државни кругови разумевали куда ти процеси воде. Зато су и настојали да их каналишу у жељеном правцу. Већ око половине 19. века Аустрија ће се потрудити да својим интересима подреди не само идеју југословенства већ и саму славистику. Да је дошло до промене политике према славистици најбоље ће се показати на примеру деловања Ватрослава Јагића. Овај филолог ће се показати и као способан политичар. Он ће стално наступати као

официјелни представник славистике, али ће, при томе, водити рачуна и о аустријским државним и хрватским националним интересима.

Јагић (1838-1922) појавио се у јавности 1864. године, оне године када је Вук умро. Он се, практично, до краја живота, представљао као настављач Вуковог дела, а Вуково име користио је да би потурио своје ставове: међу њима и став да је Вук радио на заједничком језику Срба и Хрвата. У таквој политичкој тактици био је достојан партнер Шпросмајеру. Шпросмајерову политику југословенства он је подржавао својим деловањем на филолошком плану. То је учинио већ у свом првом значајним тексту који је под именом *Југословени* објављен 1864. године у *Чешком словнику* (тј. у *Чешкој енциклопедији*). И он је, као и Шпросмајер, под именом Југословени подразумевао само она три балканска словенска народа: Словенце, Хрвате и Србе. Али је под Југословенима у ужем смислу подразумевао само два народа: Хрвате и Србе. За њих је смислио и посебан назив: Хрвато-Срби, а том конструкцијом је означавао један народ под два имена. Такав став му је био потребан да би пред европским филолозима оправдао тезу да су два народа створила исти језик, али под два национална имена: хрватски или српски, односно српскохрватски. А ради оправдавања ове тезе, Јагић је прокламовао постојање читаве једне филолошке дисциплине под именом сербокroatистика. Српском компонентом у називу ове дисциплине он је, практично, само маскирао тезе властите кроатистике по којој хрватски језик има три наречја: чакавско, кајкавско и штокавско, дакле, иста она наречја која, по дефиницији, има и језик који се означава именом српскохрватски. Српска компонента у овој синтагми била је потребна само да би се српски језик приказивао као заједнички књижевни језик два народа. А да је, на тој основи, изграђена сербокroatистика била само друго име за кроатистику, дисциплину која одговара хрватским националним интересима, то су показали србисти у Покрету за обнову србистике 90-тих година 20. века. А шта су стварно били циљеви сербокroatистике и идеје југословенства, то је постало посве видљиво приликом разбијања Југославије.

Наметање аустрохрватске идеје југословенства

Позиције Срба и Србије с једне стране, а Аустрије и Хрвата, с друге, најпотпуније се могу схватити у ширем контексту: у сукобу империјалног и језичко-етничког начела у европским државама. Али односи између ових двеју страна имају и неке специфичности. Они се посебно могу пратити кроз дуготрајно настојање аустро-хрватске стране да наметне своје схватање илирства, југословенства и сербокroatистике. Ради реализације својих циљева, ова страна се служила највише главним моћима реторике: да српску страну, наговори или убеди да прихвати њене идеје.

Овде ће бити укратко приказано неколико битних момената из процеса наметања ове идеје.

1. Идеје илирства почињу Србима да се намећу још у време Илирског покрета. Један од блиских сарадника Људевита Гаја, илирац Људевит Вукотиновић, нашао се још 1835. године као аустријски конзул у Београду. Успео је да за илирске идеје у Милошевој Србији придобије само Анку Обреновић (Илиркињу из Србије) коју је очарао. (То је, у својим истраживањима Илирског покрета, објављених у електронској форми на енглеском је-зику, показао српски историчар из Америке Иво Вукчевић (*Ivo Vukcević, Croatia 3, new language, new nationality, and new state*, Xlibris 2013). Али се успех илираца ту негде заустављао. Илирску идеју нису прихватили ни српски политички прваци онога доба, а после извесног колебања нису је прихватили ни прваци међу интелектуалним ствараоцима, који су живели већином у Аустрији.

2. Већи успех, и од Гаја и од Вукотиновића, имао Чех из Моравске, Фрања Зах, који се 40-тих и доселио у Београд и добио значајне политичке и војне функције. Иво Вукчевић, који се темељно бавио Илирским покретом, у поменутој књизи, наводи конкретне податке да је Зах сарађивао са илирцима, да се сретао са самим Гајем и то у Београду. Зах је историјски значајан по томе што је министру Илији Гарашанину 1844. донео неку врсту српског националног програма у духу југословенске идеје. Текст овог програма Гарашанин је само редиговао и ставио у фиоку; кад

у 20. веку буде објављен добиће име *Гарашаниново „Начертаније“*. Овај програм у званичној Србији није био прихваћен, а српској јавности није био познат током целог 19. века. Аустро-Угарска га је почела користити у кризи око анексије Босне и Херцеговине. У југословенском и постјугословенском периоду коришћен је и као доказ о постојању некаквог тајног српског националног програма са великосрпским карактеристикама.

3. Још већи успех, и то од пресудног значаја, постигнут у другој половини 19. века када је Штросмајер довео првог Вуковог следбеника Ђуру Даничића у Загреб, за тајника новосноване Југославенске академије знаности и умјетности (1867) и уредника новооснованог *Рјечника хрватскога или српскога језика* који је почео да излази 1882. године. На тај начин је један значајан лингвиста са српске стране, који је дотле заступао идеју да је српски језик штокавски, а хрватски чакавски, потврдио став сербокроатистике да Срби и Хрвати имају исти језик. Речник који је засновао Ђуро Даничић, све до после Другог светског рата, грађен је на лексичком материјалу из штокавског и чакавског наречја (а не и из кајкавског). У целом југословенском периоду на овај Даничићев гест гледало се, по правилу, позитивно, иако су неки његови савременици (нпр. Лаза Костић) одмах јавно указали на почињену грешку.

4. Највише успеха у ширењу идеје сербокроатистике и хрватске идеје југословенства имао је бечки професор Ватрослав Јагић као шеф Катедре за славистику и уредник часописа *Архив за словенску филологију*. По дужностима које је обављао није тешко схватити да је Аустро-Угарска преко њега држала под контролом славистику, научну дисциплину о Словенима. Јагић је око себе окупљао многе Словене и слависте, па и младе Србе. Забележено је да је своје место користио да би пласирао и идеје југословенства и сербокроатистике. Један од највећих Јагићевих успеха био је што је за своје идеје придобио Јована Цвијића, Вуковог земљака, Дробњака, и номиналног Вуковог следбеника, посебно у етнологији. Цвијић је, као лични пријатељ принчева Ђорђа и Алек-

сандра Карађорђевића, припремио терен да будући регент Александар са благонаклоношћу и разумевањем прими хрватску идеју југословенства.

5. Још већи је Јагићев успех што је Руска царска академија у Петрограду, на самом почетку 20- века, њему поверила израду великог међународног пројекта о славистици. Преко овог пројекта Јагић је још више пласирао и идеје сербокroatистике и идеје југословенства. Утицај Јагића на младог Цвијића може се констатовати у Цвијићевим чланцима још са краја 19. века. А највише се може констатовати у његовом главном делу, *Балканско полуострво* (1918). Јагићеву тезу да су Хрвати и Срби један народ, Хрвато-Срби, и да говоре једним језиком, хрватским ии српским, Цвијић је прихватио у небитно измењеном облику и то у низу чланака, па и у *Балканском полуострву*. И по Цвијићу су Србо-Хрвати један народ који говори једним језиком, српскохрватским.

6. Исте идеје у основи прихватиће у другој деценији 20. века водећи српски књижевни критичар и историчар књижевности Јован Скерлић. Полазећи од става да Срби и Хрвати имају заједнички језик, сматрао је да у приближавању треба да оду корак даље па да Хрвати прихвате еквицу а Срби латиницу. О тој идеји Скерлић је правио и анкету међу српским и хрватским писцима у Српском књижевном гласнику чији је био уредник. О атмосфери која је владала у Србији и међу Србима тога доба сведочи и један кратак одељак из његове *Историје српске књижевности* (1914) из којег овде доносим само прву и последњу реченицу:

СРПСКО-ХРВАТСКО КЊИЖЕВНО СЈЕДИЊАВАЊЕ. –

Једна од најважнијих појава нове српске књижевности јесте што поступно падају старе преграде између српске и хрватске књижевности и што се обе књижевности истога народа и истога језика приближавају једна другој, прожимају једна другом, тежећи стварању једне српскохрватске књижевности. (...) Међу млађим писцима, с обе стране, јављају се и такви који нису ни Срби ни Хрвати, но Србо-Хрвати, припадају колико хрватској толико српској књижевности, тежећи не само приближавању но и стапању, идеалу који су имали најјачи умови и најбољи људи у оба дела народа: стварању једне српскохрватске књижевности. (1964:438)

7. Значајна је, такође и чињеница да је идеје сербокroatистике прихватио и млади лингвиста Акалександар Белић. Он је то учинио тек током Првог светскога рата, око 1916. године. Овај лингвиста, који је обично увек наступао као Вуков следбеник, у годинама рата променио је и назив српског језика, прихвативши за њега назив српскохрватски, дакле концепцију Ватрослава Јагића. Касније је, током читавог југословенског периода, и као председник Српске краљевске академије, а потом и Српске академије наука, стајао на позицијама сербокroatистике. Белић је био и најзначајнији потписник Новосадског договора, којим је озваничена промена имена српском језику.

8. Поништавање српског националног програма хрватским, под именом југословенства и сербокroatистике, не би могла да буде успешно да није обављена и у политичкој сфери. Све јасније се показује да се ова промена постала и практично могућа кад је мајским превратом 1903. са власти је скинута династија Обреновића, а дошла друга династија: Карађорђевићи. Тек кад овај догађај ставимо у контекст промена националних програма, схватићемо колико је ова смена имала далекосежни значај.

Наведене чињенице сведоче да је србијанско друштво у годинама пред Први светски рат било инфицирано штросмајеровско-јагићевским идејама југословенства, преко најзначајнијих српских интелектуалаца, као што су били Јован Скерлић и Јован Цвијић. Па ипак се никако не би могао прихватити став да је идеја југословенства била некакав „српски пројект“. Под идејом југословенства, одегованом у Србији, и међу Србима, поготово у годинама пред Први светски рат, мислило се се на нешто друго него на оно што је нудила аустријско-хрватска идеја југословенства. О томе сведочи и један текст Љубомира Стојановића о „четворној коалицији“ из 1909. године. И у том тексту мисли се на четири словенска народа на Балкану. Накнадно можемо да кажемо да ни они младићи, који су учествовали у припреми атантата у Сарајеву, нису били свесни разлика између двеју идеја југословенства, српске и хрватске. Не може да се каже да су они из Стојановићеве „коалиције“ изостављали четврти словенски народ на Балкану, Бугаре. А то је важно да се има на уму, јер су Бугари тек после

Другог балканског рата важили као српски стратешки непријатељи. А били су Србима први суседи, многим историјским везама са њима повезани.

Идеја југословенства и светска катастрофа

Пуна је истина да је Први светски рат почео да би се Србија силом прикључила Аустро-Угарској, чиме би се створила Југославија као једна јединица унутар ове Царевине. Аустро-Угарској је мања опасност претила од могућности да постане тројна монархија, него да се оствари идеја о уједињавању југо-словенских (јужнословенских) народа мимо ове државе. То се могло постићи на контролисан начин ако и Србија и Срби престану да постоје као субјективитет. Та промена је била толико дубока да се не би могла остварити мирним путем.

У ратним околностима реализација ове идеје показала се у свој суровости. После продора Аустро-Угарске војске на територију Србије била су уништавана читава села, целе породице и тек рођене бебе. На више места у Аустро-Угарској били су направљени логори за Србе. Ови логори су били прављени више од деценије раније од оних логора који ће између два светска рата, и током Другог светског рата, прављени за Јевреје. Срби су, дакле, и пре Јевреја били третирано као народ који треба уништити. То је и био циљ аустро-угарског војсковође Оскара Поћорека, команданта казнене експедиције против Србије. Аустријски извори наводе да је он, на дан почетка ратне операције против Србије, у свом дневнику записао: „Мој рат је почео“. А већ на самом почетку овог рата и у Аустрији и у Немачкој исписивани су графити: *Serbien muss sterben*. Србија мора умрети. Али и парола: *Serben müssen sterben!* Срби морају умрети! То је био и програм Аустро-Угарске царевине, а том програму се прикључивала и Немачка царевина.

А да је овај рат имао облике злочина какви ће се тек касније идентификовати као геноцидни посведочио је један чувени научник, криминолог и форензичар Родолф Арчибалд Рајс (1875-1929). Рајс је из једне неутралне земље, Швајцарске, дошао на

ратно подручје, на позив Владе Србије, да светску јавност упозна о ономе што је видео да се тамо догађа. И о томе је обавестио у низу чланака. Пред крај живота, 1928. године, у Београду је у преводу са француског објављена његова књига *Шта сам видео и проживео у великим данима* (прештампана је 2014). Рајс се није зауставио само на сведочењима; придружио се унесрећеном народу и цео живот провео међу Србима. Никако не треба заборавити да је овај изузетан човек, који је запамћен као швајцарски лекар и професор, по националности био Немац, рођен у околини Шварцвалда. Оставио је за собом и књигу пријатељских упозорења под насловом *Чујте Срби!* Пријатељ Срба имао је за њих и горка упозорења.

Пошто се рат није одвио онако како га је замислио Поћорек, а то значи и политички врх Аустро-Угарске, настао је Велики рат у који су се укључиле многе земље и народи. Немачки цар је био принуђен да на Србију пошаље маршала Макензена, свог најбољег војсковођу. Макензен је на Авали, после своје победе, подигао два споменика: један погинулим немачким војницима, а један „српским херојима“. Иза Поћорек стajала је намера *затрти семе*, а иза Макензена *војнички поразити*. Та два циља нису исто. Један је водио ка злочину геноцида а други је тежио ратној победи. Рат је на самом почетку имао некаквог смисла, и за Аустро-Угарску која га је почела а могла избећи, и за Србију која га није могла избећи. Али што је више одмицао, главни циљ рата постао је војнички поразити противника. То није био само Макензенов циљ. Био је и циљ других команданата у овој великој четворогодишњој ратној клиници. Са становишта обичног човека, овај рат није имао смисла. О таквом осећању има много сведочења у области уметности.

Свет после овог четворогодишњег рата није био исти као и пре његовог почетка. То се најбоље може видети по његовим последицама.

На крају Великог рата десило се управо оно што је Аустрија хтела да спречи: Царевина Аустро-Угарска била је разбијена на неколико мањих држава: на Аустрију, Мађарску, Чехословачку. Један њен део заузела је Пољска, један Румунија; један њен део

ушао је у састав новоформиране Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Била је то победа етничког начела над империјалним начелом.

Француска, Немачка, и неколико мањих европских држава сачувале су своје границе и свој идентитет. Америка, која је ушла у сукобе при крају рата, од локалне, постала је светска велесила.

Велика Британија, чија се империја простирала на више континената, практично је сведена на европско острво на којем и сада постоји.

Дубоку трансформацију доживеле су и две моћне империје које су остале у истим границама: Русија и Немачка. У Русији је победио комунизам, у Немачкој ће у послератним годинама доћи до победе фашизма. Обе државе ће постати још моћније империје изразито идеолошки обојене. Њима ће историја наменити главне улоге у Другом светском рату.

Српска Пирова победа

Док је Југославија постојала, међу Србима негован је став да је за њих Први светски рат имао смисла. Србима су ратна страдања оправдана чињеницом да су се победили непријатеље, да су одбранили отаџбину и да су се, готово сви, нашли у истој држави. Стварни и потенцијални непријатељи Срба, према стварању Југославије, односили су се као према стварању Велике Србије.

И један од најчувенијих српских историчара, Милорад Екмечић, у двотомној књизи *Стварање Југославије* (1989) позитивно је гледао на овај чин, у духу идеологије југословенства. Па ипак, треба обратити пажњу на једну реченицу на претпоследњој страници њеног другог тома: „Уједињење 1918. била је Пирова победа српског народа“ (838). Сада, пошто је и друга Југославија престала да постоји, ова оцена се показује још оправданијом него у време кад је била изречена. Јер се сада још јасније може видети и зашто су Срби стварањем Југославије били, у ствари, поражени.

Одговор на питање зашто је то била Пирова победа, постаће сасвим јасан ако се самом овом чину приђе са нове тачке гледишта, каква се мора имати после другог разбијања ове државе почетком 90-тих. Новостворена држава, проистекла на српским војничким победама, створена је по моделу хрватске идеје југословенства, а не по моделу српске идеје. А да би се схватила оправданост таквог гледања, треба обратити пажњу на идеје које су у време стварања прве Југославије биле актуелне. Разлике између два идејна система лакше ћемо схватити ако их представимо у два колонама:

аустројско-хрватска идеја илирства	српска идеја о Југо-Славјанима
југославистика (у књижевности)	србистика
сербокroatистика (у лингвистици)	србистика
Гај, Штросмајер, Јагић	Вук, Стојан Новаковић, Љубомир Стојановић

Победили су ставови означени на левој страни овог таблоа. Једном речи, победила је аустројско-хрватска идеја југословенства. А то значи она идеја која није имала упориште ни у европској филологији а славистици је наметнута. На жалост, на тој идеји и Тито је обновио другу Југославију.

Идеје илирства и југословенства су током југословенског периода, дакле и у првој и у другој Југославији, високо уздизане и слављене. Институционализоване су као стуб о којем је висила и судбина државе и укупне популације коју је Југославија окупљала. У том периоду српска идеја југословенства (јужнословенства) Теодора Павловића, Јована Суботића и Надежде Петровић потпуно је одстрањена из свести, из образовног система, па и из медија. Такво стање се одржава и данас. Док се радило на стварању заједничке српскохрватске књижевности, интересовања за бугарску књижевност није неговано.

И у првој и у другој Југославији на делу је била сербокroatистика. Она је временом била уграђена у програме српских националних институција и у образовни систем. А то значи да је

уграђена и у програм и Матице српске и Српске академије наука, дакле у институције које су биле обавезне да негују властиту филолошку традицију. А кад се тако нешто догоди, то значи да је српска филолошка традиција у овом периоду била напуштена. То је највећи српски пораз. Српске националне институције, и најважнија од њих – држава Србија – ни после две и по деценије после растурања Југославије, нису обновили научну дисциплину о Србима, какву су неговале у предјугословенском периоду. А идеје носилаца српске филолошке традиције: пре свега Вука, Новаковића, Стојановића или се игноришу или извитоперавају. У таквој ситуацији било је лако пласирати метанарацију да Срби никад нису ни имали свој национални програм. И да треба да га тек стварају.

На жалост, међу Србима још увек превладава наметнуто уверење да је Југославија била „српски пројект“, који се ето неславно завршио. Стереотипи однеговани у југословенском периоду су учинили да се за српски национални програм или не зна, или да се његово постојање свесно прикрива. Такав став негује и српска историографија. Тако чини по традицији каква је изграђена током југословенског периода. Та традиција се разликује од аутентичне српске традиције, јер је изграђена на темељима хрватске идеје југословенства.

Идеје и догађања

Прави проблем за српске историчаре зато је коректан одговор на питање како је, током Великог рата, дошло до тога да Срби у рат уђу са српским националним програмом, а да из рата изађу као присталице хрватске идеје југословенства, тј. као слобеници туђег националног програма. Одговором на то питање бавићу се у следећем поглављу. Судбоносна промена биће приказана кратким регистровањем политичких потеза који су се одвили током самог рата. То су: 1. Почетак рата, 2. Нишка декларација, 3. Лондонски пакт. 4. Формирање Југословенског одбора 5. Крфска декларација, 6. Одлуке покрајинских скупштина о прикључењу Србији и 7. Стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Иза свих ових потеза стајале су идеје. А оне су биле некад из репертоара српског националног програма, некад из хрватског. Борба између та два програма одвијала се и током ратних година.

1. На почетку збирке докумената *Југославија 1918-1984* коју су приредили Бранко Петрановић и Момчило Зечевић (1985) уз *Манифест Владе Краљевине Србије* од 25. јула 1914, постоји фуснота која почиње овако: „Овај манифест означава почетак војног, политичког и дипломатског остваривања југословенске идеје...“ На жалост, оваква констатација приређивача није тачна. Овај манифест био је одговор Владе Србије на неприхватљиве захтеве ултиматума Аустро-Угарске. У том акту нема трагова југословенске идеје. Ове идеје нема ни у манифесту регента Александра и српске Владе од 29. јула исте године када је Аустро-Угарска објавила рат Србији. Александров Манифест завршава се позивом: *Срби браните свом снагом своје огњиште и српско племе! У сличном духу завршава се и Прокламација црногорског краља Николе: Живјели моји мили Црногорци! Живјело наше мило Српство! Живјеле наше заштитнице Русија и њени савезници!* Срби су, сасвим јасно, објаву рата доживели као напад на српску државу и на српски народ уопште и том приликом испољили жељу за уједињењем српског народа. Овај одбрамбени програм створен је у духу српске идеје југословенства, а не хрватске идеје. Показаће се да је од капиталне важности разлика између те две идеје. На жалост, српски историчари тих разлика нису довољно свесни.

2. Нишку декларацију представља *Изјава Владе Краљевине Србије* од 7. децембра 1914. године. Ова изјава дошла је тек пошто је овај рат променио карактер, пошто су у рат ушле Немачка и Бугарска. Ево најзначајнијег дела изјаве:

Уверена у решеност целог српског народа да истраје у светој борби за одбрану свога огњишта и своје слободе, Влада Краљевине сматра као свој најглавнији и у овим судбоносним тренуцима једини задатак да обезбеди успешан свршетак овог великог војевања које је, у тренутку кад је започето, постало уједно борбом за ослобођење и уједињење све наше неослобођене браће Срба, Хрвата и Словенаца. Сјајни успех који има да крунише ово

војевање искупиће обилато крваве жртве, које данашњи српски нараштај подноси. (1985:22)

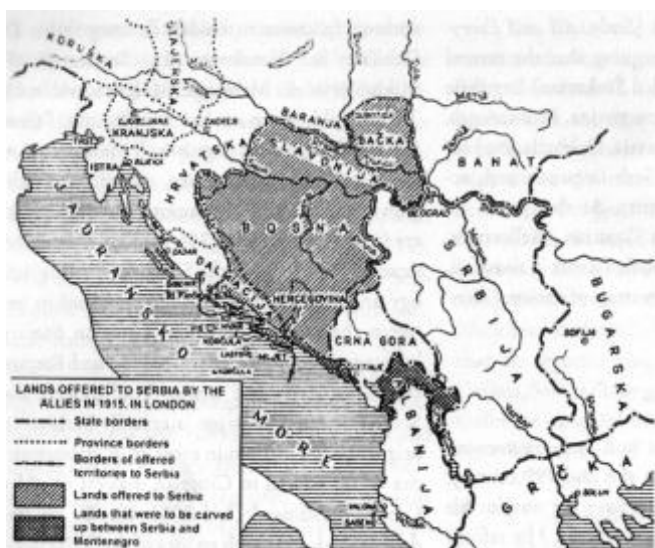
Ово је први документ који показује да је Србија као свој ратни програм прихватила југословенску идеју о заједништву три словнска народа на Балкану.

3. Лондонски пакт су сачиниле 26. априла 1915. Србији савезничке силе (Француска, Велика Британија и Русија) са још неопредељеном Италијом, али иза леђа Србије и Југословенског одбора, а са циљем да за своју страну придобију Италију. Лондонски пакт (уговор) био је у несагласности са идејом југословенства, прихваћеном у Нишкој декларацији. За текст овога уговора се, међутим, не може рећи да је био против српских интереса или против српске идеје о националном уједињењу, каква је била на делу пре Нишке декларације. Карту овог Уговора објавио је недавно београдски професор Првослав Радић у бањалучком часопису *Филолог* (6/2015) под насловом *The language reform of Vuk Stefanović Karadžić and the national question among the Serbs*. Налаз професора Радића јесте да се ова карта у основи поклапа са Вуковим схватањем етничког простирања српског народа. На приложеној карти се види да би Србији и Црној Гори требало припојити Босну и Херцеговину, Приморје јужно од реке Цетине, северне крајеве Албаније, затим Славонију, Срем и Бачку, али не и Банат и Барању.

Лондонски пакт, иако никад није био примењен, сведочи о томе да је бар међу савезницима Србије постојала идеја о решењу српског питања уједињењем Срба на етничкој основи.

4. Југословенски одбор настајао је у дугом процесу остваривања југословенске идеје. У збирци докумената Петрановића и Зечевића дато је пуно података који говоре о процесу формирања овог Одбора. Неки подаци сведоче и о томе да је овај Одбор створен још у новембру 1914. у Фиренци, а формално се конституисао 1. маја 1915. у Паризу. Његово понашање и делатност зависили су од промена стања на ратном попришту. Најопширнији и најсадржајнији документ у Петрановићевој и Зечевићевој књизи, који се тиче Југословенског одбора, јесте *Мемоар Југословенског одбора*

владама Француске, Русије и В. Британије од 6. маја 1915. у Паризу. Текст чини мала студија о овом великом проблему. Настао је, очигледно, као реакција на Лондонски пакт. Потписао га је др Анте Трумбић, бивши градоначелник Сплита. Није тешко схватити зашто је и Трумбићу било изразито стало до остваривања идеје југословенства. Идеја коју је он заступао у овом *Мемоару* већ више није била аустро-хрватска, већ само хрватска. Она је јасно предочавала стварање Југославије мимо Аустро-Угарске.

5. Крфску декларацију донеле су на Крфу 20. јула 1917. Влада Краљевине Србије и Југословенски одбор, а потписали су је Никола Пашић и Анте Трумбић. Она је настала као израз хрватске идеје југословенства и империјалних тежњи српске династије. Карактер овог документа најпотпуније одређују начелни ставови и прве две тачке Декларације које наводим.

Начелни део:

Пре свега, представници Срба, Хрвата и Словенаца поново и најодсудније наглашавају, да је овај наш троимени народ један исти по крви, по језику говорном и писаном, по осећајима свога јединства, по континуитету и целини територије, на којој неодвојено живи, и по заједничким животним интересима свога националног опстанка и свесног развитка свога моралног и материјалног живота. (1985:51)

Прве две тачке *Декларације*:

1. Држава Срба, Хрвата и Словенаца, познатих и под именом Јужних Словена или Југословена, бит ће слободна, независна Краљевина с јединственом територијом и јединственим држављанством. Она ће бити уставна, демократска и парламентарна монархија на челу са династијом Карађорђевића, која је дала доказ, да се са идејама и осећањима не двоји од народа и да ставља народну слободу и вољу врх свега.

2. Држава ова зват ће се Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, а владалац: Краљ Срба, Хрвата и Словенаца. (1985:52)

Крфска декларација је, види се, прављена у духу хрватске идеје југословенства о Србима, Хрватима и Словенцима као једном народу, а не у духу традиционалног српског виђења Јужних Словена као посебним а блиским народима. Декларација је очигледно пуну предност давала империјалној идеји, а ону језичко-етничку је замутила и потрла.

6. Судбину Првог светског рата одлучио је војнички подвиг српске војске у пробоју Солунског фронта у септембру 1918. године. Тај чин се пореди са успесима Церске и Колубарске битке, које су вођене у првој години рата, пре Нишке декларације. Значај пробја Солунског фронта који српски западни савезници у први мах нису схватили, одмах је схватио немачки цар и јавно констатовоа судбоносни учинак шездесетак хиљада српских војника. У сваком случају, да тога одлучног пробоја није било, рат би сигурно још потрајао. Српска војска, затим је невиђеном брзином, испред савезничких трупа, ослобађала део по део своје отаџбине, које су биле заузеле аустро-угарске, немачке и бугарске снаге: а то значи: Македонију (у ондашњој терминологији Јужну

Србију), Косово и Метохију (Стару Србију) и предку-мановску Србију. Затим је српска војска ослобађала и делове српског народа који су дотле били под Аустро-Угарском. То знају и констатују све познате историје Срба.

Па ипак, метанаративни прикази стварања Југославије, по правилу су маргинализовали значај политичких одлука низа покрајинских скупштина које су одржане једна за другом у неколико кључних дана крајем новембра 1918. Ево шта кажу чињенице. Око 700 посланика на скупштини у Руми 24. новембра 1918. године проглашава прикључење Срема Краљевини Србији. Већ следећег дана, на Великој народној скупштини у Новом Саду (25. новембра) представници Баната, Бачке и Барање доносе такође одлуку о прикључењу Србији. Следећег дана, 26. новембра сличну одлуку доноси и Велика народна скупштина српског народа у Црној Гори. Опет следећег дана, 27. новембра, сличну одлуку посебно доносе још две скупштине: Босне и Херцеговине, а посебно Боке Которске. Све те одлуке сведоче о етничком и државном окупљању у оквиру државе Србије. Ако се обрати пажња на области којих се ове одлуке тичу, добија се оваква слика: Србији (која већ у свом саставу има Косово и Метохију и Македонију) прикључују се три области које чине данашњу Војводину (Срем, Банат и Бачка) плус Барања, затим Црна Гора и Бока, најзад Босна и Херцеговина. Ово окупљање око Србије одвија се у складу са српским националним програмом; оно не излази из етничких граница српског народа. Ове чињенице сведоче да је прикључивањем покрајина са српским живљем у кратко време настала једна велика територија која је у ствари била проширена Србија. Али то још није била у потпуности Природна Србија, ако под тим подразумевамо простор у којем су Срби били у етничкој већини. У том тренутку Србији се још нису били прикључили српски крајеви под Аустро-Угарском који су се налазили на територији данашње Хрватске: Далмација, Кордун, Лика, Банија и Славонија. Само се Срем већ био отргао из тог оквира.

Да би се схватило оно што се на тим скупштинама стварно десило, треба се сналазити у појмовима, пре свега у разликовању појмова Природна Србија и Велика Србија. Природна Србија није

исто што и Велика Србија, тј. Србија која се простире и изван етничких граница српског народа. Природна Србија је категорија коју треба разликовати и од Републике Србије и од Велике Србије. О значењу тога појма посебно сам се бавио у тексту *Природна Србија и Природна Албанија* (објављен је у књизи *Историја и филологија* 2014)). Природна Србија, укратко, постојала је и у време Вука Караџића када је српска популација била издељена границама Турске, Аустрије, Млетачке. Природна Србија потенцијално је постојала и у време постојања слободних и међународно признатих држава Србије и Црне Горе; постојала је и у првој и у другој Југославији; постоји и у постјугословенском периоду. Српски народ има легитимно право да тежи ка Природној Србији, баш као што и сви други народи имају право да теже својим природним интеграцијама. Јер Природна Србија није државна, већ етничка категорија. Она није усмерена против легитимних интереса било ког народа. Оптужбе за великосрпске тежње (прецизније речено: за тежње ка стварању Велике Србије) могле су се јавити тек када је дошло до поремећаја у идентитетима Срба и Хрвата. А овај поремећај је био делотворан кад је почео да се намеће, али и остварује, став да Срби и Хрвати имају исти језик. Уз уважавање таквог става више се није говорило о Природној Србији (као ни о Природној Хрватској). Могло се стално натезати око појмова Велика Србија и Велика Хрватска. Овај проблем ће се решити тек кад се из начина размишљања о овим питањима осветли стварна природа хрватске идеје југословенства. Односно кад се и односи Срба и Хрвата поставе на основе какви се налазе у темељима идентификовања/разграничавања других европских народа. А то је проблем који се може решити пре свега у језичко-етничкој сфери.

7. Подсећање на ставове Лондонског уговора, односно на одлуке неколико покрајинских скупштина о прикључивању Србији, омогућују нам да схватимо природу чина уједињења од 1. децембра 1918. Све до тог тренутка постојале су две алтернативне могућности пред победничким снагама на крају Великог рата. Једна од тих могућности је остварење Природне Србије; друга је могућност остварење Југославије. То су ипак биле две идеје. Прва

од њих је била језичко-етничка а друга империјална. Обе ове могућности су током целог Великог рата биле отворене. Од тих двају могућности регент Александар је имао да одабере једну. Зна се и коју је могућност изабрао. Изабрао је Југославију а не Природну Србију; определио се за примену империјалног а не етничког принципа. Да преломи за опцију југословенства, односно за стварање Југославије, одлучујућу и пресудну улогу одиграо је један политички чинилац. Тај чинилац је био је Српско-хрватска коалиција. Ову коалицију је основао 1905. Богдан Медаковић на основама аустро-хрватске идеје југословенства. Медаковић је био председник Хрватског сабора, а приман и на Бечком двору. У време Првог светског рата, међутим, главну улогу у овој организацији је имао Светозар Прибићевић. Његов став је био „да се Срби и Хрвати не могу дефинисати као два различита народа, већ се морају узети као једна народна индивидуалност“, односно „делови једног народа“. То су Прибићевићеве речи које наводим према једном тексту Софије Божић у хрестоматији Богдана Златара *Казивање од Србима кроз векове* (2015: 334). У данима када је регент Александар морао да одлучује о судбини популације коју је његова војска ослободила или освојила од побеђене Аустро-Угарске, нашао му се при руци Прибићевић да донесе коначну одлуку. Софија Божић подсећа да су Прибићевића, због улоге коју је имао, његови савременици често називали и „творцем Југославије“.

Завршни чин одиграо се тако што је из Загреба у Београд допутовала једна делегација Државе Словенаца, Хрвата и Срба, *ad hoc* творевине која је проглашена 29. октобра 1918. у Загребу уочи распада Аустро-Угарске. Александар је прихватио *Адресу* делегације ове међународно непризнате Државе Словенаца, Хрвата и Срба. Тако је, на основу ове *Адресе* и воље суверена, проглашена Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца 1. децембра 1918. године. Империјални принцип, примењен у акту њеног стварања, могао је годити Александру, јер је тако постао краљ велике државе. Све што се убудуће са овом државом буде десило, последица је тога избора. Подсећање на тада учињени избор има функцију да тачно означи где је, када, и како, почињена грешка.

(Када је у априлу 2016. умро Александар Карађорђевић, син кнеза Павла, објављен је податак да се он први из ове династије извинио српском народу због стварања Југославије).

А да је грешка почињена постаје видљиво чим се предочи да је у том историјском тренутку ипак постојала могућност и за алтернативно решење.

Несрећно устројена држава Југославија

После проглашења уједињења, али пре конституисања државе која се управо стварала, регент Александар послао је свог најспособнијег војсковођу, војводу Живојина Мишића, да обиђе западне крајеве будуће државе. Из белешке војводиног секретара Милорада Павловића видимо и да су војводици утисци били различити. Наводим само два места из ове белешке:

Из свега што сам чуо и видео ја сам дубоко зажалио што смо се ми на силу Бога обмањивали некаквом идејом братства и заједнице.

Границе ће бити тамо где их ми повучемо, а ми ћемо их повући не онде где наше амбиције избијају на површину, него онде где историја и етнографија кажу; где каже језик и обичаји, традиција и најзад где се сам народ по слободној вољи определи, па ће бити и право и Богу драго.

(Из књиге Данила Јокановића *Најлепше беседе српског ајзика*, Београд 2005:113-114)

Мишић се очигледно у кључном моменту залагао за примену етничког принципа, другим речима за поштовање српског националног програма, оног који је био општеприхваћен у предјугословенском периоду. Регент Александар се, и после тог упозорења, очигледно определио за остварење хрватске идеје југословенства. Остао је доследан у поштовању тој идеји и када је, десетак година касније, своју државу преименовао у Краљевина Југославија, а српски народ, заједно са другим словенским народима своје Краљевине, преименовао у Југословене. Приписују му

се и последње речи на самртничком одру: „Чувајте ми Југославију“. Ако такве речи можда и није изговорио, могао их је изговорити.

Историја не прашта погрешне стратешке потезе. Срби су пре Великог рата били народ, па су, у новоформираној Краљевини Срва Хрвата и Словенаца, сведени на племе „једног троименог и троплеменог народа“; имали су властиту Краљевину Србију, па су је утопили у државу нерешеног статуса популације коју је окупљала; имали су јасно дефинисан српски језик па су га утопили у нешто лингвистички потпуно неодређено и нејасно као што је српскохрватскословеначки језик. И то све због магловитих идеја иза којих је стајала само снажна реторика хрватских идеолога и амбиција младог регента да попут великих императора направи што већу империју. За субјекте који су учествовали у стварању овакве државе не може се казати да су баш били свесни далекосежне штетности својих потеза. А то ће се релативно брзо показати.

Само седам година после смрти краља Александра (1934), дошло је до априлског рата 1941. године. После пораза југословенске војске и формирања Независне Државе Хрватске, на територији предкумановске Србије окупатор је формирао Владу на чијем се челу нашао генерал Милан Недић. Недић ће се ове дужности прихватити невољно, тек кад је био умољен од делегације угледних Београђана на чијем је челу био Александар Белић, председник Српске краљевске академије. Недићева влада прозвала се, затим, Владом народног спаса. Логика деловања ове Владе је била: Југославија је мртва, треба спасавати српски народ. Упркос потчињености окупатору, никако не треба умањивати и позитивне стране њеног деловања. Подаци говоре да је ова влада народног спаса пружила уточиште стотинама хиљада Срба и Словенаца из окупираних подручја.

Југославију не треба обнављати. То су биле и речи Јована Дучића, чувеног песника и пријатеља краља Александра, који је краљево преименовање државе 1929. пропратио познатим текстом *Реч Југославија* интонираним у славу владајуће идеје југословенства. До става да Југославију не треба обнављати Дучић је

дошао на основу информација о геноциду над српским народом у његовој родној Херцеговини и другим крајевима.

Стварни циљ обнављања Југославије

Југославија је одмах по окупацији била распарчана. Али је већ почетком рата дошло до борбе да се она обнови. У тој борби издвојила су се два покрета: четнички и партизански. Југославија је обновљена на програму победничког парти-занског покрета. Овај покрет је деловао под вођством Комунистичке партије Југославије на челу са Јосипом Брозом Титом.

Постоји и јасан одговор на питање зашто је до обнове Југославије стварно дошло. Овај одговор је дао Фрањо Туђман, творац савремене Републике Хрватске. Главни део тог одговора преносим из листа Нова искра од 25. марта 2015. године:

Одлука хрватске **председнице Колинде Грабар Китаревић** да се из председничких двора уклони биста **Јосипа Броза Тита** изазвала је велику пажњу медија.

У ауторском тексту за загребачки недељник Глобус под насловом „Да није било Тита, не би било Хрватске“, Велимир Висковић, књижевни критичар и уредник Енциклопедије Крлежијане, први пут је изнео сећања на разговоре са **Фрањом Туђманом** осамдесетих година.

Ево како Висковић описује шта му је Туђман рекао о Титу:
„Немојте подцјењивати Тита, он је стари Коминтернин ученик, а Коминтерна никад није прихваћала версајску, унитарну Југоославију. Осим тога, он је увијек био брана према великосрпским утјецајима. Није никад допустио да те силнице у социјалистичкој Југославији превладају. Он је заустављао и тенденције минимизирања хрватског доприноса НОБ-у, што је био јасан великосрпски концепт како би се Хрвате оптужило за гријех усташтва. Био је и против напухивања бројки о јасеновачким жртвама, јер је то био начин како да се Хрвате присили на признање кривице и испаштање у заједничкој држави. Да није било његове антифашистичке борбе, **Југославија би била обновљена као монархија с јаким прочетничким елементима**, јер би четници и избјегличка влада били прихваћени као дио савезничке коали-

ције, а Хрвати би били потчињени као нацистички колаборационисти! Осим тога, Тито је припојио Ријеку и Истру Хрватској. Оду пријевши се Стаљину, Тито је израстао у државника којег је прихватио цијели свијет, чије се мишљење свуда уважавало. Уза све, мислим да Тито, иако је био на челу Југославије, никад није заборавио да је Хрват подријетлом“.

Текст у Глобусу илустрован је интервјуом за ХТВ“ 1999. године, у коме је хрватски председник, између осталог, рекао:

„Да није било антифашистичког покрета и Тита, који је познат и цијењен у несврстаном свијету, не бисмо имали Хрватске“.

Из тога одговора компетентног сведока јасно се види шта је био стварни циљ партизанске борбе: био је да се створи Хрватска. Тај циљ је имплицитно и или експлицитно постојао у схватањима низа хрватских идеолога још од 19. века. А постојао је и у пројекцијама Коминтерне, и у самим Титовим потезима које је чинио откако је заузео челно место у Комунистичкој партији Југославије. У мојој књизи *Титаник* постоји поглавље под насловом *Тито као реализатор хрватског филолошког програма*. Туђманов став и моја истраживања дају исте одговоре о Титовој стварној улози током борбе која је називана народно-ослободилачка. Туђман недвосмислено открива да је стратешки циљ ове борбе отпочетка било стварање Хрватске.

Постоји један тренутак из Титове политичке биографије и на који се обично не обраћа пажња. То је његов први јавни говор у Загребу, после слома Независне Државе Хрватске, 21. маја 1945. На бини иза Тита били су и Бакарић и Степинац, али и Ранковић и партизански генерали. Тито у говору јасно истиче да је његова партизанска војска победила усташку државу, али каже и да је победа његове војске донела постојање Републике Хрватске. То није нешто што је тада једини пут говорио. Његова укупна политика била је оријентисана у смеру афирмисања и Републике Хрватске, али и афирмисања хрватске нације. По правилу је та политика била на штету Срба.

Из наведених Туђманових објашњења јасно се види шта је био стварни ратни циљ Титове политике. Али се у том објашњењу не каже да је стварање Хрватске могло да се оствари само уз активно учешће Срба. Тито је морао да нађе и формулу која би и

Србима одговарала. Упркос лоших искустава са међуратном Југославијом, Срби су ову државу доживљавали као позитивно и трајно решење. Зато су и пристајали уз идеју југословенства, не улазећи у саму природу те идеје. И у томе су се разликовали од Хрвата и Словенаца који су се према Југославији односили као провизоријуму, тј. прелазном стадијуму ка неком оптималнијем решењу. Пошто се нацистичка Немачка, већ на почетку рата, и према Словенцима понела слично као и према Србима, и код Словенаца је постало доминантно расположење за обнову Југославије. Сем тога, идеја о обнови Југославије добијала је подршку и подстицаје и од страна антихитлеровске коалиције и са Запада и са Истока. У таквој ситуацији Тито је морао да подржи идеју о обнови распарчане државе; такве идеје су имали и други покрети отпора у земљама које је Хитлер победио. Да није тако чинио, превагу би однео четнички покрет Драже Михаиловића, који се борио под именом Југословенске војске у отаџбини и био је оружана сила Владе Краљевине Југославије са седиштем у Лондону. Програм партизанског покрета био је да се Југославија обнови, али не по моделу западних демократија, за шта се програмски борио четнички покрет, већ као социјалистичка држава изграђена по моделу комунистичког Совјетског савеза. Присталице и једног и другог покрета у свом саставу имали су у већини Србе (око 80%). Савезничка Велика Британија је, при крају рата, превагу дала партизанском покрету зато што је имао више војничких успеха. Та подршка је била пресудна.

Победа партизанског покрета зависила је у великој мери од личног сналажења њеног челника Јосипа Броза Тита у сложеним унутрашњим и међународним околностима. Али она није зависила само од политичког програма Партије на чијем је челу био и његове личне вештине. Зависила је можда у највећој мери од тога што је његов покрет будућу обновљену државу представљао као шансу за остварење националне слободе, дрштвене једнакости, правде, благостања, дакле највиших вредности које су биле прижељкиване од највећег дела популације. Ти идеали или вредности присутни су у есхатолошким очекивањима европског човека. Такве вредности учитавале су у партизанску борбу поготову

њени млађи следбеници. Стално позивање на ове вредности присталицама партизанског покрета је гарантовало да њихова борба и жртвовања имају смисла. И то је један од мобилизаторских мотива који је водио обнови државе и њеној изградњи. Комунистички вођа умео је на основу ових очекивања да мобилише своје младе присталице, посебно у српском народу.

Титова улога у обнови и разбијању Југославије

Само десетак година после Титове смрти, разбијена је држава коју је он обновио и којој је стајао на челу више од три и по деценије. Разбијање Југославије овога пута није се десило на исти начин на који су то учиниле окупаторске силе 1941. године. Десило се тачно по шавовима које је Тито још током рата био пројектовао као границе федералних јединица. Показало се да Туђман није погрешно кад је, као главну стратешку замисао Титове политике, означио стварање Републике Хрватске.

Подсећањем на Титову улогу у припремама за осамостаљивање Хрватске, Туђман је, у ствари помогао да се дубље схвати природа укупног Титовог политичког ангажовања. То ангажовање постаће јасно ако се преведе на војнички језик. Ако је стварање Хрватске била његова главна стратешка замисао, све акције и приче око обнављања Југославије треба схватити као део његове тактике. Тито је максимално успео и на стратешком и на тактичком плану. Самостална Хрватска је остварена. Главни циљ и Титов, као и Штросмајеров, и Павелићев, и Степинчев је био: Хрватска изнад свега!

Још пре него што је наступила фаза отворене борбе за осамостаљивање Хрватске кроз разбијање Југославије, појавило се аутентично уметничко сведочење Добрице Ћосића, у роману *Бажика* (1967) о пропасти свих вредности за које су се он и његови млади другови борили у Титовом покрету. Јунак овог романа пробудио се једног дана и видео да је све око њега постало пепео. Титов следбеник, који је постао и чувени писац, није у том осећању био усамљен. Нешто слично ће учинити неколико године

касније Бранко Топић у посвети романа *Баишта сљезове боје* (1971) свом саборцу Зији Диздаревићу.

Одгонетању чина преваре важан допринос дао је и један од новијих Титових биографа, Перо Симић (1946-2016), у књизи *Тито – феномен 20. века* (2011). По Симићевој реконструкцији, која је убедљиво документована, Тито је своју велику политичку каријеру почео као агент НКВД, совјетске обавештајне службе. На чело Комунистичке партије Југославије дошао је тако што је, користећи полуге НКВД, учинио да се ликвидирају њени највиши руководиоци и они који би то могли бити.

Главни смер касније Титове делатности могуће је објаснити самом природом обавештајног посла. Сваки обавештајац (шпијун) већ по природи своје професије, мора да лажно представља и своју личност и своју делатност. А то значи да је за његову професију посве природно да једно говори, а друго ради; да успешно мења улоге, да добро глуми; да буде спреман на преваре. Задатак му је такав да се његово понашање не може оцењивати моралним категоријама. По природи свога посла успешан обавештајац мора да дела као аморална личност.

Тито је био обавештајац великог стила. Преварио је и Стаљина, и Черчила, и краља Петра, своје жене и своју децу, своје саборце и своје противнике. Преварио је и све грађане државе коју је обновио. Све државе настале на простору Титове Југославије, данас су јасно опредељене за моделе западне демократије.

Без икакве сумње, Тито је имао и неке способности које га стављају далеко изнад многих његови савременика у свету, а поготово изнад људи који су га окруживали, али и од противника. Имао је способност да изазива и поверење и поштовање на разним странама. Док је био на политичкој сцени као градитељ братства и јединства народа и народности Југославије и мира у свету, о његовој улози мислило се углавном позитивно. Али се све променило кад је неславно завршила његова главна творевина, држава Југославија. Ако му је стратешки циљ стварно био стварање самосталне Републике Хрватске, онда се на тај пројект не може гледати позитивно. Самостална Хрватска није резултат

борбе хрватског народа, већ је резултат једне велике преваре, чији објект нису били само Срби, већ су објект морали да постану и други народи.

Разбијање Југославије и сукоб цивилизација

По мојим сазнањима, рушење Југославије почетком 90-тих није у свету примљено са пуном озбиљношћу. Примљено је као локални догађај унутар једне балканске државе чија се судбина много не тиче ни Европе ни света. Разбијање мале социјалистичке земље примљено је и као „мали прасак“ пред онај очекивани велики „прасак“ што ће означити разбијање Совјетског савеза. Разбијање Југославије десило се најпре у изјавама полтичара. Преломни моменат се збио кад је Стипе Месић, хрватски представник на месту председника Преседништва Југославије (дакле на Титовом месту) јавно саопштио: „Ја сам свој задатак обавио. Југославије више нема!“ То је био знак да од овог чина Хрватска постаје и стварно независна.

Независна хрватска држава већ је постојала током Другог светског рата. Тада је била направљена вољом усташког режима и уз подршку нацистичке Немачке и фашистичке Италије. Деведесетих година она се није могла легално успоставити ни по важећем Уставу Титове Југославије, ни по вољи већине становника ове државе. Могла је да настане ако се испровоцира рат. „Нама је овај рат био потребан!“ јавно је сведочио пред камерама у току рата сам Фрањо Туђман. Свет је чуо ове речи, али им није схватао значење. Није схватио да је то увод у нова крупна дешавања која се нису могла задржати у локалним оквирима.

Догађаји су показали да је Хрватска могла да постане независна, али ако за тај чин добије моћне савезнике, пре свега на Западу, пре свега у Америци. Хрватски следбеници Титових обавештајних вештина, знали су како да то изведу. Успеће у намерама ако темељно и беспштедно облате Србе као лоше момке, као последњи изданак комунизма. А поред те карте заиграли су и на још једну важнију: на карту сукоба цивилизација. По овој пројек-

цији, Хрвати као римокатолици, припадају западној цивилизацији а Срби, као православци, припадају источној; на Србе треба гледати као на мале Русе на Балкану. Зато беспошtedно треба ударити по њима.

Ова карта је, изгледа, највише упалила. На почетку рата, 1993. године водећи амерички геополитичар Семјуел Хантингтон, написао је чланак под насловом *Сукоб цивилизација*. Пошто је чланак наишао на велики одјек, написао је затим и целу књигу под истим насловом (1998). Кључна реченица у овој књизи је: „Запад престаје тамо где почињу православље и ислам“. Запад се тако укључио у сукоб цивилизација на једном локалном терену: у бившој Југославији, сасвим јасно дефинишући Србе као своје непријатеље. Није схватао да тиме удара по темељима властите цивилизације.

Нема двојбе: хрватски следбеници Титових обавештајних вештина успели су да Запад окрену против Срба, њихових савезника из два светска рата.

О оваквом третману Срба говори и један случај о којем је писано у београдској Политици од 25. августа 2008. на основу загребачких гласила. Загребачки професор Теолошког факулета Илија Живковић хвалио се пред новинарима како је свом пријатељу Цозефу Бајдену, утицајнм америчком политичару, „отворио очи“ о томе ко је ко на Западном Балкану. Последице тога отварања очију биле су стравичне. После тога је 18 хришћанских земаља, и једна муслиманска, чланице НАТО-пакта, бомбардовале једну у већини хришћанску земљу, Србију, односно СР Југославију.

Запад, коме Срби и географски и историјски припадају, још није схватио у шта се увалио. Као што се неки Илија послужио Америком да среди Србе и Србију, тако су се нашли и друге Илије да се послуже Америком, да би направили русвај на Блиском Истоку, а затим и у Северној Африци. Било је довољно да неки Илија смисли и легализује истину о томе да Ирак спрема оружје за биолошко уништење, па да Запад удари по Ираку свом снагом. А тако су легализоване и неке друге истине које су довеле до „арапског пролећа“.

Америка, држава која свој просперитет дугује и једном Србину из Лике, Николи Тесли, била је укључена у етничко чишћење Хрватске од Срба, Теслиних сународника. Али ни ово следбеницима Титових обавештајних вештина није било довољно. Требало је да Србе облате не само пред светом западне хришћанске цивилизације, већ и пред припадницима исламске цивилизације. У ту сврху послужили су им догађаји у селима источној Босни, око Сребренице.

Случај који наводим као пример лако је схватљив. На том подручју у инсценираном верско-грађанском рату током 90-тих бориле су се војне снаге зарађених истојезичника: муслимана и православаца.

Док је то подручје било под контролом муслиманских војних снага, у разним приликама је убијено равно 3.267 православаца свих доба старости и оба пола. О именима убијених сведоче гробови и крстаче на којима су исписани сви битни подаци. После битке за Сребреницу, у јулу 1995, победничке снаге војске Републике Српске, у осветничком бесу, побиле су велики број мушкараца муслиманске вероисповести. Међу побијеним није било жена и деце. А тачан број настрадалих се не зна. Али се може приметити да се број жртава оз године у годину увећавао, тако да се последњих година попео на преко 8.000. За злочине у Сребреници одговарали су само Срби у Хашком суду и у Србији. Нико није одговарао за злочине над Србима у источној Босни.

Да се однос према жртвама верско-грађанског рата одвијао у знаку Бога Правде, онда би се нашли кривци и за жртве православаца и за жртве муслимана. Међународни и други судови би професионално одрадили своје, а на комеморативним скуповима и једних и других жртава било би представника свих доброжелатних страна. Али Бог Правде и Истине и Добра, са разбијањем Југославије морао је да буде одстрањен пре свега из Хашког трибунала, па је морао да буде острањен и из светске јавности. Страдање највиших метафизичких вредности пренело се и на разум и на међународно право. То се види по томе што је заслепљени Запад на овом подручју хтео да види само једне жртве, а за друге упорно није хтео и још неће да зна. Остао је, и још увек јесте, у власти

наметнутих стереотипа. То се најбоље види на комеморативним скуповима за жртве са овог подручја. На комеморацијама жртвама православне вероисповести годинама се поклањају само верници из истог народа; за друге - 3267 гробова једноставно не постоје. Супротно од тога, жртвама страдалих муслимана придаје се значај геноцидног страдања. У том чину здушно се ангажују и судство, и политика, и вера. Представници угледних земаља тако легализују истину да је у верско-грађанском рату на овом подручју страдала само једна страна.

Какав је резултат овог нечеститог посла? Резултат је појава исламског тероризма у западним земљама, па чак и тзв. Исламске државе на Блиском истоку која има антицивилизацијски програм. Не може се порећи да та појава има везе са различитим третманом жртва православца и муслимана у подручју Сребренице. Пошто није легализована истина о страдању православца, а судски је легализована истина о геноциду хришћана над Бошњацима, онда се тражи да се тако легализована истина поштује као стварна. Арбитрарно дезавуисане метафизичке вредности западног човека у међународном праву, могле су потпуно да охрабре исламске екстремисте да ствари узму у своје руке. Што су неозбиљни политичари Запада сејали, треба да жању мирни грађани.

Срби, у овим дешавањима, нису потпуно невини. Главна је њихова кривица што су пристали да буду само објект у спровођењу туђих програма. Таква улога не приличи народу који је дао Светог Саву, Доситеја, Вука или Теслу. За утеху им може послужити сазнање да су у истим процесима као објект послужили и народи који су дали Хердера, Хумболта, Хегела и Гетеа; Игоа, Пруста и Малроа; Маркса, Фројда и Ајнштајна. Није другачије прошао ни народ који је дао Вашингтона, Линколна и Рузвелта. Сви побројани, али и други народи, који нису поменути, треба да се питају: зашто пристају да буду објекти идеја које су у основи патолошке, а које су на делу већ близу два века.

За време бомбардовања Србије 1999. на протестном скупу на Новосадском универзитету изнео сам ставове против филозофије која води ка деконструкцији идеје Добра, Истине и Лепоте и

заложио се за обнову логоцентризма. Ти ставови су касније елаборирани у мојој књизи *Обнова логоцентризма* (2009). Исте ставове и сада настојим да одбраним пред повредама (деконструкцијом) српског идентитета. Јер, не ради се само о повреди једног идентитета, већ и идентитета уопште. Прети нам време лажних идентитета.

СРБИ У РАЉАМА ЕТНОЦИДНИХ ИДЕЈА

У спознавању суштине геноцида, и у истраживањима геноцидних радњи на простору бивше Југославије, истраживачи обично нису ишли даље од прве подтачке *Конвенције о геноциду Уједињених нација* која помиње само убиства. Овакво усмерење води само ка виђењу последица, а не узрока, дакле ономе што претходи физичком уништавању. А ако хоћемо да се бавимо узроцима геноцида, поглед морамо да усмеримо пажењу ка другој страни: ка идејама и радњама које воде ка геноциду. А њих у овом документу можемо видети у подтачкама *b)* до *e)* другог члана *Конвенције* где се говори о менталним и другим повредама. То су повреде које деструирају етнос и њима пристоји име етноцид.

Смиља Аврамов, у потпоглављу које се зове *Геноцидне радње*, коментарисала је и припремне радње које воде ка геноциду. Издајам део:

Геноцид је спровођен кроз синхронизовани напад на различите видове живота, физички и духовни. Према томе, у овом случају, геноцид се не може ограничити само на завршни чин, на убиство, него мора обухватити и претходне акције, које несумњиво улазе у културни геноцид. Другим речима, постоји најтежња веза између културног и биолошког геноцида, то су два комплексна вида истог проблема. Творац термина геноцид, професор Лемкин, наглашавао је да геноцид не подразумева само непосредно уништавање народа; тај термин по њему подразумева координирани план различитих акција, с циљем уништења групе. Тај план остварује се дезинтеграцијом политичких и социјалних институција, разарањем културних институција, језика, религије, економске egzистенције групе, па коначно завршава физичким уништењем. Серија тих аката представља структуралну и функционалну претпоставку за сам завршни чин – физичко уништење групе. (82)

И ове повреде менталне природе можемо идентификовати ако их поредимо са нормалним стањем. А да бисмо знали шта је

нормално а шта није, морамо се држати неког поузданог и провереног оријентира са којим одступање од нормалног стања можемо да поредимо. Како је изгледало стање код Срба, за које можемо да кажемо да је било нормално, најбоље ћемо моћи да сагледамо ако имамо у виду понашање српских националних институција у предјугословенском периоду као што су Матица српска, Српска краљевска академија, Српска књижевна задруга. У складу са њиховим ставовима био је устројен образовни систем за одгајање подмлатка у Србији. Ставови којих су се држале ове институције били су сагласни са ставовима славистике и европске филологије из којих је, почетком 19. века, израстао Вук Караџић, утемељитељ и српске филологије и српског националног програма.

У складу са тим ставовима, Вук је дефинисао Србе као народ који је створио српски језик. Вук је сматрао да и српски језик, попут других словенских и европских језика, има конкретан идентитет, свеједно ко га, где и кад говори. По Вуку, Срба има три вере: православне, католичке и муслиманске. А српски језик је, за Вука, као и за друге слависте његовог доба, био исто што и штокавско наречје у заједничком словенском језику. Као и сви други језици, и српски језик је имао своја наречја (односно дијалекте). Њих је Вук идентификовао као јужно (ијекавско), западно (икавско) и источно (екавско) наречје. Делови овог народа, у Вуково време, служили су се разним писмима: ћирилицом (Срби источне вере) и латиницом (Срби западне вере). Сви ти ставови поштовани су у предјугословенском периоду.

Током вишедеценијског трајања југословенског периода (1918-1992) дошло је и до повреда (изневеравања, занемаривања) практично свих Вукових ставова. А то, истовремено, значи да је дошло до нарушавања принцијелних ставова европске филологије и славистике на подручју српског језика. Те повреде су биле последица наметања идеје југословенства још од 19. века. Нова држава је морала цео филолошки и образовни систем да подреди функционисању тада устројене и владајуће идеје југословенства. А то значи да их подреди пројекцијама ове идеје које су најпре

биле учињене на појмовном (теоријском плану). Ово подређивање, оставило је дубоке последице. Какве су природе и обима оне биле, моћи ће да се констатује ако се има у виду *Конвенција о геноциду Уједињених нација*. Све очигледније бива да ове повреде нису нимало безазлене. Јер, све се тичу српског интегритета и идентитета. Тачку по тачку размотрићемо их у наредним одељцима. Она носе следеће наслове:

- 1) Повреда идентитета српске идеје југословенства,
- 2) Повреда идентитета на религиозном плану,
- 3) Повреда идентитета на регионалном плану,
- 4) Повреда идентитета на језичком плану
- 5) Повреда идентитета на књижевном плану
- 6) Повреда идентитета на граматолошком плану
- 7) Повреда идентитета етнонима Срби.

1. ПОВРЕДА ИДЕНТИТЕТА СРПСКЕ ИДЕЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСТВА

До свих кључних менталних повреда српског народа, што практично значи до повреда његовог идентитета, дошло је са појавом аустријско-хрватске идеје југословенства, тачније: од појаве илирске идеје која јој је претходила. Ма како се представљала, ова идеја водила је ка деконструисању ставова славистике и Вукових ставова о Србима и српском језику. Реакција првака Матице српске, Теодора Павловића и Јована Суботића, на ове ставове, може се сматрати и као добронамерна и као теоријски одржива. Њихов став да поменути народи нису Илири, већ да су Југо-Славјани, који говоре посебним али блиским језицима, само је саображавао виђење балканских Словена са темељним ставовима славистике.

Штросмајерова идеја југословенства, која је наставила илирску идеју, била је, такође, у основи политичка. Под новим именом, она је, ишла корак даље за политичким интересима Аустрије, па из корпуса Југо-Славјанских народа искључивала је

читав један народ, Бугаре. На жалост, српски историчари ни данас не разликују ове две идеје које се тичу Јужних Словена: српску идеју Павловића и Суботића и хрватску идеју Штротсмајера. Тим неразликовањем практично чине непостојећом и неделатном српску идеју о Јужним Словенима. До овог неразликовања је дошло највише зато што обе идеје имају исти језички корен. И израз Југо-Славјани, и израз Југо-Словени, означавају су, све до стварања Југославије, Словене са Југа, односно Јужне Словене, а никако не само један народ, свеједно да ли се он звао Илири или Југославени.

Данас је најлакше разликовати значење ових израза ако се има у виду број народа који су њиме обухваћени. Српска идеја југословенства подразумевала је, и у годинама пре Првог светског рата, сва четири балканска словенска народа: Бугаре, Србе, Хрвате и Словенце. На тој визији је заснована пројекција некаквог просторног повезивања Јужних Словена, односно Југо-Славена. Адекватно имену Славија, којим је означаван простор Славена, име Југославија означавао је простор на којем обитавају Јужни Словени. На дну корица првог издања Његошевог *Лажног цара Шћепана Малог* (где се означава место издања) пише: *У Југославији* а испод, у оквиру: In Commission Franz Suppan, Buchhändler & Buchdrucker, in Agram. А на насловној страни исте књиге пише: „Издао 1851 Андрија Стојковић у Трсту“. Није могуће да је Његош тада из појма Југославија изостављао Бугаре. Познато је и да је кнез Михаило Обреновић имао идеју да се направи федерација Јужних Словена. Таква федерација би у оно време, и за српског кнеза, била незамислива без Бугара. Сва четири словенска народа на Балкану имала је у виду и Надежда Петровић кад је, између 1904-1912, организовала изложбе *југословенских* уметника, на истом простору али у четири посебна салона. Такво деловање било је у складу и са ставовима српских националних институција, у предјугословенском периоду.

Пошто је Југославија, устројена на аустро-хрватској идеји југословенства, доживела неславан крај, природно је што је она српска идеја васкрсла да нас подсети на суштину и узроке негативних историјских дешавања. Оживљена српска идеја

југословенства (јужнословенства) омогућује да се на њеним основама изгради природан и здрав суживот словенских народа на Балкану.

2. ПОВРЕДА ИДЕНТИТЕТА НА ВЕРСКОМ ПЛАНУ

Најдрастичније повреде српског идентитета, међутим, десиће се на верском плану. И оне су једна од последица Шпросмајерове идеје југословенства. Шпросмајер, који је био родоначелник католичког хрватства, ставом да су са Хрватима истојезични Срби само православци, драстично је повређивао стварни идентитет српског народа, какав је, по европским узорима, важио у предјугословенском периоду. Прихватањем Шпросмајерове идеје југословенства, најодговорнији чиниоци у српском народу практично су учинили велико зло свом народу: драстично су умањили српски национални корпус, пристали да Срби не буду оно што јесу; пристали су да буду објект туђих пројекција.

Срби се у историји помињу и пре Христа, што значи да су најпре били многобожачки народ. Тек после појаве хришћанства постали су једнобожачки народ, хришћани; а кад се хришћанска црква поделила на западну и источну, поделио се и српски народ на православни и католички део. Од турских освајања великог дела Балкана, један део српског народа примио је ислам. Тако се десило да популација једног језика (у европском смислу народ једног језика) има три вероисповести. Да европске народе карактерише мултиконфесионалност није ништа необично. Свака од верских заједница у европским народима има своју историју, свој идентитет и интегритет. Али све ове заједнице имају и нешто што их трајно повезује. То је исти језик који су створили њихови заједнички преци. На основу тога оне образују јединство вишег реда: образују једну језичко-етничку или националну заједницу. Тако је ако се на ту чињеницу гледа у складу са принципима који важе за друге европске народе.

Овакав однос према заједништву и према верским посебностима био је уграђен и у српски национални програм све до ју-

гословенског периода. Тек од тада, уместо европског решења карактеристичног и за Вукове ставове о једнојезичним Србима трију вера, новостворена држава је наметала став по којем је „један троимен и троплемен народ“, тј. Срби, Хрвати и Словенци створио исти језик, српскохрваткословеначки. Ово име језика ушло је и у уставе из 1921. и 1931. године. А према усвојеној концепцији о „једном троименом и троплеменом народу“ новостворена држава је морала да усваја и решења о верском питању. У оквиру већ прихваћене идеје југословенства, у њој је све више превладала сербокроатистика као начин мишљења о односима Срба и Хрвата. Самим тиме она је и добијала је шансу да и посебно пласира ставове да Срби и Хрвати имају исти језик, а да се разликују по вери.

Прихватање хрватске идеје југословенства након Првог светског рата у врху новостворене државе није се одмах одразило и у свим областима живота. И у међуратном периоду велики број српских интелектуалаца на српско питање наставио је да гледа у духу српске филолошке традиције. О томе могу да посведоче ствараоци попут Јована Дучића, Ива Типика, Ива Андрића, Милоша Црњанског, Луја Бакотића, Луја Војиновића. Зато је исправнија оцена да је, у међуратном периоду, процес разградње вуковске концепције српског народа у тој држави почео, али још није био довршен.

Преломни тренутак у том процесу обележава полемика Јована Дучића и Ивана Мештровића из 1932. године. (О њој сам писао у студији о Дучићу, прештампаној у књизи *Други ток српске књижевности*, 2012:201-207). Дучић је, с разлогом, творца Видовданског храма, Мештровића, сматрао Србином католиком. То је чинио и на основу његовог дотадашњег понашања. Мештровић му је тада први пут јасно одбрусио да је он Хрват. Учинио је тачно по Штросмајеровој пројекцији југословенства.

Тек у другој Југославији, којом је владала Комунистичка партија на челу са Титом, идентификација Срба само као православаца попримила је завршне облике. Тада су и етничке групе Шокици и Буњевци, по директиви одозго, морали да се уписују као Хрвати. Хрватску идеју југословенства практично је прихватила

политичка класа и интелектуална елита која се била формирала у Титовом периоду. О томе опет могу да посведоче и неки од најзначајнијих представника српске интелигенције као што су Добрица Ћосић, Дејан Медаковић, Радован Самарџић, Милорад Екмечић, Борислав Михаиловић Михиз. До којег степена је дошла изградња филолошке парадигме најбоље ћемо моћи да уочимо у два области: у историографији и у лингвистици.

1. За репрезентативно историографско дело које је у овом периоду настало може се узети двотомна књига Милорада Екмечића *Стварање Југославије, 1790-1918*, која је објављена 1989, само две године пред растурање државе Југославије. Ово обимно и значајно дело није само историја Срба, већ и других народа који су ушли у састав будуће Краљевине Срба Хрвата и Словенаца. Већ у предговору ове књиге изнет је кључ којим ће аутор на ову популацију гледати, а посебно на њен централни део, где се говори једним језиком. Тај поглед и становиште гласи да је „вера постала вододелница нација“ (15). Прихватање таквог става одредило је и судбину српског народа и државе Јужних Словена. На жалост, овакав став данас заступа већина савремених српских писаца и историчара и не проверавајући његову одрживост.

Пуну дубину значења идеје о томе да је вера вододелница нација, моћи ћемо да схватимо ако имамо у виду два национална програма: српски и хрватски. Определеујући се за став да је вера била вододелница нација, Екмечић се практично определио да на ове проблеме гледа са тачке гледишта хрватске идеје југословенства. Историчар који је у својим бројним књигама потврдио своју велику обавештеност, овим гестом показао је да је постојање српског виђења овог питања једноставно превидео. Он је прихватио као стварност промене у свести већине људи које су се десиле по сасвим јасним теоријским пројекцијама. Њих можемо да илуструјемо на примеру пописа становништва Југославије из 1931. године. Овај попис је организован убрзо пошто је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца променила име у Краљевина Југославија. У овој преименованој држави, Југословени су сматрани једним народом, а његова основна структура је била представљана према

верским конфесијама. То практично значи: више нису представљани Срби, Хрвати и Словенци као посебни народи. У попуису су посебно регистровани православци, католици, муслимани и припадници других религија. Тако је било нормално да се чини у пописима држава чију су етничку већину чинили припадници једног народа, као што су били Немци, Мађари, Пољаци, Бугари, Румуни, итд. и који су имали своје националне државе. Али тако није било нормално да се чини у држави каква је тада била Југославија, састављена од разних народа, само из прагматичних политичких потреба проглашених за један народ. У новоствореној држави, Срби више нису сматрани за један народ са више вероисповести, већ су за такав народ сматрани Југословени. Срби су третирани само као једно од племена тог народа. Показаће се већ између два рата да је то било само привремено решење.

А куда је то решење водило показује први попис становништва обављен 1948. године. Уместо једног троименог и троплеменог народа под именом Југословени пописују се припадници пет посебних народа: Срби, Хрвати, Словенци, Црногорци и Македонци. Срби и Хрвати се, тачно по Шпросмајеровој концепцији, деле тако што су сви католици Хрвати, а Срби су само православци. И то баш не сви: из српског корпуса су изостављени Црногорци. У овом попису је остављена рубрика само за једну верску скупину, за муслимане који су говорили истим језиком као Срби, Црногорци и Хрвати (штокавци). Они су се одређивали између три могућности: Неопредељени (између Срба и Хрвата), Срби муслиманске вероисповести и Хрвати муслиманске вероисповести. Резултати тог пописа су познати и доступни. Последњи пут сам их видео у књизи Пера Симића *Тито – феномен 20. века* (2012). У овом првом попису становништва Титове Југославије, Неопредељених је било 807.000, Срба муслиманске вероисповести 161.000, а Хрвата муслиманске вероисповести 16.000. У овом попису, дакле, још је било Срба муслиманске вероисповести, али није било Срба католика. Већ шездесетих година, нестаће и Срби муслиманске вероисповести, јер су, одлуком државног врха, они претворени у посебну нацију. Тако ће се у Титовој Југославији појавити и шести народ: „Муслимани у смислу народности“.

Шпросмајерова концепција, по којој се народи идентификују на основу вере, тако је доведена до потпуног остварења. Какве ће то последице имати, показаће се 90-тих година, приликом разбијања Југославије.

Кад на крају југословенског периода сведемо рачуне, постаће јасно шта се десило са Србима као једним од мултикофесионалних европских народа. Они су, приликом стварања прве Југославије, претворени у племе једног троименог и троплеменог народа. Већ у другој, они су по вери, али у националном смислу, одвојени од других делова свог националног корпуса. Најзад су разбијање Југославије дочекали као једноверан православни народ, увучен у верско-грађански рат са деловима истојезичне популације других вера.

2. Куда је водила победа јагићевских схватања над вуковским схватањима, може се видети на примеру Павла Ивића, водећег српског лингвисте друге половине 20. века. Наводим место из његове чувене књиге *Српски народ и његов језик* (1972):

Средином прошлог века било је изражено схватање да Србе и Хрвате треба разликовати по језику, а не по вери. Сам Вук Караџић је 1849. у познатом чланку *Срби сви и свуда* изашао са тврђењем да су само чакавци (односно и кајкавци) Хрвати, док су сви штокавци у ствари Срби, мада се они „римскога и турскога закона“ таквима не осећају, као што се не осећају ни Хрватима. Овакво гледиште је почивало помало на романтичарском поимању језика као темељу народности, помало и на ширини погледа тога овејаног антиклерикалца који је с искреном љубављу прилазио браћи „сва три закона“, донекле и на чуђењу, с позиција образованог Европљанина, према „оваквоме нашем дијелењу народа у данашње вријеме“ али свакако на жаркој жељи да Срба буде што више“. (182)

Речи Павла Ивића, који је језик Срба третирао као српскохрватски, требало је цитирати због природе употребљене аргументације. Уместо да учени филолог сведочи да је Вук на Србе гледао као на мултиконфесионалан народ, као што су на своје народе гледали сви европски филолози његовог, али и каснијих времена, Ивић је натезао да у Вуковом понашању види нешто као

посебан случај. На питање: зашто је Вук на Србе гледао као на народ трију вера, Ивићев је одговор „да Срба буде што више“. Тако је, у ствари, посредно отварао питање логике Вуковог понашања, али и понашања Вуковог номиналног следбеника, а прикривеног опонента Ватрослава Јагића.

Логика по којој је Вук деловао, као и код других филолога, била је да Срба има онолико колико има популације која је говорила и говори српским језиком, без обзира на веру и на место становања. Супротно од тога, Јагићева је логика била да се учини да Хрвата буде што више. А како је то чинио, могуће је реконструирати. Ако се наречја хрватског језика, кајкавско и чакавско, помешају са српским, тј, са штокавским, добиће се заједнички хрватски или српски језик (у другој терминологији: српскохрватски језик), који обједињује чакавско, кајкавско и штокавско наречје. То мешање разних наречја, теоријски и практично немогуће, он је правдао ставом да су Хрвати и Срби један народ (Хрвато-Срби) под два имена. Ако се, затим, та популација подели по вери, па сви православци буду Срби, а сви католици постану Хрвати, онда Срба католика неће бити, сви ће постати Хрвати. Рачуница је, дакле, потпуно јасна. Ако се за заједнички језик Хрвата и Срба преузме српско наречје, штокавско, (у другој терминологији српски језик) па подели по линији источна и западна половина, онда ће деоба бити по линији екавица (српска) – ијекавица (хрватска). Ако се писма који су у употреби поделе по линији латиница је хрватска а ћирилица српска, јасно је шта се добија. Уколико би се Павле Ивић ослањао на логику, било би природно да се пита и о логици понашања Ватрослава Јагића. На жалост, он тако нешто у овој књизи није учинио.

Мада је логику понашања Вука Караџића криво тумачио, Ивић је чинио и нешто добро. Отуда ми данас сасвим јасно можемо да констатујемо да Вук стварно није увећавао Србе, него је само казивао колико их има и може бити, ако се поштују општеважећи принципи. Тако нешто се за Јагића не може рећи. И Штромајер и Јагић, али и Виктор Новак, брисали су из српског корпуса читаву једну религиозно-језичку заједницу, Србе католичке вероисповести и претварали их у Хрвате. На сличан начин су из

српског корпуса искључивали и Србе муслиманске вероисповести. Тако нешто се, у случајевима других народа, по правилу не чини.

Логика по којој је Павле Ивић сагледавао свог далеког претка Вука Караџића, на жалост, није била само његова. Најчувенији међу Ивићевим савременицима, Добрица Ћосић, јавно је говорио за себе да је атеиста, али да сматра да су Срби само православици. Велики број чувених српских интелектуалаца из овог времена, следбеници официјелне идеје југословенства, изражавали су сличне ставове. А то значи да су њихови ставови израстали из исте идејне матрице. Значајне историјске фигуре попут Луја Војновића и Луја Бакотића, као и њихових великих претходника у Покрету Срба католика у Дубровнику и другде, овим су гурнути из историјске свести српског народа.

У тексту *Владајуће метанарације и геноцид* приказао сам и графички шта значи то ако се већ у самој идеји из целине српског корпуса изоставе две целине, односно две етничке заједнице: заједница Срба западне цркве и заједница Срба исламске вере. Наводим део из књиге *Блок за српску идеју* са стране 195:

Вук је сматрао да су Срби, као и други европски народи, мултиконфесионалан народ, конкретно да Срба има три вере. Вуково схватање (које је истовремено и европско схватање) може се представити помоћу круга подељеног на три дела:

Заузимајући став да су Срби само православици, Јагић је сматрао да од српског корпуса треба одузети делове популације који не исповедају православну веру. Цртеж јасно показује Јагићеву рачуницу да српски корпус треба смањити за две трећине, односно свести га на једну трећину. То значи свести га на оно што од српског корпуса остане кад му се одузму Срби католици и Срби муслимани. При томе, Срби римокатолици претвориће се у Хрва-

те, а Срби муслиманске исповести, разуме се, у неку посебну категорију. Поништавање целине српског корпуса, одузимање делова од тог корпуса, овако се може представити:

Ово умањивање српског корпуса није једина невоља која проистиче из овог пројекта. Још већа невоља настаће отуда што ће свака од три верске заједнице морати да мења свој идентитет. Мораће свака од њих да доказују да има и посебан национални идентитет, па и друге и другачије језике од оног који је у 19. веку већ био спознат и дефинисан као српски језик. Изостављање двеју религиозних заједница из српског корпуса битно нарушава и његове природне геополитичке капацитете. То се најбоље може видети на појединим историјским покрајинама у којима су Срби живели или живе. Изостављањем 150.000 Срба муслиманске вероисповести са Косова и Метохије, на пример, српски корпус се у овој покрајини своди само на 350.000 Срба православне вере који су овде живели до егзодуса 1999. године. Изостављањем из српског корпуса Срба муслиманске вероисповести из Рашке области (Санцака) отвара се питање опстанка ове територије у Србији; слично се чини изостављањем Срба католичке вероисповести у Војводини. По сличној логици може се видети шта се све губи на територији данашњих држава: Босне и Херцеговине, Хрватске и Црне Горе, ако се примени логика хрватског филолошког програма. На жалост, политички прваци српског народа овакво виђење не узимају у обзир.

Природа ове нечестите рачунице показаће се у још драстичнијем светлу ако се доведе у везу са *Конвенцијом о геноциду Уједињених нација*. Менталне повреде које су сви делови српског народа претрпели биле су корак на путу ка физичким повредама. То је за последицу имало чињеницу да су три религиозне групе истојезичних Срба ратовале између себе при крају 20. века.

Верских ратова је било и код других европских народа, али у ранијим вековима, док још нису постојали национални програми. На терену Југославије ови сукоби су били анахрони и непримерени европској ситуацији новијих времена.

3. ПОВРЕДА ИДЕНТИТЕТА НА РЕГИОНАЛНОМ ПЛАНУ

Као и други народи, и Срби имају своју постојбину. Они вековима живе у разним регионима на простору Балкана и средње Европе. Ови региони су кроз историју добили и своје покрајинске називе. По њима су покрајинске називе добијали и њихови становници. Доситеј Обрадовић, у *Мезимцу*, каже:

„Сербљи се по различним кераљевствам и провинцијам различито називљу: по Србији Србијанци (не Сервији или Сервијанци; ово су страни народи од Греков узели, зашто Греци не имаду б), по Босни Бошњаци, по Далмацији Далматинци, по Хедрцеговини Херцеговци и по Црној Гори Црногорци: Свуда једнако говоре, совершенно се ласно разумевају, развје што се мало у провинцијалном изглашенију распознају и погдикомјој речи...“ (*Почеци српске књижевне критике*, Београд, 1979:64)

Слично је говорио и Вук Карацић у разним текстовима, посебно у тексту *Срби сви и свуда* који је објављен први пут у часопису *Ковчежић. За Србе сва три закона* (1849). Посебно треба обратити пажњу на један детаљ у овом Вуковом тексту: на име становника Босне које Вук исписује овако: „Босанци (Бошњаци)“, што значи да се та два имена уотребљавају алтернативно.

О овом проблему већ сам говорио у интервјуу Биљане Живковић са мном за њену (још необјављену) књигу *Србистика и србисти*. У разматрању проблема полазио сам од одломка *Коло* познате песме Бранка Радичевића *Ђачки растанак*. Наводим део интервјуа који се тиче тог проблема:

Репрезентативни песник српског романтизма, који је у неку руку био и остао симбол младости у српској поезији, није се бавио геополитиком. Али, овај значајни млади следбеник Вука

Караџића, препевао је у *Колу* Вукову филолошку мисао са геополитичким реперкусијама. Чинио је слично ономе што су чинили и романтичарски песници других народа. Он је у стиховима представио свој српски народ.

Мада је *Коло* Бранка Радичевића познато, мислим да и овом приликом треба навести бар оне најважније стихове који илуструју проблеме о којима говоримо. Песма почиње обраћањем *Ој, ви српски витезови*, које позива да се ухвате у братско коло. Па следе стихови:

Србијанче, огњу живи,
Ко се теби још не диви!

Хрваћане, не од лане,
Одувек си ти без мане!

Ој, Босанче, стара славо,
Тврдо срце, тврда главо,
Ти си као кремен камен,
Где станује живи пламен!

Ао, Еро, тврда веро,
Ко је тебе јоште теро?
Ти си кано хитра муња
Што никада не покуња.

Ао, Сремче, гујо љута,
Сваки јунак по сто пута!

Црногорче, царе мали,
Ко те овде још не хвали?
Мачем бијеш, мачем сечеш,
Мачем себи благо течеш,
Благо – турска сабља сува,
Кроз њу горски ветар дува.

Ој, соколе, Далматинче,
Дивна мора дивни синче!

Ој, ти красни Дубровчане,
Наш и данас бели дане,
Та са песме и старине,
Пуне славе и милине!

Ој, Славонче танани!
Банаћане лагани!

Ој, Бачвани, здраво, здраво,
Ко ј' у песми већи ђаво!

И ви други дуж Дунава,
И ви други где је Драва,
И сви други, тамо, амо,
Амо да се поиграмо!

Сасвим је јасно кога је Бранко звао у братско коло: звао је српске витезове. Дакле, Србе са разних страна или, по Вуку, Србе све и свуда! Ова Бранкова песничка и геополитичка слика у потпуности се поклапа са Вуковим филолошким програмом, који је израстао из схватања ондашње европске филологије и стародревног српског и словенског искуства који се слажу у нечем битном, а то је: народ (као етничка категорија), у основи је истоветан са популацијом која је створила његов језик. То је било природно: модерне нације биле су формиране на јединственим филолошким принципима. Бранко, Европљанин по духу и култури, као и његов ментор Вук, могао је у братско коло да позове само свој истојезични народ, а то је значило Србе сва три закона, све три вероисповести: и православце, и римокатолике и муслимане. У песми је јасно истакнуто у којим су покрајинама они живели. Нема никакве сумње да су Бранка Радичевића његови савременици добро разумели. Када је 1885. године подизан на Стражилову споменик

(то је онај на којем пише *Бранку - српски народ*), у тај високи споменик су били уграђени блокови из разних покрајина. Преписујем речи из информатора: „Споменик је сачињен од топчидерског камена и коцака Фрушке Горе, Динаре, Клека, Ловћена, Пљешевце, Вршачког Брега, Велебита и Авале“. Оно што је било у педесетим казано речима, на споменику је исказано каменим блоковима од којих је изграђен. Да је оваква интерпретација адекватна Бранковом тексту, потврђују интерпретације ове песме које су настале до Титовог времена од када је ова песма тумачена као ода југословенству. Ако би се употребио геополитички термин, онда би Бранков позив на окупљање српског народа упућивао на окупљање Срба из свих покрајина у којима су вековима живели. Ове покрајине у Бранково време налазиле су се у саставу разних држава: Аустрије, Италије, Турске, Србије, Црне Горе. Али Срби у овим различитим државама имали су једну, српску, националну свест. После разбијања Југославије покрајине опет нису у једној држави, али је национална свест Срба, на жалост, деконструисана.

У данашње време геополитичка слика српског народа, изражена у Бранковим познатим стиховима, могла би бити протумачена као идеја Велике Србије, са негативним предзнаком. То значи да се стигло дотле да се осуђује било каква језичко-етничка заједница народа који се, током историје, идентификовао као Срби. А такав однос се не негује према другим европским народима. Узрок тој недолочној пракси је у идеји о језичко-етничком јединству два народа: Хрвата и Срба. А та идеја никако није српска.

Верујем да се многи од нас, који смо живели у Титово време, сећамо овакве слике. Испред зграде Савезне скупштине стоји велика бина. На овој бини поређане су по важности личности из Друге Југославије. Централни положај заузима друг Тито. У овој представи је редовно играно Бранково *Коло*, уз музику Николе Херцигоње. Показаће се да је ова радо гледана позоришна игра имала и значајну политичку функцију. Кореографија извођења Бранковог *Коло*, преко народних ношњи извођача, представљала је као коло окупљања народа и народности Југославије. А никако не коло Бранкових „српских витезова“.

У овој новој интерпретацији Бранковог *Кола*, речи у песми добијале су сасвим други смисао. То се најлакше може илустровати у значењу речи Хрваћанин. Код Бранка, као и код Вука, та реч је значила Србин из Хрватске. У свом најчувенијем тексту, у *Писму Харалампиију* (1783), Доситеј се обраћа свом пријатељу Харалампиију, Хрваћанину, који је био свештеник Српске православне цркве. У новом контексту, према интерпретацији *Кола* извођењем у част друга Тита, испадало је да је реч о Хрвату. На сличан начин су и друге речи мењале значење. Кад се Бранко у песми обраћа Црногорцу (*Црногорче, царе мали!*) у кореографско-политичкој интерпретацији, испада да Бранко у југословенско коло зове припадника црногорске нације. Нешто мало другачије је било и кад Бранко зове у коло Славонце, Далматинце, Дубровчане. Ова имена у новој интерпретацији, испред Титове бине, била су дескрибирана. У извођењу песме се више није изговарао стих: *Ој, ви српски витезови!*

Име Босанац, као и друга слична имена, у Бранковој песми, носио је регионалну ознаку за припадника српског народа у Босни: и за православце, и римокатолике и муслимане. Редак је био случај да се именом Босанац означава припадник неког другог народа, рецимо, Мађар, Немац, Италијан, Јеврејин. Босна је стари српски макротопоним.

После Титовог времена и нарочито уочи и после разбијања Југославије дошло је до интервенције којом се из појма Босанац изопштавају Срби и Хрвати (тј. бивши Срби римокатолици) и ствара се нова нација од босанских муслимана која полаже искључиво право на ово име. Такве нације није било ни у првој ни у другој Југославији. Тито је остао познат по томе што је стварао нове нације на српском етничком простору. Тек претпоследње деценије његовог живота, била је створена нација Муслимана. Том приликом, у грбу СФРЈ, јавила се нова, шеста, бакља. Тада је објављено да у будуће реч муслимани треба писати двојачко: малим словом, кад се мисли на припадност религији а великим словом М (Муслимани) кад се мисли на припадност нацији.

Овај изум из Титовог периода ескалирао је и добио је завршицу деведесетих година, док се земља „братства и јединства“

распадала у ратним сукобима. Муслимани из Босне и Херцеговине више се нису задовољили да буду само са великим М – они су се прогласили Бошњацима, али и Босанцима. Није спорно њихово право на верски индивидуалитет, нити је спорно право да се они називају Бошњацима или Босанцима. Али то право имају и други Срби у Босни, јер је Босна била земља у којој се говорило српски и пре него што је иједан муслиман крочио на тло Балкана. Сви становници Босне, дакле сви рођени у Босни, по правилима који важе за српски језик, могу и треба да се зову Босанцима или Бошњацима, иако не спадају у муслимански корпус. Резервисање имена Бошњак или Босанац само за муслимане, учинило је да су многи Босанци (Бошњаци) других вера (али и припадници других нација) доведени у посебну ситуацију. Многи од њих, после ове узурпације, нису више хтели да буду ни Бошњаци, ни Босанци. Одлучили су да чувају и бране свој национални идентитет путем само српског и хрватског имена. Националном имену су дали предност над регионалним које им је, практично, одузето. Понашали су се по логици: ако већ треба нешто да жртвују, нека жртвују бар оно мање вредно. А кад се тако нешто чини под моралом – то не може да води добру.

Добио је 2013. председник Србије, господин Томислав Николић, неку награду у Требињу, главном граду Херцеговине. У говору том приликом, он се као Србин Шумадинац обраћао Србима Херцеговцима. Нешто га је навело да, у духу традиције, помене и Босанце, у смислу да и Срби могу да буду Босанци, као што могу да буду и Херцеговци, Шумадинци. Чуо сам на телевизији и како председник Србије у ову језичку проблематику уноси и један биографски аргумент: иако је он рођени Шумадинац, Крагујевчанин, неки пријатељи га, из шале, зову Босанац, јер му је супруга Драгица Босанка. Очигледно, Србин на челу Србије, заступајући став да и Срби могу да буду Босанци, мислио је по логици језика који му је матерњи: ако Србин може да буде и Шумадинац, или Херцеговац, може да буде и Сремац, и Ера, и Босанац.

Нажалост, одбрусили су му многи сународници, па и први човек Републике Српске Милорад Додик. Додик је отворено рекао за себе да он није Босанац; а ни не дај Боже да је Бошњак!

Међу Босанцима могу постојати и постоје разлике и верске и политичке, и културне и обичајне. Али у те разлике не спадају оне које их другачије одређују. Било које вере или политичких опредељења били, они су и Босанци, и Балканци и Европљани. По истој језичкој логици ни Расим Љајић, ни Сулејман Угљанин не могу бити Босанци или Бошњаци, иако је неспорно да су муслимани и сасвим одређеног политичког опредељења. Они би, у регионалном смислу могли бити Рашани или Санцаклије, зависно од тога које име изаберу. Језик има своје законе, а ти су закони изнад дневно-политичких полемика и променљивих и политички условљених опредељивања. Тако је вероватно у свим језицима, па је тако и у српском. Ови се језички закони морају поштовати. То треба чинити из једноставног разлога: да би се могли поштовати и сви други закони који обезбеђују право на различитост и идентитет.

Тема етничког простирања српског народа добила је своју ружну завршницу на крају југословенског периода. На суђењу у Хагу, међу осталим оптужбама, једна од главних је била оптужба за пројект Велике Србије. За такав пројекат је био оптужен Слободан Милошевић. Један од сведока на овом суђењу био је и академик Чедомир Попов. Запамћене су и његове речи: Колико Србија треба да буде мала да не би била велика? Тако формулисано, ово питање се у теоријама књижевности називало реторским питањем. Мој одговор на то питање дат је у тексту *Природна Србија и Велика Србија* (објављен је у књизи *Историја и филологија*, 2015). Тај одговор јесте: Моћи ћемо да одговоримо на питање шта је Велика Србија ако имамо тачан одговор на питање колика је Природна Србија. Оваква природна Србија је приказана у Бранковој песми. А у песми се не иде на територијална проширења мимо српских етничких простора. Да би се Природна Србија могла разбити, морало је много шта да се учини и у политичком уређењу постора на којем Срби живе, али и у језику којим говоре.

4. ПОВРЕДА ИДЕНТИТЕТА НА ЈЕЗИЧКОМ ПЛАНУ

Сви језици европских народа имају једнонационално име (на. пр. немачки, мађарски, чешки, бугарски). Име је изведено из имена народа који је ове језике створио (на пр. Немци, Мађари, Чеси, Словаци, Бугари). За побројане и непоменуте језике важи правило да не губе свој идентитет било ко и било где овим језицима говорио. Таква ситуација је постојала и са језицима Срба и Хрвата у периоду пре појаве Илирског покрета (1835). Они су имали и називе српски језик и хрватски језик. Доказ за ово су у првој половини 19. века сва дела Вука Караџића (с једне стране) и књига Људевита Гаја *Кратка основа хорватско-славенског правописања* (1830) с друге старне, као и друге књиге на кајкавском и чакавском. Треба водити рачуна да је израз „хрватско-славенски“, из наслова Гајеве књиге, изражавао и општесловенску основу тога језика и хрватску посебност, као што су то, на пример, чинили и изрази српско-словенски или руско-словенски језик. Вук је свој језик називао српски, а Гај је језик своје књиге и свог народа називао хрватски. Ови језици су се јасно разликовали и кад су означавани другачијим терминолошким ознакама. Вуков је језик свуда био штокавски а Гајев је био кајкавски. Српски и хрватски језик су били блиски словенски језици, али и међу њима, као и међу другим словенским језицима, постојале су разлике. А ове се разлике могу уочити и научно потврдити.

После разбијања Југославије опет су у употреби изрази српски језик и хрватски језик. Али ти изрази више не означавају оно што су означавали пре интервенције сербокроатистике. Онда су они означавали два различита језика док данас означавају један те исти. Да бисмо схватили како је до тога дошло, најбоље ће бити да обратимо пажњу на сам процес мењања идентитета језика. Пошто је овај процес нераскидиво повезан са историјом политичких односа Срба и Хрвата, на неке битне његове моменте мора се још једном указати. А то значи да се неизбежно понешто већ казано мора поновити. Понављањем се понешто може и додатно осветлити.

1. Идентитет српског језика почиње да се нарушава са појавом Илирског покрета. Третманом овог језика као илирског, тј. заједничког за више јужнословенских народа, повређује се и његов идентитет али и интегритет. Показаће се веома брзо да је стварни циљ овог преименовања био да српски језик добије два титулара: и Србе и Хрвате, што се не дешава ни код једног другог европског језика.

2. Следећи корак у нарушавању идентитета српског језика био је бечки *Књижевни договор* (1850). Подстицај да се овакав Договор обави потекло је од Аустрије. А циљ договора је био да се покаже да Срби и Хрвати имају исти књижевни језик. Чак је и на самом скупу било предлога да се тај језик назове српскохрватски. Најзначајнији учесник скупа, Вук Караџић, успео је да се у тексту договора усвоје сви његови ставови о српском језику и правопису, које је износио у ранијијим текстовима. Текст *Књижевног договора* сведочи и о једном формалном недостатку овог документа. У тексту се не наводи ни име језика, али ни име оног једног народа који њим говори и који једну књижевност треба да има. Иако је у документу јасно идентификован и језик и народ који га је створио, онај недостатак ће омогућити да се касније, мада без стварног основа, наметне теза да је сам овај чин био договор Срба и Хрвата о заједничком књижевном језику. Разјашњавању овог чина посебну пажњу посветио сам у књизи разговора Бојана Радића са мном *О новосадском скупу* (2008).

3. Ватрослав Јагић, који је највише допринео да се на Бечки договор гледа као на договора Срба и Хрвата о заједничком књижевном језику, највише је допринео и да се наметне израз *српско-хрватски* језик, у истом значењу као и паралелни израз *хрватски или српски* језик. Чинио је то највише као шеф Катедре за славистику у Бечу и уредник часописа на немачком језику *Архив за словенску филологију*. Он је практично и творац *сербохрватистике*, дисциплине која је институционализована у оквиру славистике. Јагић је у овом подухвату успевао зато што се упорно представљао као следбеник Вука Караџића и првих слависта.

4. Битан моменату повреди идентитета и интегритета српског језика десио се када је, један од најзначајнијих следбеника

Вука Караџића, Ђуро Даничић, на Штросмајеров позив отишао у Загреб да буде тајник Југославенске академије знаности и умјетности (1867) и први уредник *Рјечника хрватскога или српскога језика* (излазио од 1882-1976). То је била велика победа и Штросмајерове идеје југословенства и Јагићеве сербокroatистике.

5. Јагић се, међутим, није задовољио тиме што је везивао хрватска наречја (чакавско и кајкавско) са српским (штокавским) и тако привидно створио, односно прогласио, заједнички народни језик Хрвата и Срба. Као руководиоца пројекта *Енциклопедија словенске филологије*, који је почетком 20. века рађен у Руској царској академији у Петрограду, он је већ предодредио да се српски или, по његовом, српскохрватски језик подели на две половине: западну и источну. По овој пројекцији Србима би припала само источна половина заједничког језика, што значи само источно наречје (по Вуку, екавско). Два остала наречја: ијекавско (по Вуку јужно) и икавско (по Вуку западно) припало би западној половини тако представљеног заједничког језика. Ова Јагићева пројекција представљена је шире у мојој књизи *Срби и њихов језик* (1997, 2002).

6. Јагићева пројекција поделе српског (српскохрватског) језика на источни и западни део прошла је без јачег одјека и у предјугословнском периоду и у првој Југославији. Али је у пуном смислу била прихваћена у Титовој Југолавији, на Новосадском договору (1954) када је српски језик (како се у то време звао у Србији и Црној Гори) преименован у српскохрватски/хрватско-српски. Оно што се десило на том Договору илуструје карта Томе Матасића из 1981. коју сам више пута објављивао као илустрацију у својим књигама.

Ова карта показује политичку суштину овог квазилингвистичког акта Матице српске и Матице хрватске који је обављен у једној политичкој институцији под контролом Титове партије, у Покрајинском комитету Савеза комуниста Војводине. Главни резултат Новосадског договора била је практична подела књижевног језика на два варијанте: источну и западну, екавску и ијекавску, српску и хрватску, како је она, рецимо, на Филозофском факултету у Новом Саду представљана.

7. Следећи корак са хрватске стране био је одрицање од Новосадског договора и поглашавање тзв. западне варијанте хрватско-српског језика за посебан хрватски језик. *Деларација о називу и положају хрватског књижевног језика* из 1967, коју је потписало 18 хрватских институција, био је корак одступања од језичког заједништва оличеног у називу језика. Од тада се за „западну варијанту“ у Хрватској употребљава искључиво израз „хрватски језик“. То је био јасан знак да Југославија хрватској страни више није била потребна. Зато се приступило остваривању следећег корака: њеном разбијању. Крајем шездесетих и почетком седамдесетих јавио се сепаратистички тзв. Масовни покрет у

Хрватској. Двадесет година касније рат, испровоциран са хрватске стране, растурио је Југославију.

8. У процесу наметања сербокроатистике, још пре Новосадског договора, успостављала се метанарација по којој је западно наречје српског језика, икавица, у ствари хрватска. Тиме је, практично, из српског корпуса издвојена и популација која говори икавски. У истом смеру је, на Новосадском договору, учињен одсудан корак. Из корпуса српског језика изузета је и ијекавица, дакле, источнохерцеговачко наречје. То је оно наречје на којем су испеване српске народне песме, на њему је писана дубровачка књижевност, на том наречју су писали и Вук и Његош. и други велики српски писци. То је наречје којим говоре Срби од Западне Србије до Мора. После свега, чекало се да се српска страна и декларативно одрекне икавице и ијекавице.

Тај чин требало је да се догоди на Другом конгресу српских интелектуалаца 1994. у Београду. Овај Конгрес сазвала је организација која је имала звучно име – Српски сабор. Њен председник, чувени лингвиста Павле Ивић, у главном реферату скупа залагао се да се српски језик стандардизује на екавском изговору; другим речима, да се пројект Новосадског договора доведе до последње конзеквенце. Ивићева иницијатива на овом Конгресу није прихваћена. А како се то десило писао сам у тексту *Шта се десило на Другом конгресу српских интелектуалаца* (објављен је у књизи *Обнова српског националног програма*, 2010).

9. Са разбијањем Југославије настала је појама за черечењем српског језика. У отцепљеним деловима бивше државе јавиле су се снаге и међу политичарима и међу филолозима које се утркују да на говорном подручју српског језика, раније преименованог у српскохрватски/хрватскосрпски, уведу што више разних имена за српски језик. Данас постоје следећи називи: српски, хрватски, босански/бошњачки, црногорски, буњевачки.

Цепане српског језичког система по основи изговора (екавског, ијекавског и икавског) и различита национална атрибуција по том основу један је од оних видова менталних повреда о којима се говори у *Конвенцији Уједињених нација о геноциду*. Постоје научни поступци помоћу којих се ове повреде могу

залечити. Научно се да оспорити легалност изведеног насиља над српским језиком и одбацити све што је на непринципијелан начин легализовано применом политичке воље и квазинаучним поступцима. Одбрану идентитета и интегритета српског језика успешно може да изведе србистика. Али, ова филолошка дисциплина би за то морала да има потребне услове: спремне и мотивисане научнике, којих има, и институционалну подршку које још нема.

5. ПОВРЕДА ИДЕНТИТЕТА НА КЊИЖЕВНОМ ПЛАНУ

Као што је постепено српском језику наметано хрватско име, тако је бивало и са деловима српске књижевности. Чин преливања из једног суда у други, може се илустровати на примерима двеју историја књижевности: Стојана Новаковића и Ватрослава Јагића.

Историја српске књижевности Стојана Новаковића (1867) била је прва књига ове врсте која је српску књижевност представила у целини а коју је написао један Србин. За њу је карактеристично да је српску књижевност представљала у сагласју са схватањима слависта претходних деценија, пре свега најзначајнијих Новаковићевих претходника: Вука Караџића, Павела Јозефа Шафарика и Александра Пипина.

Посве другачије од Новаковића поступио је Ватрослав Јагић у књизи *Историја хрватске и српске књижевности* која се појавила исте године. У предговору овој књизи, аутор је најавио да је то само прва књига од три замишљене. А периодизацију тако замишљене историје двеју књижевности он је градио према *Цветнику српске словесности* Јована Суботића, антологији српске поезије која се појавила 1852, у Бечу у две књиге, а коју Јагић није ни поменуо. По Суботићевој периодизацији, српска уметничка књижевност делила се на три периода, односно на три дела: на стару, средњу и нову књижевност. Овако је периодизирао и Јагић, узимајући две књижевности, хрватску и српску, као једну. Прокламованог јединства двеју књижевности, међутим, Јагић се држао само у првој књизи, где је стару српску књижевност и стару хрватску приказивао као заједничку. Али је већ у предговору

књизи јасно ставио до знања да је дубровачка књижевност само хрватска. Никад није написао историју другог периода у који спада дубровачка књижевност. Али већ следеће, 1868. године, почео да издаје едицију *Стари писци хрватски* у којој је дубровачке писце третирао само као хрватске.

Да Стојан Новаковић са овим Јагићевим гестом није могао да буде сагласан, видимо по другом издању његове *Историје српске књижевности* које се појавило четири године касније, 1871. У њему је било знатних промена у односу на прво издање, али не и оних које се тичу интегритета српске књижевности. У новом издању, Новаковић је јасно показао да српска књижевност као целина има четири дела: народну књижевност, стару (средњовековну) књижевност, дубровачку књижевност и нову књижевност. Овим чином Новаковић је показао да српска књижевност, на језику којим је писана, може да постоји независно од хрватске књижевности.

Овако различита решења Јагића и Новаковића, била су током наредних деценија прикривана метанарацијама заснованим на опробаном рецепту о заједништву. А онда се, на самом крају века, на хрватској страни, на нешто другачији начин поновио исти поступак. Године 1898. објављена је у Загребу књига *Појест књижевности хрватске и српске* Ђуре Шурмина. Овај универзитетски професор је своју књигу засновао на истом моделу који је већ понудио Јагић. Третирао је две књижевности и као једну и као две. Као једну, јер су и хрватска и српска настајале на истом језику, оном који је Југославенска академија знаности и умјетности називала хрватски или српски. Али и као две, јер су се развијале посебно. Па је тако, по Шурминовом приступу, хрватска књижевност имала четири дела: народну, стару, дубровачку и нову књижевност, а српска само народну књижевност (заједничку хрватској и српској) а као самосталне само стару и нову књижевност.

Више српских аутора је наредних година и деценија изричито, или само имплицитно, потврдило став о четвороделности српске књижевности. То је учињено у историјама српске књижев-

ности које су излазиле пре Првог светског рата: дум Ивана Стојановића, Јована Грчића, Тихомира Остојића, Павла Поповића, Андре Гавриловића, Јована Скерлића. Све ове књиге проблем су решавале у складу са српском филолошком традицијом и са славистицом. О свим овим историјама написао сам предговоре за едицију *Историје српске књижевности* у којој је требало да се прештампа десет историја српске књижевности. Ови предговори, заједно са осам предговора за *Антологију српске поезије* у осам књига, објављени су у мојој књизи *Систем српске књижевности* (1996). Сви ови текстови потврђују континуиран развој српске књижевности на српском језику и приказују сва четири дела српске књижевне баштине.

Овакав идентитет српске књижевности потврдили су и београдски универзитетски професори Павле Поповић и Јован Скерлић на почетку двадесетог века. Скерлић је тада, на Филозофском факултету у Београду, предавао само нову књижевност, а Павле Поповић – народну, стару и дубровачку. Из тих предавања изникли су Павловићев *Преглед српске књижевности* (1909) и Скерлићева *Историја нове српске књижевности* (1914). У другом издању Поповићевог *Прегледа* (1912) сасвим јасно је утврђен обим српске књижевности. Он се у потпуности подударало са периодизацијом, обимом и приказом књижевног стваралаштва какав је дат у другом издању *Историје* Стојана Новаковића (1871).

После стварања Југославије, у школску наставу је уведен предмет Југословенска књижевност. Тај модел је, бар у Србији, важио до 60-тих година 20. века. (И ја сам 1964. у Новом Саду, дипломирао на Групи за југословенску књижевност). Али, овај концепт је био темељно пољуљан већ педесетих година тога века, и то преко двеју едиција: едиције *Српска књижевност у сто књига* која је штампана између 1958-66. и едиције *Пет стољећа хрватске књижевности* (чије објављивање ни до данас није окончано). На основу тих едиција, које су рађене по моделу Ђуре Шурмина, у социјалистичком периоду, градиће се концепција о идентитету српске и хрватске књижевности. Свако научно противљење овом моделу, који је српску књижевност лишавао

њеног битног дела – дубровачке књижевности, могао је да изазове (и изазивало је) политичку репресију.

Практично, тек после разбијања Југославије могло је отворено да се постави питање идентита и интегритета српске књижевности. Отварање тога питања било је део борбе присталица Покрета за обнову србистике која се води са циљем да се научна дисциплина о Србима – србистика врати у систем европских филологија.

6. ПОВРЕДА ИДЕНТИТЕТА СРПСКИХ ПИСАМА

Текстом *Патриотске фантазије једног Словена* (1810), једним од најзначајих у историји славистике, Јернеј Копитар је представио све словенеске народе, међу њима и Србе. Срби су, по Копитару, народ који говори српским језиком, а по вероисповести је издељен на Србе римског обреда, Србе грчког обреда и Србе муслимане. Срби се служе трима писмима: глагољцом, латинцом и ћирилицом. Поменути текст објављен је три године пре Копитаревог сусрета са Вуком Караџићем.

Вук Караџић је, преко Копитара, рационално прихватио основне ставове европске филологије и славистике. Прихватио је тако и Копитарев став да Срби римског обреда пишу латинцом а Срби грчког обреда пишу ћирилицом. Тих ставова се држао до краја живота. Тачно је да је управо Вук довршио процес реформе ћирилице у једном од својих главних дела, у *Српском рјечнику* (1818). Али је тачно да је у том делу, у прегледу писама европских народа, он посебно представио словне знакове српске латинице, а посебно словне знакове хрватске латинице. То што латиница којом се данас служимо изгледа овако како изгледа, у највећој је мери резултат Вукових интервенција. Тим питањем сам се посебно бавио у књизи *Српска писма* (2006, 2009).

И за Вука, као и за Копитара, српска латиница је била писмо којим су се служили превасходно Срби римокатолици у Дубровнику и шире. Они су текстове на српском језику исписивали италијанским словима. Такав начин писања разликовао се од хр-

ватске латинице, неговане у Загребу, а која је почивала на мађарској латиници. Потпуно је нетачна прича да је Гај у књижи *Кратка основа хорватско-славенског правописања* (1830) направио латиницу којом се данас служимо (и која се понекад, сасвим неоправдано, назива *гајица*). Гај је стварно направио једну врсту латинице за хрватски језик у поменутој књижици (прецизно: за кајкавски), али сасвим другачију од оне коју је као српску латиницу представио Вук. Кад су, неколико година касније, припадници Илирског покрета узели српски књижевни језик за заједнички књижевни језик Срба и Хрвата, Гај је напустио латиницу коју је био створио за хрватски језик и у основи прихватио ону латиницу којом се већ служио српски језик и коју је уредио Вук Караџић.

Проблем порекла и природе латинице којом се данас служимо дубље ће се разумети ако се схвати и сама суштина Бечког договора. Текст Бечког договора сведочи да је то у основи био договор о правопису два дела *једног народа*, од којих православци пишу ћирилицом а римокатолици латиницом. Не може да буде спорно тумачење који је тај народ верски подељен ако се зна да је стварни аутор текста договора Вук Караџић. Он се бавио само српским језиком и писмима и решевао питања само тога предмета, па и у поменутом Договору. Хрватским језиком он се није посебно бавио; истицао је често да је то други језик и да се разликује од српског. Суштина Бечког договора је у томе да се начин писања двома азбукама прилагоди тако да се текстови могу лако преносити са једног писма на друго писмо. Тада су већ била усвојена сва решења за латиницу којом се данас служимо – са иззетком диграфа *gj* за слово *đ* које је касније, 1878, увео Ђура Даничић.

Током превласти сербокроатистике у југословенском периоду, уместо тачног тумачења Бечког договора као усаглашавање неких решења за један језик којим један народ говори и пише, како стоји у самом Договору, дато је искривљено тумачење да је то био договор о заједничком језику Срба и Хрвата и да та два народа имају различита писма: Срби ћирилицу а Хрвати латиницу. Приликом разбијања Југославије, још док је рат трајао, Хрватска је 1994. године код УНЕСК-а регистровала латиницу

као хрватско писмо. И тај чин спада у повреде идентитета српске културне баштине. Верујемо да су само ратне прилике биле узрок што није уследила интервенција са српске стране за заштиту нематеријалне баштине.

7. ПОВРЕДА ИДЕНТИТЕТА ЕТНОНИМА СРБИ

У доба бујања националне свести код европских народа, које се одвијало нарочито током 18. и 19. века, афирмисао се и етноним Срби. Овај етноним функционисао је и уочи и после Великог рата у 20. веку, односно у време стварања југословенске државе. Тада је, као и други етноними, функционисао у све три своје димензије: а) као реч, односно вербални знак, б) као појам на који се тај знак односи и в) као јасно утврђен предмет појма односно популација обухваћена овим појмом и језичком ознаком.

Овај етноним се уклапао у систем етнонима других словенских народа као што су: Руси, Пољаци, Чеси, Словаци, Бугари, Хрвати, Словенци, али је функционисао и међу етнонимима не-словенских народа као што су Немци, Французи, Италијани, Грци, Мађари и други. Приликом стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца етноним Срби нашао се на првом месту. Поред Срба православаца, који су најдоследније чували ово име, своју националну афирмацију су неговали и многи Срби римокатолици и Срби муслимани. Али, већ на почетку постојања нове државе дошло је до извесног поремећаја у функционисању националних етнонима. То је учињено самим тиме што је ова држава, названа Краљевина Срба Хрвата и Словенаца, дефинисана као држава „једног троименог и троплеменог народа“. Зато је ову конструкцију било лако заменити новим етнонимом Југословени.

У другој, Титовој Југославији дошло је до великог поремећаја етнонимског система и то искључиво на штету српског имена и српског националног корпуса. Етноними Хрвати и Словенци су опстали и по имену и по пројектованом садржају појмова. Име етнонима Срби је опстало, али су из његовог садржаја изостали делови који су се односили на Црногорце, Македонце и Мусли-

мане. Другим речима, у овом делу света, на простору бивше Југославије, направљена је и повреда система етнонима у односу на друге делове Европе где таквих поремећаја није било. Увођењем нових етнонима дошло је до промене националне свести код делова српског народа и до значајног смањења српског националног корпуса.

Са становишта *Конвенције Уједињених нација о геноциду* и овде се морају констатовати огрешења и повреде, односно преношења права са једног народа на друге народе, али и насилне замене једног етнонима другим. То се најлакше може илустровати на примеру укидања микроетнонима Буњевци. Одозго, са врха државе, одмах после Другог светског рата стигла је наредба која, парафразирајући, овако гласи: сви Буњевци имају се сматрати Хрватима и као такви пописивати. То исто је чињено и са микроертном Шокци и етничком групом овога имена. И овој етничкој групи у исто време наметнут је етноним Хрвати. Са становишта *Конвенције о геноциду* илустративан је и пример онога што се десило са српском етничком групом Црногорци. Црногорци су током своје вишевековне историје чинили јасно профилисану етничку групу српског народа. У 19. веку, државна заједница ове етничке групе, Кнежевина Црна Гора, добила је и међународно признање на Берлинском конгресу 1878. истовремено када и Краљевина Србија. Као и у другим државама, и у Црној Гори вршени су пописи становништва. Последњи, пред стварање Југославије, одржан је је 1909. године. По овом попису 96% становника ове државе изјаснило су се као Срби. Четири деценије касније, на основу пописа пописа у Титовој Југославији од 1948. године у Републици Црној Гори само нешто преко 2 посто становништва изјаснило се као Срби. Нова политика учинила је да у Црној Гори практично једним потезом нестане етноним Срби који је важио вековима за језичко-етничку групу. Политичким средствима учињено је да црногорски Срби промене национални идентитет.

Нешто се слично десило и у Македонији у време Титове владавине. У овој покрајини име Македонци, пре друге Југославије, имало је слично регионално значење као и имена: Србијан-

ци, Црногорци, Босанци, Херцеговци, Далматинци. После државног преврата у Другом светском рату, афирмисана је чињеница о постојању македонског језика као посебног и то се данас сматра непорецивом чињеницом. На тој стварности и могуће је било заштити посебност македонске нације. Али власт се није зауставила само на томе. Етноним Македонци, на простору Социјалистичке Републике Македоније, постао је обавезан за све становнике словенске припадности. Тај процес се може назвати македонизацијом. У том процесу су готово сви Срби у Македонији примили име Македонци као име свог народа. Иста популација је, након ослобођења ове покрајине од Турака у првом Балканском рату, 1912. била такође изложена процесу србизације. Ни у првом ни у другом случају популација није уништана физички, али је била излагана менталним повредама. Чему су ови процеси водили показале се после разбијања Југославије, кад је Македонија постала самостална држава. Делу македонског становништва, који је сачувао српску националну свест, остало је да се тек бори за права националне мањине. А Република Србија има тешкоћа у заштити и очувању српске културне баштине и споменика из српске историје на простору Македоније. У тешком положају се нашао и Српска православна црква, као традиционална верска заједница на тлу Македоније.

На простору српског језика није нестала популација муслиманске веросиповести која тим језиком говори; чак се пропорционално увећала у односу на друге етнорелигијске групе. Али је престала да постоји етнорелигијска група Срба муслиманске вероисповести, самим тиме што је прво као етноним било уведено обавезно име Муслимани а потом Бошњаци. Процес деструкције употпуњен је и повредом етнонима Срби. Мноштво људи и читави делови народа изгубили су право да се зову Срби. Српски народ је претрпео велике повреде на плану промене идентитета појединаца и група, изазване политичким притиском.

*

Са становишта *Конвенције Уједињених нација о геноциду*, може се закључити да 20. век није донео Србима само масовно физичко и биолошко уништење. Донео им је и менталне повреде које се тичу промене идентитета њиховог националног бића. Садашњи Срби не могу да поврате претке побијене у стратиштима, логорима и погромима. Али, морају да се побрину да им се таква масовна уморства никад више не понове.

Ради тога Срби морају много више да чине да се зауставе процеси менталних повреда на плану националног идентитета које имају карактер геноцида. Одлучније треба да се супротстављају свим другим повредама људских права као што су етничко чишћење, протеривање и прогони, отимање имовине, ускраћивање слободе кретања и друго што утире пут биолошком геноциду. Један од најбитнијих услова за спречавања геноцида као перманентног процеса јесте спречавање отуђивања језика, писама, културне, материјалне и духовне баштине.

Има шансе да се српски народ сачува и оснажи баш захваљујући језику и култури. Упркос свему што се у 20. веку и југословенском периоду десило, српска језичка зајдница је опстала; опстала је популација која говори српским језиком. Треба рачунати да се, са ослоном на европске стандарде, уз велике напоре у области науке о Србима и у заштити материјалне и нематеријалне баштине, српска језичко-етничка зајдница може довести у стање у каквом се налазе други европски народи.

МЕТАНАРАЦИЈЕ, ПРЕДРАСУДЕ И КОРЕСПОНДЕНЦИЈЕ

Напред изнесена виђења о коренима етноцида и геноцида над Србима у великој мери се разликују од уобичајених. Оне су плод другачијег увида у историјске чињенице и у процесе којима није поклањана адекватна пажња.

Да би се догађаји могли другачије и истинитије видети, нужно је да се претходно разгрне завеса којом су прекривени. То је завеса која је исткана између субјекта спознаје и стварности која је предмет његове спознаје. Можемо је идентификовати као слој *предрасуда* и *метанарација*.

Са пред-расудама или пред-разумевањем носили су се одувек тумачи текстова и догађаја у дисциплини које се некад звала егзегеза, а која се у новом веку обично зове херменеутика. За теоријска осветљења појма и процеса пред-расуде (пред-разумевања) највише су заслужни Дилтај, Хајдегер и Гадамер. Сва тројица се слажу у ставу да је пред-расуда слој који треба савладати да би се дошло до правог разумевања.

Сличан продор у области разумевања историографије учињен је у новије време увођењем израза и појма метанарација. Овај израз је, као термин, први употребио француски филозоф Франсоа Лиотар у књизи *Постмодерно стање* (1979). Појам је значајан због тога што указује на праву природу историографије, што открива да је историографија једна врста нарације и да је тако треба схватати.

Историја и састављање прича о прошлости

Увођење термина и појма метанарација, у великој мери помаже да се схвати како се метанарацијама предрасуде стварају или могу стварати. Лиотар је закључио и да су метанарације по природи такве да нема праве истине. Истина је, по њему, оно што се као истина легализује. Израз *легализација истине* кључни је за његово схватање схватање природе метанарације. Из тог сазнања

проистиче и закључак да се историографија може злоупотребљавати и да се то може чинити систематски. Таквим поступком познати филозоф деконструише однеговано поверење које имамо у историографију као научну дисциплину. Јер показује да је историографија у ствари легализовање метанаративно предочених истина. Лоша страна ове тезе је у томе што она почива на ставу да стварне истине нема и не може бити. Такав став је израз једне још шире концепције познате као деконструкција логоцентризма. А оба ова појма су темељна за постмодерну филозофију чији су репрезентанти француски филозофи Жак Дерида и Франсоа Лиотар.

Као професор методологије проучавања књижевности и сам сам се бавио овим проблемом. Али сам у односу на проблем утврђивања истине имао и конзистентно другачији став. Заступао сам став да истине ипак има, и да њеном откривању и доказивању стално треба тежити. Методологија којом сам се деценијама бавио имала је главну сврху да тај задатак обави. Могла га је обавити поступком систематског утврђивања кореспонденције међу чињеницама. На томе је и израсла и моја концепција критике филозофије постмодернизма. А она је највише представљена у књигама *Логос и парадигма* (2000) и *Обнова логоцентризма* (2009).

У овој књизи, која је посвећена теми *Срби и геноцид*, насу-прот ставу да је истина оно што се легализује као истина, акценат се ставља на поступак проверавања тако установљених истина. Провера се врши оповргавањем истина које нису у складу са чињеницама. На овом поступку је инсистирао и Карл Попер, један од највећих логичара 20. века. Као што не-истине могу да буду *легализоване* као истине, оне могу да буду и *де-легализоване* ако не издрже проверу у сусрету са чињеницама. У области историографије то се најлакше може учинити ако се уместо једне метанарације понуди друга метанарација која ће бити у већој кореспонденцији са чињеницама. Ако не можемо казати да ће тиме бити откривена пуна истина, може се бар рећи да је начињена метанарација која ће бити ближа истини. А најближа истини ће бити она метанарација која је највише подупрта чињеницама, односно она која издржи највише проверавања и оповргавања.

Главни изазов у истраживачком раду представља сналажење у метанарацинама, односно савладавање метанарације у процесу откривања истине. Разоткривање суштине метанарација може да буде и разоткривање суштине предрасуда које нас одвајају од истине о стварности којом се бавимо.

Метанарације и њихова провера

Природу метанарације лакше ћемо схватити ако имамо у виду појмове које смо већ помињали: *тачка гледишта, легализација не-истине, де-легализација наметнуте истине, провера и оповргавање*. Ови појмови треба да помогну да се дође до што тачнијег приказивања историјске стварности. Посебно могу да олакшају примену метода утврђивања кореспонденције међу чињеницама. О овом методу опширније сам писао у књизи *Методологија проучавања књижевности* и другде. Овај метод ћемо илустровати на примерима догађаја који су већ били предмет разматрања у овом тексту.

Да почнемо најпре од појма *провера*. Све до новијег времена није био провере тезе о томе да Срби и Хрвати имају исти народни језик, нити провере тезе да су илирци због љубави и братства према Србима напустили свој хрватски језик и прихватили српски. Није било озбиљније провере ни Јагићеве тезе да је бечки *Књижевни договор* био договор Срба и Хрвата о заједничком књижевном језику; није било провере става да је латиницу којом се данас служе Срби, Хрвати и Словенци створио Људевит Гај; није било провере стварних значења оних пројекција које су биле уграђене у Новосадски договор, чак се није ни помињало да је овај знаменити Договор био одржан у Покрајинском комитету Савеза комуниста Војводине. Такође, није било ни проверавано на којим и чијим су идејама сачињене едиције *Српска књижевност у сто књига* и *Пет стољећа хрватске књижевности*; није чак ни помињана чињеница да је 1909. била основана Матица српска у Дубровнику. Ако није било провере оваквих чињеница, прихватане су и одржаване истине које су биле легализоване на основу пожељних или смишљених нарација и метанарација. Тако

се могло десити да се на основу неодрживих метанарација створе искривљене представе о историјској стварности и на њима однегују предрасуде. Сврха провера одрживости ових метанација, учинила је да се неке од њих де-легалују. А то значи да се разоткрију, па и одбаце неке од однегованих пред-расуда. То је учињено у мојим објављеним студијама. До сличних резултата долазили су и други истраживачи.

Увид у ове и њима сличне чињенице помогао је, с друге стране, и да се схвати и како су метанарације могле да се злоупотребе. Могле су, на пример, да послуже и томе да се из наших видокруга одстрани и сама свест о потреби неговања научне дисциплине о Србима, србистике. То је била природна последица процеса наметања идеје југословенства и сербокроатистике. Резултат овог процеса је испао посве видљив: српска филолошка традиција одстрањена је из живота, а тешко је поткопана и славистика као озбиљна дисциплина. У том процесу посебно је лоше прошао Вук Караџић. Његово име се у јавности надувало последњих деценија, али се, истовремено, и празнило од садржаја. Ниједан од кључних Вукових ставова о идентитету српског народа се данас стварно не уважава и не примењује. Резултат таквог односа је посве видљив: Вук је као филолошки појам *деконкретизован*. То у пракси овако изгледа: Вук се непрестано и обилато слави, али се његови филолошки погледи и ставови исто тако упорно игноришу. А да је тако, најбоље се може видети на примеру етнонима Срби. Вукова задужбина издаје публикацију под истим именом под којим је Вук објавио 1849. године *Ковчежић. За Србе сва три закона*. Али издавачи не виде у Србији друге Србе сем оне закона грчкога. Што значи да се у земљи Србији и даље негује име Вука Караџића; ово име је и даље у сталном, чак и појачаном, оптицају. Али је Вук, у стварности не само *де-конкретизован*, већ је и *ре-конкретизован*. На тај начин он служи да се под његовим именом протурају и посве антивуковска схватања. У подухвату ових реконкретизација Вукових ставова, ангажовано је много слабомислећих Срба, посебно оних који су пуни диригованог патриотског набоја. Тако се може казати да је његово име

уплетено у метанарације које су практично усмерене ка постизању антивуковских, па дакле и антисрпских циљева. Такви циљеви се остварују пред нашим очима. Биће зато бадава ако се спречи доношење резолуције о српском народу као геноцидном, ако се сами Срби и даље буду ауто-геноцидно понашали.

Куда стреме метанарције које су и данас на делу такође можемо показати на примерима. То су метанарације које су биле изграђене или се изграђију на жртви илираца, на злоупотреби Српске православне цркве, на злоупотреби југословенског заједништва, на злоупотреби Ватикана, на злоупотреби српске русофилије.

Метанарација о жртви илираца

Међу највише негованим метанарацијама је она о великој жртви илираца ради јединства са браћом Србима. Та метанарација је успешно функционисала више од века и по, нарочито током југословенског периода. Са тачке гледишта идеје југословенства сугерирано је да се на ову жртву гледа са посебним респектом.

Али кад је Југославија била разбијена, показало се да са том тачком гледишта нешто дубоко није у реду. Идеју југословенства најдрастичније су нарушили сами Хрвати. Зато се метанарацији о чину ове жртве морамо враћати. Видети каква је то била жртва, зашто је учињена и чему је то жртвовање водило. Легализација једне нездраве идеје повезана је са легализацијом једне неодрживе истине. Ево шта о том чину кажу тројица истакнутих лингвиста из друге половине 20. века.

Павле Ивић у књизи *Српски народ и његов језик* (1971) каже:

Кад данас Крлежа ламентира над жртвом коју је поднео Загреб одричући се у употребе родног кајкавског говора у књижевности, није тешко наћи разумевање за његову носталгију рођеног кајкавца и завичајног кајкавског песника, али је зато исто тако лако схватити да је напуштање кајкавског књижевног језика био најјачи политички потез који је грађански Загреб икада повукао. Без тог потеза његов културни, па и политички и економски до-машај остао би краћи. (179)

Павле Ивић је у поменутој књизи стајао на становишту Новосадског договора, а то значи Договора који је озваничио став да је језик којим говоре Срби у ствари српскохрватски, односно хрватскохрватски. Са те тачке гледишта и он се очигледно, са одобравањем односио према потезу илираца. На метанаративној интерпретацији тога потеза и грађен је овај Договор. А да Ивић није погрешно интерпретирао ово номинално жртвовање, потврду можемо да нађемо и у ставовима двојице истакнутих хрватских лингвиста.

Ево шта о потезу илираца каже Петар Скок у анкети о српскохрватском језику коју је Летопис Матице српске организовао припремајући предстојећи Новосадски договор:

Хрватски кајкавци учинили су како рече Јагић 60-година, међу Словенима јединствено дело. Напустили су свој кајкавски језик и на њему написану доста богату литературу, драмску, правну, лексикографску и са Сиреном Зрињскога и епску књижевност, која је далеко надвисивала књижевност на истоку у време Доситејево. Ипак је превладао код њих здрав језички инстинкт. Исправно су видјели, да не би било језичног јединстава ни код самих Хрвата, кад не би били пригрлили Вуков језик. Остала би им књижевна кајкавштина, чакавштина, икавска штокавштина и т. д. (Летопис МС, децембар 1953: 435)

А ево шта о истом питању, током самог Договора, каже Мате Храсте, председник Комисије за закључке на Новосадском договору:

Свима вам је познато да су Хрвати у прошлости били много попустљивији у свим питањима, нарочито у културним питањима. Свима вам је познато, да је оно што је учинио Људевит Гај, кога је споменуо и проф. Белић, одрекавши се кајкавског дијалекта био најреволуционарнији чин на културном пољу у цијелом словенском свијету. Хрвати су се том приликом одрекли не само кајкавског и чакавског дијалекта, него и икавског изговора, којим је писана далматинска књижевност и маса књижевних дјела. (ЛМС, јануар 1955, 102)

Сва три наведена мишљења, осим што славе овај „најјачи политички потез“, на усаглашен начин говоре о томе каква је била ситуација пре оног револуционарног и јединственог потеза илираца. Пре овог потеза су се јасно разликовали српски и хрватски језик, српска и хрватска књижевност. Наведена три мишљења сведоче да се управо тада десило нешто битно што се тиче и језика и књижевности Хрвата, али и Срба, и да је тај посао обавила хрватска страна. Наведена мишљења сведоче да сва три стручњака на овај потез гледају сагласно, са одобравањем.

Спадам међу филологе који гледају другачије на чин илираца. Мој поглед је условљен другачијим виђењем оног чина илираца. Југославија је морала да буде створена да би се идентитет Срба и идентитет Хрвата променио. А промена идентитета била је пројектована тако да се одвије на српску штету. Илирска идеја од самог почетка била је замишљена тако да задовољи нелегитимне хрватске интересе. А какви су ти интереси били – напред је доста речено.

Као један од организатора Међународног научног скупа *Српско питање и србистика 2007*. (Скраћени назив *Новосадски скуп*) имао сам о овом питању разговор са Бојаном Радићем који је објављен у књизи *О Новосадском скупу*. Чин илираца сам другачије коментарисао:

На жалост, хрватски идеолози и филолози су се понели стварно револуционарно, другачије него ико у словенском свету: преузели су српски језик и назвали га илирским, онако како га је звала званична Аустрија. А затим су илирски (алтернатива за српски) заменили изразом хрватски. Тако је испало да један језик, језик српски, има два национална имена: хрватски или српски. Па су од тога преварантског беспримерног чина направили метанарацију о великој хрватској жртви. Стално су истицали да су се Хрвати „жртвовали“ ради заједништва са Србима, а Срби им због тога нису били довољно захвални. У стварности, то је овако изгледало: Људевит Гај се убацио у српску језичку кућу и прогласио је заједничком. У истом смеру су деловали и други хрватски филолози. Најдаље су у томе одлазили Ватрослав Јагић, а поготово Иван Броз. (120-121)

Спадам и у оне српске филологе који су схватили да корени српске лоше судбине почивају у самој идеји Илирског покрета. Моје анализе су показале да су Срби веома лоше прошли баш због оног „јединственог“, „револуционарног“ и „најбољег“ потеза. Али на резултате ове анализе није било озбиљнијег реаговања. Српски естаблишмент је толико погубио конце да се показао спремнијим да прихвати не само лоше идеје, већ и лоше метанарације. Практично и даље се делује на интелектуалној подлози ових метанарација, па се не одступа од предрасуда заснованих на њима.

А да је потребно ослободити се лоших метанарација показале су активности око обележавања 100. годишњице Првог светског рата. Уочио сам да историографија, оптерећена предрасудама и метанарацијама, не успева да открије праве мотиве за отпочињање овог рата. А није могла да их открије јер је и сама била оптерећена метанарацијама и предрасудама. Већ изграђене предрасуде скривале су и саму суштину аустријско-хрватске идеје југословенства; а сакривале су и посебне интересе појединих чинилаца који су учествовали у стварању Југославије. Ова држава сигурно није одговарала српским интересима, и није била ни у српским политичким пројекцијама. Али је била у хрватским пројекцијама. Југославија је била потребна хрватским идеолозима са Аустро-Угарском или без ње. Шпросмајеров став: „Све за вјеру и Домовину“! показало се да значи „Хрватска изнад свега!“ Опредељујући се за идеју југословенства, хрватски идеолози су имали рачуницу да ће свој крајњи циљ остварити највише помоћу Срба. Овим интересима је одговарало и да се заметне траг о српском виђењу односа балканских словенских народа. Кад су метанарације одрадиле своје, Југославија, отпочетка замишљена као пролазна творевина, могла и да нестане. Њено разбијање приређено је сурово и безобзирно.

Постоје разне метанарације о томе када је и како до разбијања Југославије дошло. Једно време наметана је теза да се Југославија почела разбијати са појавом на политичкој сцени Слободана Милошевића. Такву тезу подржавали су и његови политички противници међу Србима. Показала се, међутим, убедљивија теза

да је разбијање Југославије, у ствари, почело од Устава из 1974. године по којем је ова држава, практично, конфедерализована. Али се у тражењу узрока ни ту није могло стати. Зато што су овај Устав омогућили неки претходни догађаји. А ти претходни догађаји су били: смењивање Александра Ранковића (1966) и појава Маспока у Хрватској после тога. Испоставиће се, ипак, да ни од ових догађаја није све почело. Припреме за разбијање Југославије почеле су бар од Новосадског договора 1954, а он је већ био већ пројектован са формирањем Југославенског лексикографског завода (1952). Разоткривање ове метанарације враћа нас на сам почетак: на идеју илирства, југословенства и сербокроатистике. Ове идеје водиле су ка томе да се Хрвати језички и државно уједине, да то учине безболно: на рачун Срба и на њихову штету. А да би тај циљ постигли, морали су и да разраде метанарацију која је убедљива и прихватљива.

Злоупотреба Српске православне цркве

У предјугословенском периоду Срби су имали другачији однос према верском питању него што су га имали у југословенском. Тада су се све српске националне институције држале ставова Доситеја и Вука. Те ставове су поштовали и владари, и академици и учитељи. Тек од стварања прве Југославије у српском народу све доследније се потискују ставови Вука Караџића у корист ставова и пројекција носилаца идеје југословенства, Штромајера и Јагића. Тај процес се одвија и даље. Став да су Срби само православци, после Другог светског рата постао је доминанан и међу свештенством Српске православне цркве. Сада и представници власти, књижевници и учитељи, по правилу, стоје иза ставова да су Срби само они који су православне вероисповести. У том процесу многи чиниоци су злоупотребљени. Злоупотребљена је и Српска православна црква. Она је од упоришта српског народа постала његова слаба тачка.

Српска православна црква је најдуговечнија и најзначајнија институција српског народа. Она је постојала и када српске државе није било, а кад су Срби имали државу она је деловала и

тамо где се ова држава није простирала. Вековима је била стуб око којег се српски народ окупљао и борио за опстанак. Она је Србима чувала памћење на име и историју. Увид у такву улогу ове Цркве био је добродошао све до оног момента док се те чињенице не почну искривљавати и злоупотребљавати. Искривљавање ове чињенице долазио је упоредо са спровођењем стратегије да Срби и Хрвати имају заједнички језик, а да се разликују по вери. Управо од тог тренутка у заметку је била идеја да Србе треба идентификовати само само са православцима, да Србе не-православце треба изоставити из српског корпуса, поготово да треба из тог корпуса изоставити Србе католике. Циљ те метанарације је био да се покаже да су Срби католици, у ствари - Хрвати. Тек на тој теоријској основи може се оправдати теза да и Хрвати имају исто толико права на српски језик као и Срби православне вере, тј. да је српски језик истовремено и хрватски.

Стратези и тактичари овог подухвата знали и како да савладају могући отпор који би дошао од Српске православне цркве. Геноцид извршен у Другом светском рату над право-славним Србима посебно је допринео да се ова теза радика-лизује. Потпуно таквим схватањима давале су чињенице које су потврђивале да су и српство и православље заиста угрожени. Став да су Срби само православци последњих деценија посве се усталио и приман без размишљања, и то као најбитније обележје српског националног идентитета, чак и кад је свима позната чињеница да и међу најзначајнијим Србима има не-православаца (нпр. да је Иво Андрић, по вери римокатолик, а Меша Селимовић по вери муслиман).

Један од кључних одговора научне дисциплине о Србима, коју присталице Покрета за обнову србистике стално понављају, јесте Вуков став о Србима три вероисповести, тачније о Србима као мултиконфесионалном народу.

Мој први текст из програма обнове србистике има наслов *Српски национални програм и верско питање* и био је објављен у *Хришћанској мисли* (1994). Од тада ове ставове нисам мењао. Питање о народности и вери било је и једно од главних које су при-

сталице овог покрета отворили и на Међународном научном скупу „Српско питање и србистика“ који је у Новом Саду 23. и 24. новембра 2007. године. Овај скуп треба да буде запамћен не само по томе што га је благословио владика новосадски и бачки др Иринеј Буловић, већ и по његовом излагању о односима Српске православне цркве према националном и верском питању. Владика је, у својој завршној речи, полемисао са супротним ставовима и оптужбама на рачун Цркве коју представља.

А та оптужба се састоји у следећем: да је наводно Црква испословала или чак одлучно захтевала да се за припаднике српског етноса и српског језика могу признати само они који су православне вере. То није тачно. Ни историјски, ни теолошки, ни духовно. Црква никада није правила конфузију, збрку између народносне и верске припадности. То не чини ни данас.

Ако проверимо ставове владике Иринеја (објављени су у трећем зборнику са овог скупа), видећемо да су они и тачни и истинити. Заиста не можемо да нађемо у историји Српске православне цркве одлуку да је она икад заузела став да популацији других вера нема места у српском корпусу.

Упркос томе, не може се порећи ни чињеница да и неки званичници Српске православне цркве такорећи свакодневно дају изјаве у којима српски народ идентификују са православцима. Тако чине и политичари на важним местима.

Са научне тачке гледишта, али и са становишта српске филолошке традиције из предјугословенског периода, на ове ставове можемо да гледамо само као на предрасуде које су однеговане разним метанарацијама. На њих треба гледати и као на производ политичких пројекција. Тачно је, међутим, и то да ови ставови никако нису могли бити уграђени ни у канонске основе Српске православне цркве, али ни у канонске основе Ватикана. И једна и друга црква су католичанске, тј. универзалне, отворене за припаднике свих раса и нација. Ватикан никад не би могао да стане иза става да нема нити да може да буде Срба римокато-личке вере. А то је на подручју бивше Југославије постало стварност.

Национални и верски програми нису исте категорије. Национални програми су по природи политички. А политички програми могу да имају различит однос према религиозном питању. И у том погледу се српски и хрватски програм разликују. По српском програму, оном из предјугословенског раздобља, Срби су мултиконфесионалан народ. Овај програм, ни експлицитно ни имплицитно, нема никакав посебан став према Хрватима; они су и за Доситеја и Вука и српске владаре 19. века један од словеских народа, али другог језика. Посве је другачије са хрватским националним програмом, бар од Илирског покрета. Овај програм Хрвате и Србе увек третира и међусобној вези пре свега због језика који је проглашен за заједнички. А да би се правила пожељна разлика међу њима, направљена је пројекција по којој Хрвати могу да буду само католици а Срби само православци. Српски прваци, који данас прихватају овакву пројекцију, и сами постају несвесни реализатори туђег програма, раде на штету свог народа и Српске православне цркве коју политички инструментализују.

О српском националном програму

Кад је Југославија била разбијена 1991-92. године, убрзо се почела ширити теза да је узрок великим српским несрећама у томе што српски народ нема свој програм. Па су неки од истакнутих Срба прегли да српски програм сами напишу. У књизи историчара Николе Поповића *Српски национални програм* (2000) прештампано је више таквих текстова. Обавештенији историчари у тој атмосфери подсетили су се Гарашаниновог *Начертанија*. Зато је потребно подсетити се још једном тога документа, посветити му адекватну пажњу.

Све битно о овом *Начертанију* се зна. У темељној студији Драгослава Страњаковића објављеној 1939. године у *Споменику СКА* под насловом *Како је настало Гарашаниново Начертаније* објашњено је како је Илија Гарашанин, министар кнеза Александра Карађорђевића, добио 1844. већ написани текст српског националног програма од једног странца, Фрање Заха. Зах је био

агент Пољака Адама Чарторијског, бившег министра Руске царевине, који је у међувремену постао чувени словенски идеолог, посебно ангажован на уједињењу Пољске. Гарашанин је редиговао Захов текст, показао кнезу Александру Карађорђевићу, и ставио га у фиоку. Разматрање о судбини овог документа Вера Милосављевић у књизи *Сава Текелија и српска мисао, I, II*, завршава овако:

Тешко је разумети мотиве науке која ослонац генезе о уједињењу тражи у делу и на месту где је та идеја доживела изобличење и пораз. Много пре него што је *Начертаније* први пут објављено у Срба (Миленко Вукићевић у *Делу* 1906) копију овог документа имали су и Аустрија (1883) и Мађарска (1886). Није немогуће да су у Бечу и раније знали за Гарашаниново *Начертаније* и Захов *План*. (1998, I:61).

Историја српског народа обавезује нас да на овај документ гледамо критички. Срби су кроз читав 18. век идејно припремали за оно што ће се бити њихова реалност у 19. веку када су и дизали устанке, стварали институције, најзад и две државе, Црну Гору и Србију.

Најкрупнији догађаји у новијој српској историји одиграли у деценијама пре Гарашаниновог *Начертанија*. Ти догађаји су се одвијали и на идејама о идентитету Срба и на пројектима њиховог ослобођења. О томе сведоче и *Славеносербске хронике* Ђорђа Бранковића и већ помињано писмо Наполеону Саве Текелије из 1804. године. Зато је неприлично стварни српски национални програм везивати за неки непознати докуменат, који је тек средином 19. века доспео у Србију. Више одговара истини став да се српски национални програм пре доласка Заха у Београд већ био испрофилисао. У српски национални програм већ су дотле биле уграђене многе личности из српске историје, посебно Свети Сава, Доситеј и Вук. Њих тројица и посебно су симболизовали три главна стуба српског народа, на којима ће дуго затим почивати српска национална кућа у предјугословенском периоду.

Српски 19. век је имао и своју завршницу. Та завршница се најбоље може сагледати на једном догађају који је дуго припре-

ман а одиграо се пред очима целог српског народа. То је био пренос костију Вука Стефановића Караџића из Беча у Београд. Кад је Вук умро 1864, један млади српски песник, који ће тек касније постати великан, Лаза Костић, пропратио је тај чин песмом у којој постоји стих: *Парастос Вуку! Умро нам је Вук!* Практично од тога датума постоји идеја да се Вукове кости нађу у Београду. То је била велика српска опсесија. Вукови ставови су побеђивали и у српском народу и у Србији; постајали неспорни највише после његове смрти.

Треба се подсетити и овога пута да Вукова борба за конституисање српског народа није текла глатко. Пуна је истина да су му и одмагали, али и помагали, и кнез Милош Обреновић, и кнез Александар Карађорђевић, и кнез Михаило Обреновић. Поред њих, слично су се према тој борби односиле и четири црквена великана тога доба: митрополит Стеван Стратимировић, игуман шишатовачки Лукијан Мушицки, владика цетињски Петар II Петровић Његош и владика будимски а потом новосадски Платон Атанацковић. Тешко је било све чиниоце на политичкој, црквној и филолошкој сцени усагласити око истог програма. Па ипак су Срби у 19. веку успели да усагласе филолошке принципе који се тичу националног језика и књижевности и оне које се тичу идентитета етничких Срба све три вероисповести. Пуна је истина да су Вукови ставови постали доминантни последњих деценија 19. века и у образовном систему, и у Матици Српској, и у Српској краљевској академији и у новооснованој Српској књижевној задрузи, и у часописима и другде.

Деветнаести век у српској историји практично се завршава постављањем Вуковог гроба у порти Саборне цркве у Београду 1897, пред њеним улазним вратима. Овај гроб се нашао наспрам Доситејевог гроба. Постављање ова два гроба баш на том месту има симболичко значење. Православни храм Саборне цркве је значао ослонац на мисао и дело Светог Саве, једног од највећих Срба свих времена, не само православне вероисповести. Грбови Досеја и Вука подсећали су на два велика стуба српског народа из времена његове обнове. Они су опомињали да сем православ-

них Срба постоје и други Срби, који припадају другим вероисповестима. Доситеј је на то подсећао ставом који је најбоље изражен реченицом из *Писма Харалампију* (1783): „Вера и закон се могу променити, али род и језик никада!“ А Вук Караџић је својим делом на то подсећао ставом о Србима три закона: закона грчког, закона римског и закона турског. Мада на Вуковом гробу пише да је ту постављен по наредби краља Александра, не може се заобићи ни истина да је он могао да буде постављен само уз сагласност патријарха српског Георгија Бранковића и митрополита Михаила Јовановића. А патријарх Бранковић (1890-1907) чини једно посебно велико поглавље у историји и Српске православне цркве и српског народа уопште. Он симболизује доба српског успона у сваком погледу: црквеном, научном, просветном, школском. Свака историја српског народа ће ове тврдње моћи да поткрепи. Трагови деловања патријарха Бранковића видљиви су и данас у зградама које су подизане и у Сремским Карловцима али и у Новом Саду. Свима треба да буде опомињући податак да је један од највећих патријарха Српске православне цркве, посебно из времена обновљене Србије, у пуном смислу подржао српски национални програм, односно српски филолошки програм.

На питање где треба видети српски национални програм о којем говорим, мој одговор је да га најпре треба видети на том кључном месту у средишту нововековне српске престонице, Београда. То је простор Саборне цркве, који обухвата и сам светосавски храм, али и она два светла гроба, Доситеја и Вука. На том простору изражена је и историја, и борба и мисао и воља свих главних чинилаца српског народа. На том простору је невербалним језиком дефинисан и српски народ као целина.

Мора се зато јасно констатовати: српски национални програм у интерпретацији Доситеја, Вука и Српске православне цркве из времена патријарха Бранковића не иде на уштрб било које верске заједнице, поготово не иде на уштрб Српске православне цркве. На односе међу члановима ових религијских група овај програм гледа једнакоправно, у духу поштовања европских правила и вредности. На основу тог става у Београд су могли да упи-

ру очи и православци, али и католици и муслимани, дакле припадници популације која је говорила истим језиком. Тако у језичко-етничком смислу утемељен Београд могао је да зрачи као стварно средиште целокупног српског народа: а то значи и Срба „сва три закона“, било где они живели. Многим чињеницама може се потврдити да су на Београд као на своје средиште посебно гледали и Срби католичке вероисповести у Дубровнику.

Злоупотреба идеје о заједништву Хрвата и Срба

Годину дана пре постављања Вуковог гроба у порти Саборне цркве у Београду, била је одржана академска беседа Љубомира Стојановића, знаменитог филолога вуковске оријентације. Стојановић (1860-1930) је најзаслужнији за обнову Вукових ставова о српском језику и српском народу, после великог продора сербокroatистике. Посебно је заслужан за појаву тзв. „државног издања“ Вукових дела. Године 1897. био је и лично ангажован око преноса Вукових костију из Беча у Београд.

У периоду југословенства поменута Стојановићева академска беседа била је такоређи заборављена. За њу је карактеристично да је у основи била полемика са ставовима Ватрослава Јагића, са његовом сербокroatистиком, посебно са ставом да Срби и Хрвати имају исти језик. То су они ставови на којима се градило заједништво Срба и Хрвата све до пред крај постојања Југославије.

Тематски блок посвећен Стојановићевој полемици са Јагићем, после више од сто година, појавио се у мојој хрестоматији *Срби и њихов језик* (1997, 2002). Стојановићева академска беседа сведочи да је и крајем 19. века било филолога који су јасно видели са које стране Србима прети опасност. Из беседе доносим најважнији део:

Да није било Гајева илирског покрета, опет би се како тако могло разграничити српско од хрватског. *Хрватски* дијалекти били би они којима говоре и пишу они који себе Хрватима називају, а *српски* би били они којима Срби говоре. И као год што ја никад

чакавски дијалекат не могу назвати српским у оном смислу у коме то велим за овај дијалекат којим ово пишем, јер знам да нема ниједног човека који *чакавски* говори, а Србином се зове; исто тако и Хрвати не треба да се љуте, кад им се рече да је онај дијалекат, којим говоре или пишу, или боље рећи, којим се труде да говоре и пишу у Загребу, дијалекат *српски*, јер до илирског покрета није било човека који је тако говорио и писао а Хрватом се називао; напротив, тим дијалектом говоре Херцеговци, народ који се од старине само Србима називао. Ко би хтео тај дијалекат звати хрватским зато, што у најновије време има и Херцеговаца Хрвата, могао би га са највећим правом назвати и турским, јер има још више Херцеговаца који себе Турцима називају, и то не одскора већ од три-четири стотине година. Како је бесмислена сва ова препирка о имену, најбоље ће се видети ако претпоставимо да су у исто доба кад и Хрвати примили херцеговачки дијалекат за свој књижевни језик и Бугари и Словенци, и назвали га Бугари бугарским, а Словенци словеначким. Зар ми не бисмо изгледали смешни, кад бисмо им стали доказивати да то није језик ни бугарски ни словеначки већ српски. (*Срби и њихов језик*, 1997: 331)

Стојановићева критика актуелних ставова, као што се види, задржавала се само у филолошким оквирима, а религијске је остављала по страни. Тако се могло чинити док се пажња ограничавала само на интенције Илирског покрета. Аустријско-хрватска идеја југословенства, која је непосредно наставила идеју илирства, унела је, међутим, у ове односе једну нову компоненту: религијску. Самим тиме она је непосредно угрозила Вуков став о Србима као мултиконфесионалном народу, односно о Србима као народу закона грчког, закона римског и закона турског.

Љубомир Стојановић овог проблема очигледно није био довољно свестан. А да су се односи Срба и Хрвата већ почели проблематизовати, могу да посведоче два међусобно повезана догађаја који су се десила почетком 60-тих година 19. века, а на које он није обратио пажњу.

Први од тих догађаја збио се 1860. године када је у Епархији новосадској штампана књига Јована Илића *Српска писменица*, чувеног београдског песника и политичара, који је већ писао вуковском ортографијом, а која је све до 1868. била забрањена у

Србији. У овој граматици српског језика, изграђеној на вуковским основама, посебно и конкретно су приказана и два писма: *Писмо Срба источне цркве* (данашња ћирилица) и писмо *Срба западне цркве* (данашња латиница). Та обимом мала књига, сачињена превасходно ради школских потреба, посредно је разјашњавала и ставове Бечког договора. Становиште ове књиге потпуно је у складу са ставом Договора да један народ може да се изражава истим језиком на два писма, ако се та два писма толико усагласе да се исти текст лако може преносити са једног писма на друго. Тада се постиже циљ да популација источне цркве и популација западне цркве, на истом језику а на два писма, могу да стварају исту књижевност. Историја српске књижевности после Бечког договора потврђује да је тај циљ постигнут. То се може констатовати на основу *Историје српске књижевности* Стојана Новаковића (1867, 1871). Срби као народ, поготово у новије време, несумњиво негују српску књижевност на српском језику, али на два писма: на ћирилицу и на латиницу.

Други догађај збио се само годину дана касније, када се појавио чланак Винка Пацела, једног од потписника Бечког договора, поводом стогодишњице рођења Саве Текелије. У овом тексту се не помиње Илићева књига. Али се и са њеним ставовима, али и са кључним ставовима Вука Караџића, имплицитно полемише. Да између Илићеве књиге и Пацеловог текста постоји веза схватићемо ако обатимо пажњу на оно што се данас означава као *метатекстовно надовезивање*. И кључне делове Илићеве књиге, и главне делове Пацеловог чланка, читалац може да нађе у другом издању моје књиге *Српска писма* (2009) заједно са библиографским подацима. Загребачки професор филозофије, Винко Пацел, који је почео као присталица илирског покрета, а еволуирао је у присталицу идеје југословенства, у овом чланку је, у десетак тачака, изнео разлоге зашто Хрвате и Србе треба сматрати једним народом. Али је навео и две битне карактеристике због којих их треба схватати и као посебне народе. Срби су, писао је Пацел, православци који пишу ћирилицом, а Хрвати су католици који пишу латиницом. (Муслимани истог језика нису ни помињани).

Сличне ставове заступали су крајем 19. века обично тзв. „хрватски вуковци“, тј. филолози који су присвајали Вуков језик, али су кривотворили Вукова схватања.

Куда су ти ставови водили показале се при крају века, и то баш поводом Вука Карацића. У књизи Луја Бакотића *Срби у Далмацији* представљено је једно реаговање поводом похрањивања Вукових костију испред улаза у Саборну цркву у Београду.

Октобра 1897. пренесене су кости Вука Стефановића Карацића из Беча у Београд.

Том приликом *Црвена хрватска*, орган Дубровачких праваша писала је ово: „Вук Стефановић Карацић има ту заслугу да је у Срба хрватски језик подигао на ступањ књижевности. Он је међу Србе стануо уважати хрватски књижевни језик. Шта више: он (Вук) исти признаје да је језик, што га је узео, хрватски а не српски. Нема тог српског делије који може побити ову тврдњу, пошто је сам Вук тако рекао и изјавио.“ (Репринт издање 1991: 125).

Лујо Бакотић, који је био Србин римокатолик (познат је и по преводу *Библије*, 1936) са очигледним неодобравањем износи овај став правашког листа. И данас можемо да потврдимо да се у читавом Вуковом делу не може наћи нека његова изјава да је он српски језик преузео од Хрвата. Али се може наћи пуно доказа да је сматрао да су сви штокавци Срби, без обзира на веру и на место становања. А то значи и да је сматрао да су и Дубровчани Срби, иако су у већини католици, јер говоре и пишу источнохерцеговачким наречјем, тј. дијалектом српског језика, којим се говори и у његовом завичају, Јадру, у Западној Србији. И који је Вук узео за основу српског књижевног језика.

Да би се у правом смислу схватила она дешавања која ће обликовати српску историју у 20. веку, морају се пробити наслаге разних метанарација да би се дошло до главног, до суштинског. А главно јесу два програма који су на делу: програм српски и програм хрватски. Треба притом знати да је српски програм утемељен на принципима европске филологије и славистике, а да хрватски од тих принципа одступа. По српском филолошком и националном програму, Срби и Хрвати јесу посебни народи, јер имају посебне националне језике. По хрватском, Срби свој језик

немају; њихов језик је део хрватског језика. А да је тако, то могу да потврде и следеће дефиниције:

1. *Вукова дефиниција*: Српски језик исто је што и штокавско наречје. Хрватски језик треба видети у чакавском и кајкавском наречју.

2. *Јагићева дефиниција*: Српскохрватски језик исто је што и штокавско, чакавско и кајкавско наречје узети заједно.

3. *Дефиниција хрватских филолога*: Хрватски језик исто је што и кајкавско, чакавско и штокавско наречје. (Таква је рецимо дефиниција Златка Винце у књизи *Путовима хрватског књижевног језика*, 1978).

Да се српски и хрватски језик стварно разликују, то сам показао у студији *О разликовању српског и хрватског језика* која је први пут објављена у књизи *Српски фиолошки програм* (2000). Главни аргумент за та разликовања темеље се на књижевном делу Мирослава Крлеже, који је писао и на хрватском језику (кајкавски, рецимо *Баладе Петрице Керемпуха*) и на српском (тј. на штокавском, *Глембајеве* и друго). То значи да је у том тексту у пуном смислу још једном потврђена вуковска концепција. И сада можемо да кажемо да нема примера да су Срби икад говорили, а српски писци писали чакавски или кајкавски, па према томе и немогуће је те дијалекте третирати као делове српског језика, чак ни кад се он преименује у српскохрватски.

Овакав мој став је несагласан са чувеном изјавом Мирослава Крлеже из 1967. да Срби и Хрвати имају исти језик, који Срби називају српским, а Хрвати хрватским. Ова Крлежина изјава дошла је после *Декларације о хрватском књижевном језику*, коју је потписало 18 хрватских институција и појединаца, међу њима и он. То је она декларација која је хрватски језик идентификовала са западним делом језика који је тринаест година раније, на Новосадском договору, и званично добио назив хрватско-српски/српскохрватски. Јавност је приметила да се многослављени писац уплео у нешто нечестито. А Крлежа је, да задовољи јав-

ност, својом изјавом нудио само квазирешење. Он је и тако стварно настављао да ради на остварењу хрватског филолошког програма установљеног са Илирским покретом. Треба зато бити свестан суштине његове изјаве. Кад Крлежа употреби израз хрватски језик (у значењу хрватски народни језик) он под тим подразумева и чакавско, и кајкавско, и штокавско наречје. Пошто српског језика мимо штокавског нема, са српским језиком може се изједначавати тек део оне целине коју он назива хрватским језиком.

Овакве намере затурања српског језика ипак се тешко могу спровести. Јер српским језиком говори велика популација и постоји велика литература која може да потврди његово постојање. А чим се схвати да се и идентитет српског језика мора бранити, опет се мора доћи до става да Срби имају свој језик, а Хрвати свој. А ако се тако каже, онда постаје јасно да је матерњи језик Мирослава Крлеже кајкавски и, хрватски, а језик његове супруге Љепосаве Кангрга (Бела Крлежа) штокавски и српски. Тако нешто, међутим, Крлежи није одговарало. Јер би испало да је највећи део свог опуса писао на српском. (А зар је Џојс мањи писац зато што је писао на енглеском а не на матерњем, ирском!).

И поменута Крлежина изјава поводом *Декарације* сведочи да су у Новосадски договор већ били уграђени његови ставови, односно ставови његовог Југослаvensког лексикографског завода, основаног две године раније (1952). Прва реченица Новосадског договора гласи: „Народни језик Срба, Хрвата и Црногораца један је језик“. Та реченица није сагласна са истином, али је сагласна са Крлежиним ставом да Срби и Хрвати имају исти језик. Новосадски договор се десио у време највеће Титове моћи, педесетих. Да је тандем Тито-Крлежа битно утицао на историју Југословена то је данас општепознато. Обојица су радила на остваривању хрватског филолошког програма који је почео са Илирским покретом.

Први хрватски католички конгрес у Загребу

Као што је могуће видети везу између појаве Илићеве *Српске писменице* и Пацеловог чланка, тако је могуће уочити и да нека веза постоји између преноса Вукових костију у Београду (1897) и Првог католичког конгреса у Загребу (1900). И та два догађаја су „метатекстовно“ повезана.

На жалост, српски историчари овим догађајима нису придали неки већи значај, нису уочили везу међу њима. Такво понашање може се објаснити одсуством интересовања за суштинске карактеристике и српског и хрватског националног питања или програма. У јавним библиотекама у Србији не постоји књига *Први католички састанак* коју је, на основу записника са овог конгреса, приредио Стјепан Коренић (Загреб 1900). А не знам ни за једног српског историчара који је овом догађају посветио одговарајућу пажњу.

Могло се, на пример, с правом очекивати да се пуна информација о овим догађајима нађе у другој књизи Милорада Екмечића *Рађање Југославије* (1989) посебно у поглављу *Дефиниције нације, институције за одгајање националне свести и коренови „социјалног католицизма“* (338-369) које се бави баш овим временом. А то је време када се оснивају и Српска краљевска академија (1886), Српско географско друштво (1891), Српска књижевна задруга (1992), Српски књижевни гласник (1991). Све те, и друге националне институције које у то време ничу у Србији, биле су израз потребе да се потврди национални идентитет Срба. Јер је српско друштво управо у то време осећало да има покушаја угрожавања српског националног идентитета. У мојој књизи *Увод у србистику* (2002, 2003) ово исто време приказује се на сличном броју страна као и у Екмечићевој књизи и то у поглављу које се зове *Обнова србистике* (335-390). У Екмечићевој књизи, међутим, не само да се овој обнови не поклања пажња, већ се не помиње ни Покрет Срба католика који је настао у Дубровнику око 1880. године и на чијем је челу био дубровачки католички свештеник и писац дум Иван Стојановић. Ово непомињање Срба католичке вере није случајно. Јер би и само помињање Срба ри-

мокатоличке вере у Дубровнику реметило темељну тезу ове књиге да је на простору Југославије такође одувек „вера била вододелница нација“ (I, 15). И само помињање Срба католичке вере показало би колико је теза идентификовању народа на основу вере неутемељена у српској традицији. Кључни догађај који је стајао на становишту да је „вера вододелница нација“ био је Први католички конгрес. То је, само официјелно, био скуп католичких свештеника и интелектуалаца, који се бави питањима вере и потребама верника. А стварно је то био политички скуп који је хрватску нацију идентификовао са католицима који говоре језиком који су Хрвати тада званично називали хрватски или српски. Политичку суштину тог скупа српски историчари, међу којима и Екмечић, нису схватили.

У Екмечићевој књизи, на пример, поводом Првог католичког конгреса каже се: „Последице су се осетиле неколико година потом...“ (366) Израз последице се може евентуално односити на социјални програм и на непосредне политичке одјеке овог догађаја, а не и на оне његове рефлексе који ће одредити збивања у читавом југословенском периоду, и у првој и у другој Југославији.

Први хрватски католички конгрес одржан је у Загребу 3-5. рујна 1900. године. Он је радио у више секција. Свака од њих била је посвећена некој области живота: католичком животу, каритативним друштвима, католичкој штампи, социјалним питањима, узгоју, лепој књизи, црквеној књизи, лаикату и животу католичке цркве. На свим секцијама донети су закључци, а донети су и заједнички закључци на крају конгреса. Сви записници и закључци објављени су у оној књизи коју је исте године приредио Стјепан Коренић на 450 страна. У тексту нема ничега компромитантног, поготово нема речи које би посебно могле да повреду Србе. По свом садржају, овај конгрес се сасвим уклапао у политику која је вођена у духу идеје југословенства. Главни учесник овог скупа Јосип Јурај Штросмајер, био је на овом скупу; посебно је јавно поздрављен. Ваљда зато српски историчари, израсли у периоду југословенства, навикли да на догађаје гледају кроз наочари те идеје, ништа лоше у у овом скупу нису могли да виде.

Али то што нису видели и осетили школовани историчари, осетио је и видео публициста Ратко Дмитровић. Као избеглица из Хрватске крајем 20. века, он је на својој кожи могао да осети последице овог Конгреса. У тексту *Мрачне сенке Првог хрватског католичког конгреса одржаног у Загребу 1900. године*, он је изнео своје виђење овог чина.

Први хрватски католички конгрес, са хрватског становишта, можда и најзначајнији догађај у новијој историји Хрвата. Да није било Конгреса, Католичка црква у Хрвата никада не би имала утицај који је имала, а утицај био је пресудан у деструкцији Краљевине СХС; оснивању, утемељењу и развоју усташког покрета; прекомпоновању Краљевине Југославије у Савез банаовина (са највећим уступцима Хрватима); стварању Независне Државе Хрватске; планираном уништавању Срба... Конгрес је нову формулу – сви католици Далмације, Хрватске, Славоније и Босне и Херцеговине су Хрвати – зачинио мржњом према Србима, православцима, прихватајући Старчевићеву тезу о Србима као „ремиталчком фактору на хрватском животном простору“. То се, наравно, нигде не каже у документима Конгреса, али је оно што је прихваћено, хрватско-католички екслузивизам, подразумевало и у пракси провело антисрпску политику, Конгресу су присуствовали готово сви хрватски надбискупи и бискупи, а главну улогу имали су; надбискуп врхбосански Јосип Штадлер, загребачки Јурај Посиловић и бискуп ђаковачки Јосип Јурај Штросмајер. Из презимена се види да Штадлер (Stadler) и Штросмајер (Strossmayer) имају немачке корене, а то ћемо овога пута ставити на страну.

Овај Дмитровићев текст, који сам нашао на интернету (5. мај из 1913, у оригиналу штампан латиницом) вредело је овако у ширем изводу навести, јер даје више информација о догађају, него што се о томе може наћи у текстовима историчара. На основу његовог текста може се закључити да је он књигу о овом конгресу прочитао. Најлакше је то могао да учини у књизи Mario Strecha: „*Mi smo Hrvati i katolici...*“. *Prvi hrvatski katolički kongres 1900.* (2008) у којој је Коренићева књига из 1900. прештампана, уз обиман приређивачев *Предговор* (7-127). Постоји битна разлика у схватању последица овог догађаја, какве је видео Екмечић и оних на које је указао Дмитровић. За Екмечића, који на догађаје гледа

са становишта идеје југословенства, ове последице су бенигне; за Дмитровића оне су катастрофалне.

За мене је читање и разумевање докумената Првог католичког програма био и херменеутички проблем. Властити приступ решавању оваквих проблема изградио сам још 70-тих година 20. века када сам се највише бавио методологијом и херменеутиком. Из мојих тадашњих предавања студентима, која су трајала пет семестара, израсла је књига која се зове *Живот песме Лазе Космућа Santa Maria della Salute* (1991). Два главна дела те књиге зову се *Текст* и *Контекст*. А основна порука моје књиге је: да значење дела чини јединство текста и контекста, односно да се до пуног значења и ове песме и других књижевних дела, може доћи кроз кореспонденцију чињеница текста и чињеница контекста.

У складу са овим доприносом херменеутици (од којег више никад нисам одустао, јер га сматрам ваљаним), лако се може видети и зашто су српски историчари превидели значај овог Конгреса. У документима Коренићеве књиге, у самим текстовима, не постоји нешто што би сведочило о његовом далекосежном негативном значају по српски народ. Зато се историчари овим догађајем нису бавили. Али оно што се није могло наћи у тексту, могло се ишчитати из контекста.

И за Коренића, и за Стреху једно столеће касније, очигледно није спорна улога бискупа Јосипа Јураја Штросмајера. Иако цетрална личност скупа, Штросмајер на скупу није говорио; његове ставове произносили су други учесници. Цео овај скуп је по садржају одржан у духу Штросмајера и његове идеје „Све за веру и Домовину“, али и у духу његове идеје југословенства. Ниједна од ових идеја се посебно не истиче, али се обе подразумевају. Обе су садржане у духу и понашању учесника Конгреса.

У излагањима учесника Конгреса се непосредно не полемише са српским националним пограмом, оним иза којег стоје српске националне институције у Србији, односно главни њихов ослонац Вук Караџић. Може се једино приметити да се ови ставови у потпуности игноришу, као да нису били део ставрности на балканском подручју.

Нигде се у излагањима или закључцима Конгреса непосредно не истиче да Срби и Хрвати имају исти језик, нити се игде коментарише како се до тог става дошло. Али се језик на којем се овај конгрес одржава третира као хрватски. (У складу са ставом да се на овом скупу говорило језиком који се званично зове хрватски или српски језик)

Нигде се, такође, у материјалима Конгреса експлицитно не истиче теза да нема Срба католика. Али се свуда подразумева став да су сви католици „хрватског“ језика Хрвати.

Нема никакве потврде да иза овог Конгреса стоји Ватикан, Аустрија, Немачка. Али је остављена пуна могућност да се то претпостави.

Дмитровић је у праву кад каже да је Конгрес учинио „да се католицизам чврсто повеже са хрватским домољубљем“, да се на њему испољио „католички ексклузивизам“. Тако нешто сведочи и Марио Стреха у уводном делу своје књиге. А то потврђују и цитати из говора главних организатора конгреса: сарајевског надбискупа Јосипа Шгадлера и председника Конгреса грофа Мирослава Кулмера.

Ми смо Хрвати и католици, и то хоћемо да будемо. И зато се састадосмо, да пред цијелим свијетом изјавимо, од кога нам многи не дају, да се зовемо Хрвати, а други нам хоће да крате, да смо католици. (...) Ми смо једно и друго.

Сарајевски надбискуп Јосип Шгадлер

*

За себе могу рећи само то, да сам жељно чекао овај час, када ће се католичанство пробудити у народу хрватском. Знао сам да ће доћи час, који ће скупити без разлике сталежа и политичкога освједочења на једно поприште, да бранимо свету вјеру хрватску и католичку. Вјеру хрватску, велим, јер ја као Хрват у Хрватској идентификујем католициштво са хрватством. Сачувај с тога хрватском народу ову подлогу, која ти је једина кадра одржати свијест и народност. О том сам ја, господо моја, увјерен, и зато ћу вам рећи с пјесником, а тако морамо говорити сви Хрвати: да је лијепо и слатко умријети „за крст часни и слободу златну“.

Гроф Мирослав Кулмер

Кад се идеје изложене у овим текстовима спроведу у живот и пренесу у историјску стварност, онда добијемо оно чега смо сви сведоци: добијамо трагични 20. век. Основа те трагичности је идеја о томе да је на простору бивше Југославије вера вододелница нација. Ова идеја, садржана у напред цитираним речима Винка Пацела из 1861, потврђена је на самом Конгресу. А куда је та идеја водила можемо да видимо на примеру Босне и Херцеговине. По моделу који важи за све европске народе, на простору ове републике живи популација једног језика раздјељена у три верске заједнице. По Вуку Карацићу, као гласноговорнику ове идеје, у тим покрајинама живе Срби три закона: закона грчког, закона римскога и закона турскога. Као народ једог језика они би могли да организују суживот као и други европски народи и да сачувају своје религијске идентитете. По идејама Првог католичког конгреса у Босни и Херцеговини живе два народа, Хрвати и Срби, католици и православци. Муслиманској популацији је било одређено да на овом простору буду *неопредељени* између Срба и Хрвата. Наратив, идеја о вери као вододелници нација, натерала је властодршце Титове Југославије да од муслимана направе посебан народ. А кад су већ били проглашени за посебан народ, морали су да имају и посебан језик и посебно име. А пошто језик не може да се зове муслимански, за ове муслимане је одабрано име Бошњаци, па је по томе и њихов језик добио име бошњачки. Не потиче све зло на просторима Балкана и Европе од идеја Првог хрватског католичког конгреса. Али се на њему десило нешто чиме се одступа од принципа на којима су се обављали интегративни процеси европских народа који су се интегрисали и одвајали једни од других на основу језика. Само је овај први и једини хрватски национални конгрес био организован да одигра интегративну улогу хрватске нације на темељу католичке вере. Таква пракса нужно води ка нечему лошем, што се не тиче само Срба и Хрвата. Зато ће идеје Првог хрватског католичког конгреса добити јасније осветљење ако се сагледају у ширем европском контексту, а не задржавају у локалним оквирима.

Први хрватски католички конгрес, по последицама, сигурно је догађај великог значаја. По ставовима које је заступао, овакав Конгрес није могао да добије подршку ни са стране званичне Аустрије, ни са стране званичне Немачке, ни са стране мађарског дела Аустро-Угарске Монархије. Ниједна од ових инстанци није могла да прихвати хрватски католички есклузивизам који је доминирао на овом Конгресу. Посредно знамо да ове ставове није могао прихватити чак ни Ватикан. Зато што је у самој концепцији овог скупа постојало нешто што је угрожавало и Ватикан и Аустрију.

Домовина, која је главни циљ политичког хрватства, јесте Хрватска, и то не било каква Хрватска, већ Велика Хрватска. А да је то идеја водиља католичког хрватства у својој књизи открива Марио Стреха. Велика Хрватска је логична последица идеје о католичком хрватству које се одвија у духу девизе „Све за вјеру и Домовину“. На политичком плану то ће се показати на крају Првог католичког конгреса у Загребу 1900. кад Јосип Штадлер, надбискуп врхбосански, држи поздравну здравицу у којој јасно истиче тежњу да се и Босна и Херцеговина прикључе „матици“ Хрватској. Овај детаљ открива да окупљање под овом девизом има јасан политички смисао. А да је прави смисао овог окупљања превасходно политички, то зна и политички Беч и политичка Пешта, дакле оба средишта двојне монархије, Аустро-Угарске. А то што они знају, у Стрехиној књизи означава се изразом „сабласт тријализма“ (160). „Сабласт тријализма“, од које се стахује, јасно има државно-политичку а не верску природу. Држава, која је од унитарне монархије, Аустрије, 1867. постала двојна монархија, тј. Аустро-Угарска, овим скупом је упозорена да би могла да постане и тројна монархија. Идеја о тројној монархији назирала се иза двеју комплементарних идеја: и идеје католичког хрватства и идеје југословенства. Стреха наводи и како је цар двојне монархије Фрањо Јосиф на ову Штадлерову провокацију морао и јавно да реагује. Из Стрехине књиге се тако види да је један крупан политички проблем начет. Осам година после одржавања овог скупа, проглашена је анексија Босне и Херцеговине. Тим гестом ће

Аустро-Угарска и упозорити и узбудити европски свет. О том догађају се у Стрехиној књизи посебно не говори. Не помиње се ни анексија Босне и Херцеговине ни оно што ће се десити само шест година после овог чина: да ће Аустро-Угарска почети рат против Србије. А то су незаобилазне чињенице. Смер размишљања, међутим, не може да заобиђе ни тај низ чињеница. Млади хрватски историчар Стреха идентификацијом католичког хрватства отворио је велику тему. Показао је и како се једна политичка оријентација на једном малом али ровитом простору, под видом борбе за веру, уплела у кључна збивања и политику Ватикана и Европе. Пре свега Ватикана, јер је баш Ватикану додељена функција реализатора идеја Првог католичког конгреса.

Разлози за организовање Конгреса

Први хрватски католички конгрес организовали су најзначајнији католички свештеници из Банске Хрватске (Хрватска и Славонија), Далмације и Босне и Херцеговине. Официјелно, мотиви за његово организовање су били верски. Већ у време организовања и одржавања скупа јасно се знало и осећало да је скуп био преваходно политичке природе. А како се на скуп гледало, то можемо да илуструјемо на основу реаговања три гласила: загребачке *Prosvjeta*, новосадског *Браника* и дубровачког листа *Dubrovnik*. (Наводе ћу донети онако како су штампани у оригиналу, латиницом и ћирилицом).

Prosvjeta:

Dok se braća Muhmedanci i grko-istočnjaci i Židovi žestoko bore za svoje svetinje, katolici su spavali san i spokojno očekivali svoje raszsulo.

Trebalo je, da tome drugačije bude.

Prvi hr. katolički sastanak u Zagrbu dne 3., 4. i 5. rujna imao je, da tome doskoči. (*Prosvjeta*, Zagreb, 1900, str. 666)

Браник:

Пре свега римокатолицизму не прети никаква опасност ни са једне стране... римокатоличка је црква владајућа а православна толерирана, трпљена... Па какав разлог може бити сазивању конгреса? Одговор је јасан: необуздани захтеви римске цркве. (*Браник*, у Новом Саду у суботу 2. (15.) септембра 1900)

Из одломака реаговања ова два гласила, јасно се виде различити приступи чину одржавања Конгреса. Хрватско гласило *Просвјета* види у њему настојање католичких Хрвата да „доскоче“ Јеврејима, муслиманима, православцима. Из реаговања новоградског *Браника*, листа намењеног православним Србима, види се страховање. Тај страх се не везује за политичке потезе једног дела католичке цркве, онога који окупља само Хрвате, већ је то страх од Римокатоличке цркве као целине. Стање свести које ова два гласила изражавају остало је непромењено и до данас у гласилима која имају исту ћуд али другачија имена.

Због тога је важно имати у виду и треће мишљење: оно које изражава гласило *Дубровник*. Власник и уредник овог гласила је Антун Фабрис. То значи да је он одговоран за чланке о Првом католичком конгресу. Фабрис је по свом јавном опредељењу Србин католичке вере. Али он је само један од становника Дубровника који се у то време већином тако осећају и опредељују. Фабрисово опредељење уважавају и православни Срби у самој Србији. То илуструје и чињеница да је у Београду био изабран за председника Удружења српских новинара. Његов недељник *Дубровник* излази у Дубровнику; штампа га латиницом *Srpska Dubrovačka štamparija* А. Pasačićа. Ради илустрације, наводимо два Фабрисова реаговања: пре и после одржавања конгреса.

Ово је било реаговање дан уочи одржавања конгреса:

Ovijek dana držaće se u Zagrebu prvi veliki hrvatski katolički sastanak. Kad bi to bio sastanak, koji bi odgovarao granicama hrvatskoga plemena; kad bi to bio sastanak, koji bi se više bavio vjerskijem i čudorednijem pitanjima, niko ne bi imao što prigovoriti. Ali taj sastanak, kako je zasnovan i nazvan, prekoračuje granice hrvatskoga plemena i hoće da okupi pod hrvatsko ime i zemlje, koje, i ako dijelom pripadaju katoličkoj crkvi, po narodnosti nijesu hrvatske. Nije nam

poznato, da Hrvati u vjerskijem stvarima uživaju monopol. Povjest nas uči, da su pokojni francuski kraljevi nosili od papa podijeljeni im naslov *cristiani ssmi*, i da je taj naziv prešao na francuski narod; još znamo da ugarski kraljevi nose naslov *p o s t o l i c u s*; uza sve to francuski ni ugarski kraljevi nijesu katoličku crkvu smatrali svojom isključivom domenom (posjedom), kako danas hrvatski zanešenjaci postupaju.

Hrvatskomu katoličkomu sastanku u Zagrebu naj oduševljenije pristupaju biskupi i ratoborni svećenici iz srpskijeh zemalja: Dubrovnika, Boke Kororske i Bosne. Oni tamo pristupaju više kao pobornici hrvatstva negoli katolicizma. Dok će koji biskup iz Dalmacije izostati, oni će svi pristupiti žarom dostojnijem plemenitije stvari. Cijepanje jedne Bogom stvorene cjeline u dva krvnička i neprijateljska tabora, nije, po našem mišljenju, plemenito djelo. To se zove postojećoj vjerskoj podjeli dati i svjetovne razlike: to se zove, drugim rječima, između braće iskopati još dublji jaz. Tako može raditi samo onaj koji rrgjavo shvata interese katoličke universalne crkve, ili onaj koji vjerske interese podreguje jednoj iz temelja pogrešnoj političkoj ideji.

Poznavajući vrlo dobro osjećaj, rad i namjere ratobornoga katoličkoga svećenstva u srpskijem zemljama, ne možemo ni za čas pomisliti, da se na hrvatskom katoličkom sastanku neće snovati i raditi, što je sasvim protivno aspiracijama srpskoga naroda, pače tvrdimo, da je i taj sastanak jedna – i ako pritajana – od mnogijeh manifestacija protiv srpske narodne misli, a u prilog neostvarive „Velike Hrvatske“. To nam jamče mnogi učesnici, naziv i mjesto kongresa. (*Dubrovnik*, 2 Septembra 1900)

А ово је било реаговање после одржавања конгреса:

Naša predskazivanja o hrvatskom katoličkom kongresu u Zagrebu izražena u uvodnom članku prošloga broja našega lista samo su blijeda slika onoga čemu zbilja taj kongres služi i teži. (...)

Vjerski značaj kongresa sporedna je stvar prema hrvatskoj idejno-političkoj demonstraciji, kojoj je refrain: Hrvatska slobodna i ujedinjena. (...)

Učesnici hrvatskoga katoličkog kongresa ne samo što proglašavaju Dubrovnik, Boko-Kotorsku, Bosnu i Hercegovinu hrvatskijem zemljama, već ne uzimaju u obzir ni Srbe u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji. To je sa stanovišta univesalnosti katoličke crkve krupna pogreška, sve kad bi se ta Velika Hrvatska i mogla ostvariti; to se zove staviti katoličku crkvu u službu veliko-hrvatske politike koja poput

секте гони svakoga ko nije Hrvat i grabi tugje. Може ли и смије ли се католичка црква идентификовати са радом те политичке секте?

(...) Ово је веома погibeljna игра, она доводи у sukob многе и многе вjернике, без икакве потребе са својим духовним пастирима.

(...) Kad bismo bili neprijatelji katoličke crkve, trebalo bi da se radujemo ovako neozbiljnom radu. Sigurno u Vatikanu nemaju pojma o svemu ovom, jer bi inače pritegli uzde i opomenuli gospodu kongresiste, da je katolička crkva čak u srednjem vijeku priznavala srpsko ime baš ovdje, odakle ga presvijetli hoće da iskorene.

(Dubrovnik, 8 Septembra 1900)

Наведедна три реаговања имају различит однос према одржавању конгреса. Хрватско гласило уопште узев, има позитиван однос према овом догађају и то не само у наведеним речима, већ и у мноштву страница које су му посвећене.

Оба српска гласила, насупротив томе, према догађају имају негативан однос. Али се она према самом догађају различито одnose. Негативан однос *Браника*, гласила православних Срба, заснива се на изричитом неповерењу према Римокатоличкој цркви уопште. Супротно од тога, *Дубровник*, који је је гласило Срба римокатоличке вере, негативан однос не испољава према Римокатоличкој цркви као целини, већ само према оном сегменту који је ову универзалну цркву ставио у службу сепаратних хрватских националних интереса. Зато, на сам догађај гледа као на велику и штетну игру са несагледивим последицама.

Злоупотреба Ватикана

И у зборнику који је приредио Стјепан Коренић (1900), и у предговору тој књизи Марија Стреже из 2008, као и у Стрежиној књизи *Католичко хрватство* (1997) наћи ће се подаци да је овај Конгрес одржан са благословом тадашњег папе Лава XIII. То ипак не значи да је сам Ватикан стао иза политичког циља овог Конгреса. Пажљивија анализа показеће да је Ватикан овога пута био само употребљен у посебне ванрелигиозне сврхе.

Да се и тако о овом догађају може мислити показује књига *Србија и Ватикан, 1904-1918*. Љубомира Дурковића Јакшића

(1990). Ова књига се уопште не бави Првим католичким конгресом у Загребу. Али даје доста простора и важних информација о једној од крупних акција које су уследиле после Конгреса. То је био покушај оних снага, које су организовале загребачки скуп, да у Ватикану издејствују преименовање *Илирског завода св. Јеронима у Хрватски завод св. Јеронима*. Ватикан је у први мах прихватио овај предлог и обавио преименовање. Али је, после реакције са италијанске стране, а затим и из Дубровника, а нарочито од стране црногорске делегације коју је у Ватикан упутио господар Црне Горе кнез Никола Петровић, променио одлуку и одустао од преименовања; вратио старо име Заводу. У тој чињеници се у потпуности слажу и Дурковић-Јакшић и Стреха (који је о том догађају посебно опширно писао у књизи *Католичко хрватству*). У Стрехиним књигама се, међутим, осветљења Дурковића-Јакшића не спомињу. Стрехина прва књига, мада објављена 7 година после књиге Дурковића-Јакшића, бар посредно сведочи да су осветљења његовог претходника била и утемељена и тачна.

Постоје, међутим, битне разлике у интерпретацијама двојице истраживача истог догађаја. Ове различите интерпретације су везане за њихове тачке гледишта, односно за националне програме на основама којих они интерпретирају ове догађаје. Дурковић-Јакшић том чину приступа са вуковске тачке гледишта, Стреха са штресмајеровске. Разлике у тим тачкама гледишта тичу се само једне популације: Срба католика и Хрвата штокаваца. Ова популација је, у ствари иста, јер има исто језичко-етничко порекло. Али се она различито назива и третира.

Ватикан се нашао у неочекиваној и веома деликатној ситуацији поводом захтева за преименовањем Завода светог Јеронима. Између две оштро сукобљене стране, морао је и да се одређује и да пресуђује. Ватикан и папа су дали за право црногорској делегацији. А то значи да су признали да има Срба католика.

Стреха на овакву пресуду гледа са чуђењем. Не може да схвати како је свети отац папа тако нешто могао да учини! Свој однос показао је тако што је приказао како је одлука Свете Столице имала негативан одјек у хрватској јавности.

И књига Љубомира Дурковића-Јакшића представља изразити гест, али другачије усмерен. Њен аутор је, нескривено, са одобравањем окарактерисао одлуку Ватикана. Дурковић-Јакшић је ову своју важну књигу писао при крају стваралачког живота који је почео као стипендиста Пољске православне цркве још пре Другог светског рата. По његовим информацијама, Срба католичке вере било је већ 1067. године, дакле само 13 година после оног раскола из 1054. на источну и западну хришћанску цркву. Срби римокатоличке вере су добили титулу Примаса Србије, односно примаса српског, највећу титулу у католичкој хијерархији после папе. То је и највиша титула коју има један словенски народ у католичанству. Биографија и библиографија Дурковић-Јакшића сведочи да је он могао да буде упознат и са католичким светом и логиком деловања Римокатоличке цркве међу Словенима. Зато он и није био изненађен што се у овом спорном проблему Ватикан понео одговорно. Уколико би попустио пред хрватским католичким ексклузивизмом направио би велику грешку и према својој историји и према самим принципима универзалности у складу са којима делује.

А о значају овог геста Ватикана може да посведочи и следеће место из Страхине књиге о католичком хрватству:

Брисање хрватског имена из назива светојеронимског завода и његова замјена илирским именом у банској Хрватској примљено је с најдубљим огорчењем. С обзиром на чињеницу да је света Столица илирско име протумачила као синоним за јужнословенско и да га је притом дефинирала геополитичким простором што су га све дотадашње хрватске политичке снаге у државноправном смислу сматрале подручјем хрватске суверености, тај чин у Хрватској није могао бити доживљен друкчије него као својеврстан облик негације хрватства и његових националнополитичких захтјева. Већ од осамдесетих, а напосе у деведесетим годинама, јужнословенска идеја – а није на одмет припоменути да она у Хрватској све до раздобља очи 1. свјетског рата никад није била поистовећивана с националном – стјецајем околности практично замире. Према томе, прешућивање хрватског имена нужно је схваћено као својеврсни израз нијекања хрватске националне идеје и политике која је на њој била утемељена. Штотице, папина одлука могла се читати као изравна потпора актуалној

српској односно србијанској и црногорској политици, која је јужнословенску идеју углавном схваћала као средство за афирмацију српске националне мисли. Истовјетно је расположење владало и у Далмацији . (206-207)

А да су се организатори Конгреса у нечему прерачунали, открива случај са потпредседником овог Конгреса Костом Војновићем, „кнезом ужичким“. Овај загребачки универзитетски професор историје био је католик из Дубровника. Познат је и по томе што је тврдио да води порекло од оног Милоша Војиновића из народне песме *Женидба Душанова*. У време када је он професоровао у Сплиту и Загребу, на делу је била идеја југословенства, а у оквиру ње став да су Хрвати и Срби један народ под два имена. Није отуда чудо што је Коста Војновић учествовао на Првом хрватском католичком конгресу. А не треба се чудити ни што је његов син Лујо Војновић, као министар кнеза Николе Петровића, био шеф црногорске делегације која је Ватикану предочила истину о Србима католицима. Његов старији брат Иво Војновић, писац *Дубровачке трилогије*, у новооснованој Матици српској у Дубровнику (1909) објавио је две књиге: *Сан Матере српске* (1912) и *Лазарево васкрсење* (1913). Прва књига је посвећена *Српској војсци осветитељици* а друга: *Родитељицама побједи, Српскијем мајкама, на олтар мученичке им славе овај лист дубровачке пџме пјесник харно полаже*. Организатори Првог хрватског католичког конгреса, који су иницирали да се онај Илирски завод светог Јеронима у Ватикану преименује у Хрватски завод светог Јеронима, превидели су могуће реакције и последице. А управо ови догађаји довели су у питање теоријске основе самог скупа.

Понашање Ватикана у афери око преименовања Завода св. Јеронима било је принципијелно и очекивано, а не произвољно и пристрасно. Посредно је Ватикан дао пуну подршку српском националном, односно филолошком програму, а не хрватском филолошком програму. Тај случај је касније био прекривен велом заборава. У некоректним метанарацијама југословенског и пост-југословенског периода Ватикан је, по правилу, био приказиван као принципијелни непријатељ српског народа. Случај са афером око имена завода Светог Јеронима показује да такво прикази-

вање није ни у интересу истине, ни у интересу Ватикана ни српског народа.

И у интересу је српског народа као целине, али и Ватикана, да схвате проблем и да грешке исправе. Тек пошто је Југославија престала да постоји, Срби су се нашли у положају да размисле где су и када почињене грешке и шта теба учити да се оне не понове.

Кључ: Срби католици

Срећом, па и међу Србима који су живели на територији Републике Хрватске пре егзодуса има и таквих који сматрају да треба да се врате српском националном програму из предјугословенских свремена. Спремност за то показала је Влада Републике Српске Крајине у прогонству када је она, убрзо после свог формирања 2006. године, прихватила програм Покрета за обнову србистике. Заједно са овим Покретом, ова Влада је организовала више скупова, међу њима и Међународни научни скуп „Српско питање и србистика“ (2007), затим скупове поводом обнављања Матице српске у Дубровнику (2009, 2010) и скуп о Србима муслиманске вероисповести (2012). На тим скуповима једно од главних питања било је питање језичке и културне баштине Срба на територији Републике Хрватске. Наглашавана је чињеница да је у питању баштина Срба обе вероисповести: и православне и римокатоличке. То је сликовито приказано на задњој корици четири моје књиге које је Матица српска у Дубровнику објавила: *Блок за српску идеју* (2012), *Историја и геополитика* (2014), *Историја и филологија* (2014), *Добрица Ћосић и прумљење* (2015). На задњој корици тих књига објављени су ликови 56 „знаменитих Срба са подручја Дубровника, Далмације, Лике, Кордуна, Баније, Славонија, Срема и Барање“, тј. са подручја која су данас у саставу Републике Хрватске. Табло је саставио Драгољуб Јакшић, члан ове Владе, а имена личности које су се тамо нашле, дата су на унутрашњој страни корица. Реч је о сликама ових стваралаца и историјских личности:

Иван Гундулић, Марин Држић, Иван Буних, Матија Бан, Медо Пуцић, Сава Владилавић Рагузински, Јосип Руњанин, Петар Прерадовић, Захарија Орфелин, Никола Томазо, Бранко Радичевић, Симо Матавуљ, Иво Ћипико, Бранко Бошњак, Иво Војновић, Владан Десница, Саво Мркаљ, Милан Решетар, Милош Ђурић, Милан Кашанин, Владимир Варићак, Руђер Бошковић, Валтазар Богшић, Никола Тесла, Милутин Миланковић, Радивој Кашанин, Владика Никанор Грујић, Војвода Момчило Ђујић, Владика Никодим Милаш, Дум Иван Стојановић, Прота Стеван Михалцић, Патријарх српски Павле, Патријарх Јосиф Рајачић, Сава Бјелановић, Јован Рашковић, Богдан Медаковић, Никола Добровић, Лујо Војновић, Војислав Ј. Ђурић, Вања Сутлић, Гајо Петровић, Јуниј Палмотић, Марко Мурат, Влахо Буковац, Стојан Аралица, Петар Добровић, Душан Цамоња, Божидар Петрановић, Вук Мандушић, Бранко Гавела, Љепосава Кангрга (Бела Крлежа), Перо Квргић, Бранко Плеша, Милан Кангрга, Новак Симић, Сава Шумановић.

Имена овде штампана курзивом означавају личности римокатоличке вероисповести. Таквих је на таблоу укупно 17. Имена штампана курантом означавају личности православне вероисповести. Таквих је на таблоу укупно 39.

На основу става о томе да је на простору бивше Југославије „вера вододелница нација“ могло би се казати да је на овом таблоу представљено укупно 39 Срба и 17 Хрвата. Али стварно на таблоу је представљено укупно 56 Срба. Како ћемо се према овом проблему односити, зависи од опредељења за један од два национална програма: српски или хрватски.

Са сличним питањем бисмо се суочили и ако бисмо имали у виду неко друго подручје, рецимо Босну и Херцеговину, Србију или Црну Гору. Поред истोजезичника православне и католичке вере, тамо бисмо се срели и са припадницима исламске вероисповести. По српском филолошкоком програму (који је устројен по европском моделу) и у овим крајевима све који говоре једним језиком, српским, идентификовали бисмо као етничке Србе. А ако бисмо хтели даље да идемо у конкретизацији њихових индивидуалитета, идентификовали бисмо их као Србе православце, Србе

римокатолике и Србе муслимане. По хрватском филолошком програму (односно по моделу који нуди овај програм) морало би се поступити другачије: припаднике три основне религијске групе требало би схватити као припаднике три народа: дакле као Србе, Хрвате и Бошњаке, који говоре три језика: српски, хрватски и бошњачки. Јасно: приликом разбијања Југославије остварен је у пуном смислу хрватски програм: једнојезичка популација је разграђена по хрватском моделу, дакле по моделу који нигде у Европи не важи. Учињено је тако уз много невиних људских жртава.

Из Европе би требало очекивати питање: где су нестали Срби римокатолици и Срби муслимани, који су чинили посебне групе у оквиру српског националног корпуса? Која је сила одговорна за њихов нестанак са историјске и животне сцене? Покушаји да се на то питање одговори нужно би водило ка оним о менталним повредама дефинисаним у *Конвенцији Уједињених нација о геноциду*. Дакле, о оним повредама које сведоче о почињеном етноциду.

Судбина српског народа зависила је и зависиће од алтернативе коју изаберу његови филолози, историчари, политиколози, политичари. И ова моја књига показује да алтернатива за Србе постоји. Српски народ треба да се врати свом националном програму из предјугословенских времена; да престане да следи туђи програм које га је довео у ћорсокак.

Југословенски период и хрватска парадигма

Штросмајерова идеја југословенства историјски је одиграла своју улогу. На остваривању те идеје сарађивале су и две значајне историјске личности: историчар и политиколог Виктор Новак и Александар, краљ Ујединитељ.

Александар Карађорђевић, праунук Карађорђевићев, изашао је из Првог светског рата као војнички победник. Био је на челу династије која је створила Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, у коју је била уграђена Штромајерова идеја југословенства. У време владавине краља Александра, Виктор Новак је био главни идејни заговорник ове идеје. Изузетно обимно дело у прилог тој

идеји (930 страница) била је његова *Антологија југословенске мисли и народног јединства* (1930). Предговор овој *Антологији* написао је сам краљ Југославије. Ево текста, писаног владаревом руком, латиницом:

Proroci i preteče Jugoslavije, njeni mučenici i junaci, jesu večita slava i živa moralna snaga velike jugoslovenske misli; kroz njih je nacionalna ideja slobode, ljubavi i jedinstva postala stvarnost a ugledanjem na njih ona će biti slavna budućnost.

Aleksandar

Na Vidovdan 1930.

Dedinje

Краљ Александар (1888-1934) прихватио је „велику идеју југословенства“ верујући да ће од Југословена направити један народ. Идеја „интегралног југословенства“, која се њему приписује, само је једна од могућих интерпретација оне „велике идеје југословенства“ која је била на делу још пре његовог рођења. Анализе учињене у овој књизи показале су да та идеја има и другу страну: да је она, у ствари, преобучен хрватски национални програм утемељен на идеји католичког хрватства.

Виктор Новак, рођен 1889. у Доњој Стубици у Хрватском Загорју, живео је у Београду од 1924. до смрти 1977. године као угледни професор Београдског универзитета, као директор Института за историју и члан САНУ. Уживао је углед доследног идеолога југословенства у оба југословенска режима, међуратном и послератном. Обично се мисли и казује да Виктор Новак заслужује посебно поштовање зато што је у књизи *Magnum crimen* 1948. године (на преко хиљаду сто страница) за злочине почињене над Србима током Другог светског рата оптужио Римокатоличку цркву. Моје анализе, посебно у овој књизи, несгласне су са овим виђењем. За уважавање је огроман Новаков допринос у документовању геноцида учињеног над српским народом у Другом светском рату. Али моје анализе показују да Новак није обраћао пажњу и на главне мотиве и узроке геноцида над Србима. Они се налазе у хрватском националном програму, оном који је

пројектован још у Илирском покрету и у хрватској идеји југословенства. Римокатоличкој цркви, односно „цркви у Хрвата“, било је намењено да том програму послужи. Доследни следбеник Шпросмајерове идеје југословенства, Новак није видео оно што није хтео да види: ни суштину Првог хрватског католичког конгреса, ни Србе римокатоличке вроисповести као етничко језичке групе којој је тај Конгрес укидао идентитет. Њихово постојање у потоњој историјској свести било је поништено. Новакова порука може се овако парафразирати: Срби, главни ваш непријатељ је Римокатоличка црква. Срба римокатоличке вере нема. Сви заједничког католици језика су Хрвати.

Кључ за разумевање Новакове тачке гледишта најбоље се види у његовој књизи *Вук и Хрвати* (1967). Овај кајкавац по рођењу, вешто је забашурио чињенице да Вук никад и нигде кајкавски дијалекат није убрајао у српски језик; да никад и нигде није језик свог народа називао српскохрватским; да му се никако не може приписати да је радио на језичком јединству Срба и Хрвата. Писац књиге о Вуку, попут других „хрватских вуковаца“ на челу са Јагићем, у основи је криво приказао Вука. Новакова књига појавила 13 година после Новосадског договора, а његови ставови о филолошкој проблематици Хрвата и Срба у складу су са тим чином.

Ако се у овој мојој књизи пажљиво прочита поглавље *Срби у раљама етноцидних идеја*, схватиће се да је Новак, такође, пропустио да види нешто што је битно: да су Срби, баш са стране идеје католичког хрватства и идеје југословенства, током целог 20. века били изложени нарушавању властитог идентитета и интегритета.

Подржавајући Шпросмајерову идеју југословенства, овај образовани клерикалац, после Другог светског рата претворио се у изразитог антиклерикалца. При томе, све време је деловао у духу хрватског филолошког програма. Жртвовао је и католичку веру ради Домовине. Његов однос према Римокатоличкој цркви посве је другачији од става дум Ивана Стојановића, чувеног Србина римокатоличке вере из Дубровника, који гласи: *Башка вера, башка народност!* У супротности је и са дум Ивановом јавно

израженом опредељењу да му његова католичка вера не брани да буде Србин!

За педесетак и више година деловања у Београду и међу Србима, Виктор Новак је створио читаву историографску школу. Следбеницима ове школе стављене су наочари аустријско-хрватске идеје југословенства. Ову тврдњу могу да потврдим именима репрезентативних дела српске историографије, као што су: *Историја Југославије* аутора Ивана Божића, Симе Ћирковића, Милорада Екмечића и Владимира Дедијера (1970), *Историја Југославије 1918-1978*. Бранка Петрановића (1980), *Рађање Југославије, I, II*, Милорада Екмечића (1989) и *Историја Срба у Хрватској* (1991) Василија Крестића. Истим наочарима се служила и *Историја српског народа* у десет обимних томова које је издала Српска књижевна задруга (70-тих и 80-тих година 20. века). Све те књиге, али и друге које су се бавиле историјом српског народа у Титовом периоду, прављене су према моделу по којем је на простору Југославије „вера вододеница нација“. Другим речима, према моделу, односно према метанарацiji, коју је Новак користио, и српски историчари су на судбину свог народа гледали кроз наочари аустро-хрватске, а затим и хрватске идеје југословенства.

Овим књигама може се придружити и књига др Војислава Шешеља *Римокатолички злочиначки пројект стварања вештачке хрватске нације* (2006). И ова књига, на преко хиљаду страна, на историју српско-хрватских односа гледа са становишта оне врсте антикатолицизма коју је промовисао Виктор Новак. А то значи: главни кривац је и тамо фиксиран у Ватикану, а хрватски филолошки програм је маргинализован. И у Шешељевој књизи учињено је упрво оно што је Новак пројектовао да се постигне: да се поглед скрене са главног! А после књиге *Magnum crimen* обављане су све оне радње које се тичу менталних повреда српског народа, укључујући и Новосадски договор, и едицију *Српска књижевност у сто књига и Декларацију о хрватском књижевном језику*! Тако је могло бити јер Новак и није откривао стварне узроке геноцида. Није се обрачунавао са самом идејом која је водила ка етноцидној пракси.

У Топлици, мом родном крају, злочине над српским цивилним ставовништвом које је православне вере, током оба светска рата, чинили су бугарски војници, који су такође били православне вере, а борили су се за програм остварења Велике Бугарске. У питању је био национални програм, а не верска опредељеност. Верске разлике нису препрека за савезништво и пријатељство. Од детињства знам да је у Београду, на најлепшем месту на Калемегдану 1930. године подигнут споменик захвалности једној католичкој земљи, Француској, а на овом споменику пише: *Волимо Француску као што је она волела нас!*

У годинама када је наступало разбијање југословенске државе, у српској историографији појавила се једна школа мишљења која је добила доста присталица. То је она која се надовезала на сукоб који је постојао у 19. веку између двеју школа: нордијске (бечко-берлинске) и самородне (аутохтонистичке). На кључне разлике између ових двеју школа обратили су пажњу посебно Олга Луковић Пјановић и Јован И. Деретић. Главног представника нордијске школе у 19. веку они су видели у Илариону Руварцу, а аутохтонистичке у Милошу С. Милојевићу. Настављајући аутохтонисте, припадници ове школе су, мноштом доказа, оснажили тезу да су Срби староседелачки народ на Балкану. Самим тиме успоставили су извештајан континуитет са српском историографијом из предјугословенског периода и омогућили да се бар најдавніја српска прошлост из основе другачије схвата и тумачи.

Ова историјска школа, међутим, није се суочила са смером гледања историографске школе која је „израсла из шињела“ Виктора Новака. Остављајући по страни најновију историју, бавећи се другим темама, школа ових српских аутохтониста, практично је продужила њено трајање. Односи Бугара, Срба и Хрвата кроз историју показују да је главно питање на Балкану идентитетско питање. Разрешење тога питања може се наћи као и код других европских народа: у области језика.

Злоупотреба српског русофилства

На путу ка обнови српског филолошког и националног програма, показаће се да се морају савладати и неке значајније препреке које јој се смишљено постављају. Једна од њих је злоупотреба српског русофилства.

Тему српског русофилства данас обично злоупотребљавају противници српског филолошког програма и обнављања српске филолошке традиције. Они и даље стоје на становишту да су Срби само православци, да српски језички стандард треба свести на еквицу, а српску писану културу треба свести на ону писану искључиво ћириличким писмом (под паролом да Србе ни у писмима не треба одвајати од Руса). У целини гледано, чини се тако са задњом намером: да се Срби сведу на оно што нису. А кад се то догоди, Срби више никоме неће бити важни и интересантни, па ни Русима.

Као што није спорно сазнање да су Срби у већини православци нити да је Српска православна црква одиграла велику историјску улогу у очувању српског народа, тако не може да буде споран ни став да су Срби, готово током целе своје историје, имали битну подршку и од Руске православне цркве, и од руске државе и од руског народа. Русофилско осећање код већине Срба последица је дуге историје током које су се Срби и Руси често налазили заједно у борбама за националну слободу и државну самосталност.

На русофилско осећање код Срба зато треба гледати као на део националног идентитета. Србин Недић, на челу Владе националног спаса, који је настојао да служи интересима свог народа под Хитлеровом окупацијом, није могао да погази ту црту српског менталитета и да шаље српске војнике на руски фронт, тамо где је било хрватских војних јединица. И четници у Србији дочекивали су 1944. године црвеноармејце као ослободиоце и савезнике, иако су им били идеолошки противници. Јер у њима су видели превасходно Русе а не војску комунистичког режима. Чинили су и они тако, зато што је и у њима, баш као и у партизанима, било усађено русофилско осећање.

Данас поуздано можемо да кажемо и да је челник партизанског покрета Јосип Броз Тито добро знао да искористи то русофилско осећање Срба. Он је то чинио свесно, јер му је сигурно добро била позната ситуација у Совјетском савезу. Титов покрет је успео и зато што су већину његових бораца чинили русофилски настројени Срби. Тек кад је освојио потпуну власт у земљи, могао је да се обрачуна са својим русофилским сарадницима кроз политичку борбу против Информбироа и да их пошаље на Голи оток.

Русофилска осећања Срба, а поготово Срба православне вере, била су коришћена и много раније, нарочито против покрета Вука Караџића. А зна се да је Вук више пута био оптуживан да хоће да покатоличи Србе. Оптуживан је, такође, и да није био добар православцац, јер се оженио једном Немицом, катољкињом, Аном Краус. Највише му се приговарало, и сада му се приговара, што је сарађивао са Јернејем Копитаром, цензором за словенску књигу, који је био римиокатолик. Превиђа се, при томе, да је римокатолик Копитар у историји славистике запамћен као један од најизразитијих представника ове филолошке дисциплине. И да је и сама ова дисциплина, усмерена ка изучавању и афирмисању филолошких особености словенских језика и народа, надрастала религиозне деобе и државне оквире. Она је, због тога, у први план истицала језичко-етнички идентитет словенских народа, па и Срба. Програм славистике Вук је могао у потпуности прихватити, јер је он одговарао и научним и националним интересима народа из којег је изникао. Интересима српског народа одговарало је да пишу српским језиком а не руским, у било којој варијанти. То су били принципијелни ставови славистике, и они немају непосредне везе са верским опредељењима филолога, па ни са Копитаревим и Вуковим. Копитареви извештаји аустријским државним органима о Вуку су познати и објављени. На српском језику то је учињено у зборнику *Вук и Копитар* (1981) који је приредио Голуб Добрашиновић. Ништа у њима није компромитантно ни за једног од ова два велика човека и велика пријатеља.

Својом концепцијом о Србима као мултиконфесионалном народу, тј. о Србима три вере, Вук је поштовао и европске стандарде о том питању, али је полазио од стварног стања српског

народа и његових националних интереса. (Не треба губити из вида да и међу Русима има и католика. Нити су се ови католици одрекли своје руске нације, нити се Римокатоличка црква одриче ових католика зато што су Руси). Понашајући се као Европљанин, Вук стварно ништа није чинио ни против своје православне вере нити потребе за повезивањем Срба са Русима. Налазио је и сам међу истакнутим Русима потпору за свој програм. Заслужио је био да му царска Русија додели и државну пензију.

Упозорење на нову „олују“ из Хрватске

Примена етоцидних пројекција постала је део праксе са којом се српски народ суочава.

Године 2015. Србима се опет наднео мач над главом. Овога пута он се јавио у виду захтева привремених органа власти у Приштини да тзв. Република Косово буде примљена у чланство УНЕСКО-а. Естаблишмент на важним местима у Србији пробудио се и схватио шта би то могло да значи. Није, истина, било у изгледу да српским манастирима на Косову и Метохији прети баш рушење, како је то било у време бомбардовања 1999. године или приликом мартовског погрома над Србима 2004. године. Али, пријем Косова у УНЕСКО отворио би могућност преименовања српског културног наслеђа, тако што би оно, на првом кораку, било идентификовано као косовско, а потом као албанско. Угледна међународна институција УНЕСКО требало је да послужи преименовању српске културне и духовне баштине у косовску. Ова намера се није остварила јер је дипломатском акцијом Србије спречено да тзв. држава Косово буде примљена у УНЕСКО.

Ово није био први покушај отуђивања културног блага српског народа путем преименовања. Али, први пут су врх државе и врх Српске православне цркве реаговали како доликује. У Титово време, па ни касније, то није тако чињено. Матица српска и Српска књижевна задруга, на пример, без и једне речи објашњења, из едисије *Српска књижевност у сто књига* изоставиле су дубровачку књижевност, а српску народну књижевност прогла-

силе за српскохрватску. Српски естаблишмент није званично ре-аговао ни кад је УНЕСКО 1994. године регистровао латиницу као хрватско писмо. У Србији не само да није било реакције на тај хрватски подухват, него је превара била прихваћена и овде је створен низ друштава под именом „Ћирилица“ која су само легализовала ову метанарацију о латиници као хрватском писму, односно, о постојању тзв. хрватског језика који се препознаје по писму. Ова друштва су се и јавно борила да се као несрпско отуђи све што је писано латиницом. Заклон за овакво штетно деловање налазили су и у ауторитету УНЕСКО-а.

Ипак, залагање да се латиница којом се служи српски језик прогласи за несрпско писмо није прихваћено једнодушно. Али, оно је помогло да се лакше покрене нова „олуја“ из Хрватске. Као вид антисрпског расположења дошло је, пре неколико година, до лупања табли на јавним зградама у Вуковару које су биле исписане и латиницом и ћирилицом. Поново је показано да за ћирилицу у Хрватској не треба да има места. Ова представа се изводила пред телевизијским камерама, а о догађајима су извештавали медији и у Србији и у Хрватској. На жалост, медији кривотворе чињенице када о овоме пишу или говоре, било да су за или против ове акције. Следећи нову хрватску „олују“, медији обавештавају да се у Вуковару лупају *двојезичне* табле. Они не казују како, у ствари, јесте: да се у Вуковару лупају *двоазбучне* табле, дакле табле писане латиницом и ћирилицом, али на једном те истом језику. Преименовањем се настојало приказати како су табле исписане на два језика: на хрватском и на српском. У протурању те идеје предњачила је Телевизија Војводине која је сликом и тоном показала наводну „двојезичност“. Док је један Загрепчанин говорио за ову телевизијску станицу, гледалац у Србији је могао да чује да он прича истим језиком којим се овде говори. Али на екрану се, сасвим непотребно, појавио титл на којем су речи говорника биле исписане ћирилицом. То је требало да значи да се дотични говор са „хрватског“ преводио на српски језик. Овакав гест је, намерно или ненамерно, сугерирао став да се и у самој Србији говори „хрватским“ језиком, а не да се у Хрватској говори језиком народа који је у оружаном „олуји“ 1995. био протеран из свог завичаја у

Хрватској. Заиста парадоксално: протерали народ а задржали његов језик.

И овај случај показује како може да буде опасна теза пост-модерног филозофа Франсоа Лиотара да истине нема, већ да је истина оно што се легализује као истина. Понашајући се у складу са овим уверењем, хрватске институције су, још пре много деценија, легализовеле српски језик као хрватски. Затим су легализовеле етничко чишћење Срба из авнојевске Хрватске у операцијама „бљесак“ и „олуја“. Српска јавност добро разуме шта значи убијање и протеривање. Али није упућена у злоћудне радње у области филологије. А корени свих неповољних дешавања су у тој области.

ЗАКЉУЧЦИ

Несумњиви геноцид над Србима у 20. веку, у виду физичког уништавања, извршен је и то у Првом и Другом светском рату. Одговорност за геноцид у Првом светском рату сноси Аустро-Угарска монархија. Она је Србију напала да би предупредила процесе који су водили ка националном осамостаљивању народа којима је владала. Слободна и самостална Србија, као матична држава српског народа, сметала је суседној великој царевини јер је самим својим постојањем ове процесе поспешивала. Због тога су у њој на делу биле идеје не само да се уништи држава, већ и да се уништи народ.

Да би благовремено неутралисала Србе, Аустрија је учинила да се појаве и афирмишу и Илирски покрет и Штросмајерова идеја југословенства. Обе ове идеје подразумевале су деконструкцију српског етникума и то уз помоћ једног мањег а блиског словенског народа, Хрвата. Показало се, међутим, да ниједна од тих идеја није могла да заустави процесе стицања националне свести на територији ове државе, а самим тиме и угрожавања опстанка Аустрије. Борба мађарског народа у Аустрији довела је до тога да се она по нагодби из 1867. претвори у двојну монархију: Аустро-Угарску. Идеја југословенства стављала је, владајућим круговима у Аустрији, све више у изглед да се ова држава може

претворити у нешто као тројну монархију. Тиме би још више био угрожен њен опстанак. Ове процесе је требало држати под контролом. Зато су владајући кругови у двојној монархији и отпочели рат као казнену експедицију против Србије не презајући ни од физичког искорењивања српског народа.

Први светски рат није се свео на казнену експедицију Аустро-Угарске против Србије, претворио се светски рат. А у овом рату Хрвати се нису показали само као средство за остваривање аустријских државних интереса; испољили су се као историјски субјект који своју будућност може да гради мимо Аустро-Угарске.

Идеја југословенства, на којој су деценијама пре тога радили, показала се као добра прилика да се њихови национални интереси почну да остварују. Тако се десило да се током рата почне да се ствара Југославија и то не на српској већ на хрватској идеји. Ова идеја, која се најпре јавља у виду илирске идеје, није била усмерена ка деконструкцији Аустрије, али је отпочетка била оријентисана ка деконструкцији српског националног бића. А носила је у себи и клицу идеје о стварању Велике Хрватске и то уз помоћ заједништва са Србима и уз преузимање српског језика. Да би се тај циљ остварио, њени поротагонисти морали су играти на много карата: на карту разних политичких интереса, идеолошких пројекција, филолошких привида и на коришћењу религије, пре свега католичке. А да би се те амбиције оствариле, као објекти су јој служиле државе (на примери Аустро-Угарска, и Србија, али и друге), а служиле су им и Ватикан и помесне православне цркве; посебно су јој послужиле две тоталитарне идеологије: комунизам и фашизам.

Велика Хрватска је у 20. веку два пута стварана, под Павлићем и под Туђманом. Оба пута се у овој држави српски језик проглашавао за хрватски, а да би та конструкција могла да се одржи, оба пута је морала да нестане једна етнојезичка група: Срби католици. Тако је чињено и у периоду Титове Југославије. То је чињено уз прећутну сагласност свих релевантних чинилаца, па и српских институција. Ради остваривања те амбиције и сам Ватикан је служио као средство. Прећутно се одричући Срба католика,

он је престајао да буде универзална црква у којој има места за све народе. Другим речима, и Ватикан је употребљен да учествује у етноциду.

Треба се бојати да свет још није схватио шта му је у последња два века донела амбиција да се створи Велика Хрватска и то на неприродан начин. Греша се кад се иза та појаве види једна локална појава, која се тиче само Хрвата и Срба. Први и Други светски рат сведоче да процес стварања Велике Хрватске на неприродан начин није се тичао само ова два народа; тичао се и других.

Ових година папа Фрања изражава бојазан да је трећи светски рат почео. Кључни догађај у којем треба видети тај почетак јесте разбијање Југославије. Поводом тога чина у оптицај је ушао и термин *сукоб цивилизација*. На идеји о сукобу цивилизација су још између два светска рата почели да играју хрватски идеолози тврдећи да, иако Срби и Хрвати имају исти језик, у ствари припадају разним цивилизацијама: Срби припадају источној, а Хрвати западној цивилизацији. Хантингтон је сукоб цивилизација видео на ширем плану. Изнео је став да Запад престаје тамо где почињу православље и ислам. А то је већ став који се никако не може свести на ситне рачуне хрватских политичара који су оптимално решење за Хрвате тражили у растурању Југославије. Тиче се целог света.

Претње упућне савременом свету су велике. А да би се несреће предупредиле, треба осветлити узроке и мотиве који воде ка великим несрећама. О многим од тих узрока говори се у овој књизи.

ДОКЛЕ

СРПСКИ НАРОД „БЕЗ ШАНСЕ“ ИЛИ СА ШАНСОМ

Ова књига је већ била скоро написана када сам прихватио понуду да 26. новембра 2015. у Градској библиотеци у Новом Саду говорим о књизи историчара Момчила Диклића *Народ без шансе*.

Диклић је у више својих књига приказао страдање српског народа на територији садашње Републике Хрватске, како од усташког покрета који је јавно био антисрпски, тако и од партизанског покрета који је био усмерен ка томе да Срби ратују у корист Хрвата, тј. да се боре за остваривање хрватског националног програма. У том смислу драгоцен је његова књига *Како су страдали визионари судбине Срба у Хрватској: Будачки процес* (2011).

Књига *Народ без шансе*, има поднаслов *Српски народ из Хрватске није имао демократске шансе 1990, 1991... године!?* Мада је књига посвећена најновој историји Срба са овог подручја, она се тиче и новије историје Срба уопште. Моја сазнања не оспоравају чињенице изнете у овој књизи. Али она су у спорности са тезом историчара да су Срби „народ без шансе“.

Тешко погођен не само аргументацијом, него и безнађем које зрачи из Диклићеве књиге, реаговао сам на њеној промоцији најпре као песник. Прочитао сам пред публиком већи део једне моје песме из књиге *Блокада* (2009), која је писана 80-тих година, а зове се *Срце треба упалити*.

„У безнађу нема звезда водиља.
Срце треба упалити.“
Тако је говорио Васко Попа,
Унук Петра Петровића Његоша,
Оног што је написао стих
„Нека буде што бити не може!“

Нека буде што бити не може,
То значи: нека је могуће у другом систему,
Оно што је немогуће у овом.

Треба систем једних могућности
Заменили системом других могућности,
Немогућност спознати као могућност,
Спознати је у систему других могућности.

У овој песми су кључни стихови који говоре о томе да оно што је немогуће у једном систему може да буде могуће у неком другом. А у част господина Диклића, који је рођен у Лици, стихове из ове песме илустровао сам анегдотом о једном младом Личанину који се још у 19. веку свом професору у Прагу похвалио да је пронашао мотор који ради на струју. Професор му је рекао да има 11 доказа да његов мотор не може прорадити. Онај млади Личанин је, каже анегдота, притиснуо на дугме, а мотор је прорадио. Професор младог Николе Тесле, није без разлога сумњао у проналазак неафирмисаног научника: тачно је знао могућности онога што се може постићи са једносмерном струјом. Али оно што није било могуће у систему једносмерне струје показало се као могуће у систему двосмерне. Теслина предност над професором била је у томе што је имао увид у друге могућности.

Тесла није једини научник који је тако нешто учинио. Таква збивања у науци је Томас Кун представио у књизи *Систем научних револуција*. Суштина напредовања у науци, по овом мислиоцу, који се сматра једним од кључних у филозофији науке, јесте да се једна парадигма замени другом парадигмом, један модел другим моделом, један систем другим системом.

Нешто слично су, после разбијања Југославије, учинили српски филолози и њихови блискомишљеници окупљени око Покрета за обнову србистике. Они су модел, парадигму југословенства и сербокroatистике, заменили парадигмом србистике. Од ове парадигме се може очекивати да доведе до другачијих резултата у науци и у судбини српског народа. То конкретно значи следеће: треба да напусте програм католичког хрватства Штросмајера, сербокroatистику Ватрослава Јагића, идеју југословенства

Виктора Новака, политику Југославноског лексикографског завода тандема Тито-Крлежа и да обнове српску филолошку традицију из предјугословенског периода.

О мом личном уделу у том поухвату сведоче два текста, оба из 1994. То су: *Националне институције – најслабије тачке српског народа* и *Српски национални програм и верско питање*. Први текст (објављен у зборнику радова са Другог конгреса српских интелектуалаца) указивао је на националне институције као на најслабије тачке српског народа (пре свега на Матицу српску и Српску академију наука) а други (објављен у *Хришћанској мисли*) у целини је подсећао на Вукове ставове који су у југословенском периоду били напуштени.

Сведоци смо да у Србији србистика још нема институционалну подршку. Разлоге зашто се то до сада није десило не треба тражити превасходно у недовољним теоријским припремама. Пре их треба видети у ангажовању неких политичких и обавештајних структура да се ова институционализација спречи. На делу су покушаји да се ова Србима неопходна дисциплина замени неким сурогатом патриотске провенијенције. Један пример је очит: првих неколико месеци током 2016. сваког понедељка на Телевизији Србије, у 10 минута до 12, трајала је једна петоминутна (хумористичка?) емисија која је називана *Србологија*. По имену, ова емисија подсећа на дисциплине које се зову *синологија*, *туркологија*, *албанологија*, *хунгарологија* а које се на универзитетском нивоу изучавају и у Србији. Ове дисциплине по садржају одговарају дисциплинама које се, по традицији, зову *германистика*, *англистика*, *русистика*, *полонистика*, *словакистика*, *бохемистика*, *русинистика* које се такође код нас изучавају. Присталице Покрета за обнову србистике већ више од двадесет година залажу се да се научна дисциплина о Србима, србистика или србологија, нађе у систему адекватних дисциплина уместо сербокroatистике. Другим речима, да се врати у систем дисциплина из којег је у југословенском периоду била избачена.

Да је ово залагање наишло на прилично глуве уши у Србији, објашњење за то може се наћи у снагама које од Београда праве немислећу и бесперспективну српску престоницу. А да је баш

такав Београд некемe потребан, може се опет илустровати примерима из медија. Они нас, рецимо, свакодневно обавештавају како се у православним црквама служба обавља на српском језику, а у католичким на мађарском и на хрватском. Никако да превале преко језика да се службе у католичким (и муслиманским) богомољама служе и на српском језику, као што се стварно чини. Јер је у систему мишљења на основама хрватског филолошког програма потпуно је немогуће да има Срба католика и Срба муслимана. Али тако је нешто могуће у систему србистике слично системима који важе све друге европске народе.

Спадам међу филологе који сматрају да ову праксу треба променити, ускладити је са европским стандардима. А да би се понашање променило у складу са новим моделом, биће нужно да тај процес обухвати више чинилаца, пре свега да захвати српске националне институције. Укратко ћу подсетити на десетак кључних.

1. *Влада Србије*. У процесу обнављања савремене Србије, стално се треба подсећати њених обновитеља Карађорђа и Милоша. Али, при томе не треба изостављати ни Доситеја и Вука који су симболи обнове српске нације, њене културе и науке.

2. *Српска православна црква*. Уз позитивну оцену доприноса Српске православне цркве на обнови духовности, не треба превиђати ни чињеницу да је и она у југословенском периоду прихватила да се на Србе гледа, у складу са ставовима Јосипа Јураја Шпросмајера и Првог хрватског католичког конгреса (1900) само као на православни део народа који говори српскохрватским језиком. Од Српске православне цркве треба очекивати да у овом питању следи ставове својих великана: владике Платона Атанацковића, патријарха Георгија Бранковића и других.

3. *Вукова задужбина*. Овој институцији са Вуковим именом, која је основана 1997. године било је намењено да служи антивуковским идејама сербокристике. Зато је политика коју ова институција води од оснивања у раскораку са оригиналним ву-

ковским ставовима. То је посебно постало јасно после формирања Покрета за обнову србистике који се Вукових ставова доследно држи.

4. *Матица српска*. Ова најстарија српска културна и научна институција, која траје 190 година, послужила је у Титовој Југославији да се битно наруши идентитет српског језика и српске књижевности. Упркос сазнања о таквој злоупотреби ове институције, она следи политику из Титовог периода и не враћа се својој истинској традицији.

5. *Српска академија наука*. Главни пројект ове институције, *Речник српског књижевног и народног језика*, био је заснован као главни пројект новоосноване Српске краљевске академије још 1893. Овај пројект преименован је 1953. у *Речник српскохрватског народног језика*. Државе Југославије нема већ више од четврт века, а нема ни језика који се зове српскохрватски. Али њен *Речник* још излази под лажним именом. У том капиталном пројекту огледа се и смер деловања и постојања ове институције.

6. *Српска књижевна задруга*. Још 1992. овој институцији понудио је директор Издавачког предузећа Матице српске, покојни Љубисав Андрић, да заједнички прештампају/објаве релевантне историје српске књижевности из предјугословенског периода у десет књига да би се обновило исправно поимање српске књижевности као целине са свимњеним деловима. Однос који је према овом пројекту заузела Задруга, али и дуге институције, којима је едиција нуђена, показују да не знају шта им је задатак због кога су основане.

7. *Образовни систем*. Присталице Покрета за обнову србистике полазиле су од става да национална филологија која се тиче српског народа треба да почива на србистици, као што је то и у случају са другим народима који се држе своје традиције. Креатори образовног система у Србији већ деценијама се неодговорно односе према овом питању који се превасходно тиче српског подматка.

8. *Историографија*. Током југословенског периода, у служби југословенске идеје, била је изграђена читава историографске школа мишљења чији су следбеници били превасходно српски историчари. Родоначеник те школе био је Виктор Новак, следбеник и Штросмајера и Јагића. Данашње стање националне свести код Срба једна је од последица те школе. Природно је очекивати да се ова оријентација замени школом мишљења заснованом на становиштима србистике.

9. *Српска елита*. Већ почетком 90-тих, приликом разбијања Југославије, констатовано је да се није се снашла српска елита, па се није могао снаћи ни српски народ. Српска елита се није могла ни снаћи јер је била одгајана за потребе идеје југословенства, тј. за потребе Југославије. За самосталну Србију и за самостални српски национални програм очигледно је потребно стварати нову елиту, на начин како то чине други народи.

10. *Медији*. Медијима у Србији се може замерити што су игнорисали напоре филолога да се обнови србистика, што су прећутали њихове научне скупове, па и крупне научне резултате. У основи то значи да свој посао нису обављали професионално.

Ова кратка подсећања сигурно не обухватају све чиниоце који треба да доведу до промене система који треба да учини да Срби од народа без шансе постану народ са шансом. Кад се систем почне мењати, јавиће се сигурно друге идеје. Али треба почети.

ЗАКЉУЧЦИ

Ова књига у свом последњем делу *Докле?* завршава се препоруком да Срби треба да промене систем (парадигму, оријентацију) да би са нове тачке гледишта схватили узроке и мотиве геноцидних намера чији су објект већ били. А то истовремено значи и да би схватили како су упали у раље геноцидних (и етноцидних) идеја, односно како би избегли и предупредили нове несреће које им прете.

Треба, међутим, бити свестан да та промена сама по себи неће укинути геноцидне и етноцидне намере одређених злих сила. Ипак, треба бити свестан и да промена система може нешто битно ново да донесе. Она може да донесе свест да успешна одбрана од геноцидних намера других највише зависи од самих Срба. Зависи од политичких оријентација које су на делу, али и од институција које постоје да би служиле интересима српског народа.

Ту промену лакше ћемо схватити ако је упоредимо са два оријентацијама у медицини. По једној оријентацији, треба пронаћи лекове који ће болест убити. По другој оријентацији – треба јачати организам, учинити га имуним да га болест не захвати.

У овој књизи се чини нешто слично: заступа се став да треба наћи узроке и корене етноцидних и геноцидних идеја. Али, истовремено, да се треба оријентисати ка јачању чинилаца које ће у самим Србима појачати одбрамбене механизме. Главну снагу која ће те механизме јачати видим у обнови и развоју научне дисциплине о Србима, србистици. И у институцијама које ће ту оријентацију подржати. Присталице Покрета за обнову србистике обавили су већ доста послова да се систем успешно може променити.

Библиографска белешка

Едиција ДЕЛА ПЕТРА МИЛОСАВЉЕВИЋА

Едиција *Изабрана дела* Петра Милосављевића коју су приредили Слободан Костић (1952 – 2012) и Вера Милосављевић, почела је да излази у издању „Требника“ у Београду 2000. г. После смрти власника „Требника“ Ранка Кебаре (2004), едицију су наставили да објављују „Логос“ у Ваљево (касније у Грачаници) а затим ИПА „Мирослав“ у Београду. Овим издавачима се придружила Матица српска у Дубровнику (обновљена у Београду 2009). План овог издања обухватао је 25 књига сврстаних у пет кола.

Сачињен је пројект нове едиције *Дела Петра Милосављевића* који предвиђа објављивање књига овог аутора у седам кола према тематској сродности. Прво коло садржи уџбенике и мемоаре; друго коло - књиге политиколошке природе; треће - белетристичка дела; четврто - књиге посвећене србистици; пето - књиге из области проучавања књижевности; шесто - посебне књиге из области проучавања поезије; седмо - књиге из области филозофије.

П р в о к о л о

Ко и куда ја? I, II, мемоари

Методологија проучавања књижевности

Теорија књижевности

Теоријска мисао о књижевности, I, II

Књижевнотеоријска мисао у Срба, I, II

Д р у г о к о л о

Обнова српског националног програма

О новосадском скупу“ - разговори Бојана Радића

са Петром Милосављевићем

О српском питању - разговори Биљане Живковић

са Петром Милосављевићем

Блок за српску идеју

Титаник

Филологија и геополитика

Филологија и историја

Добрица Ћосић и преумљење

Срби и геноцид

Тр е ћ е к о л о
Б л о к а д а , п е с м е
Д р а м е
Н о в и С а д н а в а т р и , р о м а н
Г л о г н а И с т е р у , р о м а н
П р и м е р и с р п с к о г п р о з н о г к а з и в а њ а

Ч е т в р т о к о л о
С р б и и њ и х о в ј е з и к
С р п с к и ф и л о л о ш к и п р о г р а м
У в о д у с р б и с т и к у
И д е ј е ј у г о с л о в е н с т в а и с р п с к о п и т а њ е
С р п с к о п и т а њ е и с р б и с т и к а
С р п с к а п и с м а

П е т о к о л о
С и с т е м с р п с к е к њ и ж е в н о с т и
Д р у г и т о к с р п с к е к њ и ж е в н о с т и
Н а р а т о л о ш к а и с т р а ж и в а њ а
Т е о р и ј с к и п р о б л е м и

Ш е с т о к о л о
Т р а д и ц и ј а и а в а н г а р д и з а м
П о е т и к а М о м ч и л а Н а с т а с и ј е в и ћ а
Р е ч и к о р е л а т и в
Т р и п т и х о Л а з и К о с т и ћ у

С е д м о к о л о
Т е о р и ј а б е л е т р и с т и к е
Л о г о с и п а р а д и г м а
О б н о в а л о г о ц е н т р и з м а
Ш в е д с к и с т о ф и л о з о ф и ј е